

Rowaýatlar – legendalar (efsanalar)

Taryhda bolup geçen, bolaýmagy-da ähtimal bir taryhy waka , şahslar

hakynda halkyň arasynda dörän gürrüň – hekaýata rowaýat – diýilýär. Rowaýat

dil üsti bilen nesilden nesile ýaýran hekaýa, erte kidir.

Rowaýatlar halk döredijiliginiň kyssa toparyna degişli anekdotlara

ýakyndyr.Emma esasynda taryhy wakalaryň ýatýandygy,hemme halatda

anekdotdaky ýaly gülküli bolmaýandygy,möçberiniň köplenç ulurak

bolýandygy sebäpli rowaýatlar anekdotlardan tapawutlanýar.

Legenda (efsana) - bir taryhy waka, adam hakynda aýdylýan rowaýat,

hekaýadyr.Onuň ikinji manysy, bolmajak zat hakynda toslama gürrüň, ertekidir.

Rowaýatlar hem-de legendalar biri -birine ýakyndyr. Bu iki adalgany –

rowaýaty hem legendany aýrybaşga öwrenmek mümkin däl .

Rowaýatda halkyň durmuşynda bolan zatlar suratlandyrylýar. Olar dürli -dürli mazmunda bolup bilerler.Ýaşap geçen a ýry – aýry meşhur adamlar, görnükli şahyrlaryň ömri we döredijiligi, aýdym – sazalaryň döreýiş taryhy,

ýerlere hem şäherlere, galalara at galşy hakynda bir giden rowaýat döräpdir.

Rowaýatlar taryhy, ýer-ýurt atlary (toponomiki), sözköki (etimologiki)

ýaly toparlara bölünýär.

Olar zähmetkeş halkyň başdan geçiren taryhy wakalary,göreşleri, dürli

döwürdäki pajygaly durmuşy bilen hem baglanyşyklydyr. Rowaýatlarda taryhy

hem çeper hakykatyň beýany saklanylýar. Olar taryhylyk adalgasy bilen

baglanyşyklydyr. Medeni mirasy öwreniji B.

Baýmyradowyň nygtaýşy ýaly,

taryhylyk adalgasy edebiýatyň we halk döredijiligini öwreniş ylmyň taryhyna

we edebi taglymata dahyllydyr. Halk döredijiligi ni öwreniş ylmyndaky

taryhylyk adalgasy şu aşakdaky düşüňjeleri özünde jemleýär:

Birinjiden, edebiýatda bolşy ýaly, halk göredijilig inde-de taryhylyk,

taryhy žanr , çeper pikir ýöretme (“Soltanýa z begiň galasy” rowaýaty) bardyr.

Ikinjiden, rowaýatlarda belli bir derejede taryhy hakykatyň çeper beýany

ýatyr. Şonuň üçin hem rowaýatlarda taryhy maglumatlar, seneler, hadysalar

dogruçyl häsiýetde däl-de, halk döredijiligine mahsus edebi -çeperçilik stiller,

çeperçilik serişdeler esasynda beýan edilýär.

Üçünjiden, rowaýatlar taryhy wakalaryň takyk maglumaty däl -de, halkyň

çeper aňynyň muwesidir, taryhyň şahyrana gaýtalanmasydyr.

Ýer-ýurt atlaryna (top onomiki) degişli taryhy rowaýatlar ýurdumyzda giň

ýaýrandyr.

Rowaýtlaryň ýaýraýyş giňişligi hem dürli -dürlüdür. Käbir ýer-ýurt,

adamlar, wakalar hakyndaky gürrüňler, hekaýatlar diňe şol dörän etrabyňyň ýa -da welaýatynyň çäginde me şur bolup, beýleki ýerle rde bilinmän g alýar. Emma

Myraly we Soltansöýün, Keýmir kör, Nurberdi
han, Gowşut han ýaly taryhy

şahslar, Magtymguly, Kemine, Seýdi, Mollanepes ýaly
şahyrlar baradaky

rowaýatlar diňe bir etrapdyr welaýata däl, eýsem b ütin
ýurda bellidir.

Rowaýatlarda gürrüň berilýän hekaýatlaryň hemmesi
durmuşda

hakykatdan-da şeýle bolupdyr diýip hasap etmek
bolmaz. Cünki, käbir

rowaýatlarda wakalar bolşundan has ösdürilip
görkezilýär. Birnäçesi bolsa

çaklamalar esasynda -da döreýär. Şonuň üçin
rowaýatlardaky hereketler ,

obrazlar, wakalar durnukly däldir. Olar rowaýatçylaryň
ussatlyk derejes ine görä

beýan edilýär.

Rowaýatlaryň birnäçesinde bolsa durmuşda hakykatdan -
da bolan wakalar

barada aýdylýar. Ol wakalar öz wagtynda ýazga
geçirilmändir. Wakalar halkyň

hakydasynda saklanyp, rowaýatçylyk häsiýetleri özüne
siňdiripdir. Şeýle

rowaýatlar türkmen halkynyň geçmiş taryhyny, halk
gahrymanlarynyň, g örnükli

klassyk şahyrlaryň ömrüni we döredijiligini dikeltmekde,
taryhy ýadygärlikleriň

syryny açmakda gymmatly maglumat berýär.

Aýry-aýry taryhy şahslaryň durmuşy bilen baglanyşykly
rowaýatlarda

aýdyň obraz-da, sýužet -de bar. XV111 asyr klassyk
şahyry Magtymguly

Pyragynyň, X1X asyr klassyk şahyrlary Seýdiniň,
Mollanepesiň, Zeliliniň ömri

hem-de döredijiligine degişli rowaýatlar munuň
şeýledigine şaýatlyk edýär.

Rowaýatlaryň durmuş hakykaty bilen gatnaşygy, olaryň
taryha ýakynlygy

uludyr. Olar taryhy çeşmedir. Rowaýatlaryň Keýmir
kör hakyndaky böleginde,

XV111 asyrda türkmenleriň arasynda ösüp ýetişen
batyr, dana, ugurtapyjy

Keýmir körüň il -ýurdyny goramakda (ýarag,dilewarlyk,
akyl-paýhas bilen)

özünü tanadyşy, halkyň, watançy ýigitleriň öňünde uly
abraýa eýe bolşy, onuň

halk tarapyndan döredil en obrazy örän gyzyklydyr.

Halk arasynda aýdylýan rowaýatlaryň käbiri Keýmir
kör üň ady bilenem

berilýär. Wakalar onuň ady bilen hem baglanyşdyrylýar.

Halk arasynda Keýmir kör hakynda gyzykly rowaýatlar
entegem köp.

Rowaýtlarda Keýmiriň öz halkyna berlendigi, onuň
duşmanlar bilen gaýduwsyz

92

göreşendigi, türkmen halkynyň özbaşdaklygy, azatlygy
ugrun da jan çekendigi

barada gyzykly pikirler ýöredilýär. Rowaýatlardan mälim
bolşuna görä, Keýmir

kör pähimli, dilewar, namysjaň adam bolupdyr.

Türkmen halky üçin şeýle

edermen, başarjaň ýigitleriň zerur bolandygy geçmiş
taryhymyz subut edýär.

Keýmir kör hakyndaky rowaýtlaryň terbiýeçilik
ähmiýeti uly. Halk

arasynda ulanylýan "Hatapgalasy", "Çagarygy gyşyk hem
bolsa, tüssesi dogry

çykýandyr" ýaly aňlatmalaryň ýüze çykyşy rowaýatlar
bilen baglanyşdyrylýar.

Aýdym-sazlaryň döreýiş, medeni ýadygärlikleriň, köne
galalaryň

taryhyndan söhbet açýan rowaýatlar hem döredilipdir.

Şeýle rowaýatlar türkmen sungatynyň, medeniýetiniň taryhyny

öwrenmekde maglumat çeşmesi bolup hyzmat edýär. Olar rowaýtlaryň sözköki

(etimologiki) toparyna degişlidir.

“Ak eşekli” aýdymynyň döre ýşi hakynda şeýle rowaýat bar: b ir baýyň ak

eşekli talabany her gün eşegine ot ýükläp, obanyň çetinden: “Gelsin, gelsin

hanym gelsin, ol derde dermanym gelsin” diýip, hiňlenip geçer eken. Eşek

ýorgalanda, üstündäki adam hem loňkull aýar. Şol obaly bir bagşy bu adamyň

hereketini saza goşup, aýdym ý azýar, oňa-da “Ak eşekli” diýip at goýýar.

Türkmen halky Şasenem hem Garyp hakynda -da ajaýyp rowaýaty

düzüpdur. 1819-1820-nji ýyllarda Russiýadan Türkmenistana we Hywa syýahata

gelen kapitan N. Murawýew Daşoguzdaky Şasenem köşgünü görüpdur. Ol şol

ýerde halk arasyndaky rowaýaty eşidipdir. Rowaýatda şeýle diýilýär: Bir

häkimiýet adamsynyň Şasenem diýen gyzy bolan.
Garyp diýen ýigit oňa aşyk

bolýar. Ol ýigit aýdymlary, tamdyrasy bilen şöhrat
gazanýar. Şasenem synamak

üçin onuň ýedi ýyl mysapyrlykda gezmegini talap
edýär. Garyp tamdyrasyny

enesiniň ýanynda goýup, ýedi ýyllap başga ýerlerde
mysapyrlykda gezýär. Ol

ahyry öýlerine dolanyp gelýär. Gelse, enesi aglap -aglap
kör bolupdyr. Garybyň

gelmegine üç aý galanda, atasy gyzyny- Şasenemi
özünüň baý goňşusyna

bermegi ygrar edipdir. Garybyň öýüne gelen güni
Şasenemiň toy tutulyp duran

eken. Garyp tamdyrasyny alyp, toý ýerine –
Şasenemiň çadyrynyň golaýna

barýar. Ol gezip gelen ýerlerini, gaýgy -gamyny
aňladýan yşky aýdymlary

aýdýar. Garybyň aýdymlary toýa ýyganan adamlara
güýçli täsir edýär. Halkyň

talaby bilen Şasenemiň atasy gyzyny Garyba bermeli
bolýar.

Şu rowaýat “Şasenem – Garyp” dessanyňa bap
gelýär. Bagşylar

tarapyndan rowaýatyň üsti doldurylyp, goşmaça wakalar bilen giňeldilip,

häzirki “Şasenem – Garyp” dessanyňa öwrülipdir.

Ýer-ýurt atlaryna (toponomiki) degişli taryhy rowaýatlar hem

ýurdumyzda giň ýaýrapdyr. Kaka, Kerki, Gypjak, Arçman we şuňa meňzeş

ençeme atlaryň gelip çykyşy barada -da rowaýatlar döredilipdir.

Legendalaryň (efsanalaryň) aslynda hyýaly şahslar, hadysalar, wakalar,

hyýaly düşünjeler ýatyr. Munuň özi legendalaryň örän gadymydygyny subut

edýär.

93

Gadymyýetde hyýaly şahslar hakynda, kosmogonik (Aý, Gün, ýyldyzlar

we ş.m.), dini (din wekilleriniň garaýyşlary) legendalar döredilipdir.

Taryhy legendalar dürli döwürlerde döredilipdir. Olaryň arasynda has irki

dowre degişlilerem bar. Isgender Zülkarnaýyn (Aleksandr Makedonskiý)

hakyndaky legenda has irki döwre degişli dir. Ol hakykatda bolan taryhy şahs.

Emma Isgender Zülkarnaýyn hakyndaky legendada “Isgender patyşanyň ýazzy maňlaýynda iki sany şahy barmyş” diýlip aýdylýar. Adamyň şahynyň bolmaýandygy welin hakykat.

Şeýlelikde, taryhy şahs hyýaly şahs hökmünde görkezilip legenda döredilipdir.

Kosmogonik legendalarda Aý, Gün, ýyldyzlar (Akmaýanyň

ýoly, Ýedigenler), asmanda döreýän her hili tebigy hadysalar (Günüň, Aýyň

tutulmagy, gök gürlemegi) hakynda maglumatlar berilýär. Gadymy döwürde

adamlar Günüň, Aýyň dogşuna garap howanyň nähili boljakdygyny, ýyldyzlara

garap pasyllary, aý, gün senelerini kesgitleýän legendalary döredipdir. Dini

legendalarda Ýeriň, adamyň (ýeri göterýän sary öküz, Adam ata we How ene

bilen baglanyşykly) döreýşi barada maglumatlar berilýär.

Elbetde, bu legendalar gowşak sýužetli, hyýaly beýanylardan ybarat.

Emma şeýle-de bolsa, kosmogoniki hem dini legendalaryň halkyň geçmişdäki

düşünjesini, döp-dessuryny öwrenmekdäki ähmiýeti uly. Hyýaly beýanylar

rowaýatlaryň döremegine -de täsirini ýetiripdir.

Halk döredijiliginiň rowaýatlar-legendalar žanryny öwrenmekde we ha lka

ýetirmekde türkmen alymlarynyň goşandy uly.

Magtymguly

Pyragy hakynda (Aşgabat, 1960, 1983 ý.ý.) rowaýatlar toplanyldy we okyjylar

köpçüligine ýetirildi. A. Baýmyradowyň “Türkmen taryhy prozasynyň

ewolýusiýasy” (Aşgabat, 1982 ý.), S. Atanyýazowyň “Ýer -ýurt atlarynyň

sözlügi” (Aşgabat, 1982 ý.), H. Ýusubowyň “Gadymy Horezmiň ýüregi”

(Aşgabat, 1995 ý.), B. Baýmyradowyň “Türkmen galalary hakyndaky rowaýatlar”

(Aşgabat, 2004 ý.) diýen işleriniň -de bimöçber ylmy ähmiýeti bar.

Rowaýatlar we legendalar edebi hem medeni gymmatlyklarymyzyň bir

bölegidir. Olar tanymal şahsiýetlerimizi, medeni mirasymyzy, ata -babalarymyzyň başdan geçiren wakalaryny öwrenmekde uly ähmiýete eýedir.

O NÄMEDİR?

Günlerde bir gün Akbar şa kabulhanasynda oturyp, uzyn günläp iş bilen meşgul bolupdyr. Ol işini tamamlanyndan soň, gürleşip, degşip, biraz dynç almak isläpdir. Köşk hyzmatkärleri bilen oturyp, ondan-mundan gürrüň edipdir. Şol wagt hem birden gadymy bir şahyryň şu aşakdaky setirleri onuň ýadyna düşüpdür:

Ol kimdir, her kese är bolup bilmez?

O nämedir, ýanar otda hem ýanmaz?

O nämedir, asyl örtüp bolmaýan?

O nämedir, garramaýan, ölmeýän?

Akbar şa özüniň hyzmatkärlerinden şol soraglara jogap bermegi haýyş edipdir. Emma olaryň biremi ol soraglara jogap berip bilmändir. Şol sebäpli hem şa Birbalyň yzyndan adam iberipdir. Birbal gelen badyna patyşa goşgyny oňa hem okap beripdir. Dana Birbal onuň ýalyjak

soraglara säginmän, ýüzüniň ugruna jogap berer ekeni.
Ol bu soraglara hem bada-bat şeýle jogap beripdir.

Ol oguldyr, enä är bolup bilmez,
Ol mezhepdir, ýanar otda hem ýanmaz.
Ol şöhratdyr, deňiz-derýa hem örtmez,
Ol atdyr, wagt hiç ony garratmaz.

Birbalyň jogaby Akbar şanyň göwnünden turupdyr. Şa
oňa gymmatbaha serpaý sowgat beripdir. Köşk
emeldarlary bolsa Birbalyň agzyna aňkarylyşyp, onuň
danalygyna baş egipdirler.

ýokaryk

ÝAKYMLY DEŇEŞDIRME

Günlerde bir gün iki döwletiň serhedinde Eýran şasy bilen
Akbar patyşa duşupdyr. Saglyk-amanlykdan soň, Eýran
şasy Akbara ýüzlenip:

-Jadyly daşyňyz-a ýokdur? – diýip sorapdyr.

-Bar! Ine meniň jadyly daşym! – diýip, Akbar jogap beripdir-de, Birbalyň elini Eýran şasynyň eline beripdir. Yzyndanam şeýle goşgy okapdyr

Kimse adyň aşygydyr,
Kimse zadyň aşygydyr.
Dünýädäki ähli dürden
Bir janköýer dost ýagşydyr.

Eýran şasy goşgynyň manysyna düşünip, Akbaryň jogaby bilen kanagatlýpdyr.

ýokaryk

BAÝGUŞ

Rowaýata görä bir wagtlar bir baýyň ogly bolupdyr. Oňa „Baýogly“ diýip at goýupdyrlar. Ata-enesi ony zatdan kem etmändir. Oňa elmydama Watany eziz dörmegi, halka wepaly bolmagy sargapdyrlar. Ýöne ol ýigit olaryň bu nesihatlaryny unudypdyr. Haçan-da obasyna duşman çozanda, ol eline ýarag alyp, duşman bilen söweşmegiň

deregiňe öz janyny halas etymegiň aladasyňy edipdir. Oglanyň atasy, obadaşlary duşman bilen bolan söweşde wepat bolupdyrlar. Obasy weýran edilip, harabaçylyga öwrülipdir.

Bipeýan oglunyň namartlygyna namys eden ene iň soňky deminde: „Ýurduň haraba bolsun, ylahym!“ diýip, ogluna gargapdyr. Enäniň gargyşy bilen ol oglan baýguşa öwrülipdir. Şondan bäri hem baýguş harabalykda mesgen tutunypdyr. Il-gün hem bu guşy betbagtçylygyň alamaty hasaplap, jaýlarynyň töweregiňe gonsa, ony kowýarlar.

ÜMÜR ESENIŇ belli şahslar barada toplan rowaýatlaryndan

Mazmuny:

(rowayatlar-2.htm)

Ýogalanyny ýaşyrsaňam

Günde bir, hepdede bir...

Ili diňle öz bileniňi et

Ýylan sagamok

Bir bakyşda dört pasyl

Näme süýji?

Gürrüňiň guýrugy

(rowayatlar-3.htm)

Ýagşylyk edip ýetişemog-a

Azadynyň düýşi

Egri oturyp, dogry gepleşmäge...

Ol "otum-oragym" diýýär-a

Şeýle ogul dograweriň

Tamdyrlara ser salyp

ÝAGŞYLYK EDIP ÝETIŞEMOG-A

- Magtymguly aga! Siz ile belli şahyram weli, hol pylany bar-a. Ana, şol siz barada bir ýakaşyksyz çöwre gürrüňe başlasa, asyl, gutarar ýerde gutarybam bilenok-da.

- Ýok, sen meň ýanymda beýle bolar-bolgusyz zady aýdyp oturma. Aýdaýsaňam, bilip goýgun, oňa ynanman. Sebäbi o diýýän adamyň meň gürrüňimi etmez. Üçinimi?

Häzirlikçe men ol kişä ýagşylyk edip ýetişip bilemok.

Çünki bu külpetli eýýamda ýagşylyk edenleriň ilki garşyňa çykyp ugragyç bolupdyr-a.

ýokaryk

AZADYNYŇ DÜÝŞI

- “Ýaz düýşüniň ýary ýalan, gyş düýşüniň bary ýalan” diýipdirlerem-ä welin, halypa, öten agşam bizem-ä geň galaýmaly düýş görendiris.
- Aýdyň, Döwletmämmet molla, erenler düýşi, pygamberler ýorgudy bolsun.
- Daňa golaý elime bir düwme gowşurýarlar. Gabarasy goçagam däl ýaly welin, şeýle bir şirin owazy bar, hoşuň gelsin. Süňňüňe sarsgyn salşyna, ed-dil aňkaňy aşyryp gelýär. Onuň nägeňsi gudratlygyny soramda-da: “Munuň mukamy magrypdan maşryga ýetäýmelidir” diýip otyrlar.
- Dogrudanam, düýşüňiz-ä oraşan ýaly. Ýöne aýtsaňyzlaň, zagypaňyz hamyla dag-a däl-dir-dä?
- Hamyladyr özün-ä.
- Onda siziň ogluňyz bolup, onuň pähim-paýhasdyr hoş zybanlyk owazasam magrypdan maşryga ýaň salar, Döwletmämmet molla - diýip, bu düýşüň ýorgudy ýetirilensoňam, uzaga galman Magtymguly Pyragy dünýä inipdir.

ýokaryk

EGRI OTURYP, DOGRY GEPLEŞMÄGE...

- Ýeri, how, Keýmir, maslahata şeýdip gelmeli? Bagyrak arwanaň bilen bu gotur geçileň nämäň alamaty? Geňeşe getirmäge geňeşdar ýaşuly kethudaň, aksakgaldyr garasakgalyň ýokmudy? Nä olaň gyryldymy?

- Sen, Nedir, gaňňaňy gyşardyberme! Ýaşulyň ýerine şu keşşik janawer. Aksakgalyň dereginem şu ak azman, gara sakgalyň ornunam hol, gara erkeç tutmasa hasabam däl. Akyllý-başly maslahatyňa-da özüm bar. Seň bilen egri oturyp, dogry gepleşilmäge gelnendir.

ýokaryk

OL "OTUM-ORAGYM" DIÝÝÄR-Ä

Keýmir kör bir ýola Annaseýit wekil dagy bilen ýaýlymly küreniň içinden geçmeli bolýar. Obanyň orta gürpüne ýetiberenlerinde, olara çaganyň aglamyşlaýan sesi

eşidilýär. Şonda Keýmir aga töweregindäkilere yşarat edişine, atynyň jylawyny çekýär:

Diňşirgenip durşuna-da:

- Merez! Zäher! Zakgun! Haý, sesine suw sepilmiş-ä - diýip, käýinjiräp ugraýar. Soňam hyrçyny dişleýşine, ýoluny dowam etdirýär.

Esliräk ýörelensoň, ýene-de bir oglanjygyň agy sesi gulaklaryna ilýär. Şol halat Keýmir ýaşuly ýanyndakylara elini salgaýşyna, üzeňňä galyp:

- Hany, hany! Biraz tagapyl kylyň! Be, be, gerçegim! Heý, beýdip ökdin-ökdin edibem adam aglarmy? Goýaweri. Aýp bor-a! Seň ýaly ogla, asylha-da, aglamak ýaraşanog-a - diýşine, ugramak bilen bolýar.

- Keýmir aga! Biz-ä size düşünen daldiris. Öňküjän-ä döwdüň, soňkujanam öwdüň. Aýtsaňyzlaň! Bizem olaň sebäbini eşidäýsek.

- Sebäbini diňläsiň gelse, Annaseýit kethuda, ilki peläket-ä “Oturym-oragym”, ýaňkyja ballymam “Atym-ýaragym” diýip aglaýar ekeni.

ýokaryk

ŞEÝLE OGUL DOGRAWERIŇ...

- Keýmir aga, kyn görmän, atyňyzdan düşägetdin, haýsomyzyň il derdine ýarajak çyn ogul dogurandygymyzy takyklap beräýseňiz.

- Wah, oň kynçylygy bolmaz, gelinler - diýen Keýmir kör ilki birinji gelniň goltugyndaky çaganyň çekgesine çalýar. Gör-ä, ony, çyrlap beýleki etmeden-ä elli bizar, gaýta. jykyrdap otыр.

- Bu bir binamys. Başarsaňyz, il-güne gep getirjek bu kysmylar üçin agzyňyzam bimaza etmäweriň.

Soňra Keýmir aga ikinji gelniň gujagyndaky bäbegiňem dulugyna berkdirýär. Ol kemiş-kemiş edişine, aglajagyny-beýlekisini bilmän, serimsal halda galýar bir azara.

- Bunyňam, gelin, aý, ýöne bir zat-da. Çöpe-çöre çörňeşip, mal-garaň gapdalynda görnäýmese, bilmedim-ow. Başga bitiren goşy bolaýs-a.

Ondan soň Keýmir aga üçünji körpäňem ýañagyna ýelmeýär. Oňa namys eden çaga bolsa, gözüniň agyny köpeldişine, içigip-içigip, uly ili bilen zörledip ugraýar.

- Ine, munyň edenli ogul, jan gelin. Gaýratyňyz çatsa, şunuň ýaly ogul dogurjak bolaweriň. Çünki bular gylyjyny ýalap, ýaga garşy durup, il-ulus üçin başyny beribem biler.

ýokaryk

TAMDYRLARA SER SALYP...

- Be, ýigitler, birhili içimiz gorlup ugrady welin, asyl, çay wagtam golaýlaýan ýaly-la?

- Aýtsañ-aýtmasaň-aýt, Keýmir aga, onda näme, ine, şu gabadymyzdaky obada düşläp, billenip ötäýdeliň-dä?

- Ýok, ini, häli-häzirlikçä, üç oňurgadan ýum-da, arkaýynja sürgüläber. Bu kürende seň bu agyr lakaşany myhman alybiljek ýüregi tamdyr ýaly bir kişem ýok - diýen Keýmir kör ýanyndaky geçeklerini eýgerdip barşyna, başga bir uzyn hataryň gyrasyndan girýär.

- Onda bu obada ýük ýazdyryp, ýürekse edinäýeliň-dä, Keýmir aga?

- Ýok, namazyňy bozman, ýöräber entejigem. Bu ýerde hem: “Hany, geleweriň, gadyrdanlar” diýip, ähli mürdi-melamadyňy boýnuna göteribiljek ýüregi gola kysmy ärmämme tapylaýmasa gerek - diýip, atlylarynyň öňüni çekip barýan Keýmir aga ahyry ýene bir uly syrgynyň orta gürpüräğine aralaşýar.

- Keýmir aga! Nähili bu hatarda bir aýak saklap bilermikäň?

- Bu obadamy? Haý, ini, bu obaň haýsy tüýnügine barsaň baraý. Atyňy tutup, söwüş soýma bilen bolubererler - diýen Keýmir kör ýanyndaky ýigitleri tirkäp, bir ak öýüň işigine golaýlasa, ediljek aýdylyşy ýaly.

Şeýdip, ol ýerde bir täk dagy myhmançylykda bolan Keýmir aga öý eýeleri bilen allaýarlaşyp ýola düşýär.

- Keýmir aga, aýtsaňyzlaň. Näme üçin gabat gelen ilki obalarda düşlemän, ala-böle bu syrgyna sowlaýdyňyz-la?

- Soranjaňlygyň üçin bir “Berekella!” Jan ini! Sen-ä “Öýkeländenem, soranjaňdanam tama ediber” diýenlerine ýetip barýaň, tüweleme.

Hawa, birinji kürende her hütdügiň alkymynda öz tamdyry bar. Seredensiň-ä. Guýýň gapdalragyndaky bir öýde bolsa, iki tamdyra-da gözüm kaklyşdy.

Ol öýüň bulamakçysy töweregindäkileriň ählisesi bilen itiňkini iki kesişip, enjebiýlige ýetişine, her gün bir tamdyrynda ot goýberip, has tirsigen goňşusynyň gözüne tüsse gapdyrmaga çalyşýan bora çemeli. Onsoň, näme, ol obanyň agzybirliginiň nägeňsi boljakdygy barasynda özüň oýlanyber.

Soňky gapdalyndan geçen obamyzyň oňşukdyr tabrymbirligem seniňmi däl. Diýseň ýabygorly. Gördüňiz-ä, her iki-üç öýe bir tamdyr. Onsoň bir agza bakybilmän, tamdyryny kömelek kysmy köpeldýän oba seň bi on oýnam atlyň ha hötdesinden geler bil, ha gelmez bil.

Ýaňky düşläp gaýdan obaňyz bolsa, uçursyz agzybir.
Synladyňyz-a, bary-ýogy üç tamdyrlary bar. Özlerem bir
kellebaşaýagyň dogramasynam deň-derman dadyşjak
bolup gara heläk. Çüpejeleriniň goňşy okara gezdirişleri
dagam diýseň täsindir.

Hawa, ýigitler, ol obada öwrenere-saldarlara zat uçursyz
kän. Kethudalary dagy nähili! Bir ardynjyradygý, ýedi
ýaşardan ýetmiş ýaşlysyna çenl-ä däl, hatda ýaňy ýörjen-
ýörjenlerem sesini kesip, gözünü tegelemek bilen.

Düşlänimiz-ä, bir orta hal öý welin, dessine, daşymyza
hümer bolup, elimize suw akydyp ugradylar.

Ana, iniler, türkmen agaň ogul-gyzy şeýle agzybir obalary
emele getirip, tapanlaryny deň ýalaşyp, myhman-
mediwanyna-da edil size ýaňky garalyşy ýaly garamagy
başarsa, onda olaň almajak galasy, bitirmejek biteligi
bolmaz - diýen Keýmir aga jylawy deňläp ugraýşyna: -
Onsoňam, ýeriň giňinde bir zat sargap goýaýyn. Eňňidiňiz
agzybirlige bolsun. Çünki yrsgalam, döwletem
agzybirlikdedir - diýip dillenipdir.

Keçe barada rowaýat

Gadym zamanlarda bir baý zenan bolupdyr. Gyş sowlup,
ýaz çykanda ol hem ulus-iller ýaly ýazlaga çykýar. Ýazlaga

çykylanda goýun sagylyp, ondan her dürli milli tagamlar taýýarlanypdyr.

Ýaz paslynyň güller açylyp, guşlar saýraşýan, türkmen tebigatynyň gülläp, ajaýyp görnüşe girýän günleriniň birinde baý zenan seýil etmegi ýüregine düwýär. Ol seýil etmek, göwün açmak üçin goýun sürüsiniň ýanyna barýar we ýaşyl meýdanda otlap ýören goýun sürüsinden bir guzuýygyň arkasyny sypalaýar. Guzyň buýraja tüýi baý zenanyň eline ýelmeşýär. Zenan gaharlanyp, kenizlerine: «Baryň, şol guzynyň tüýüni gyrkyp getiriň» diýipdir. Kenizlerem guzynyň tüýüni gyrkyp getirýärler. Baý zenan: «Ilki ony çybyk bilen gowja saýyň! Meniň elime ýelmeşer ýaly nämemiş?» diýýär. Kenizler guzynyň ýüňüni çybyk bilen saýýarlar. Guzy ýüňi bolsa saýyldykça owadanlanyp, uçlary ýazylyp, köpelip barýarmyş. Baý zenanyň kenizleri «Hany, ýüňümüz saýyldykça çişip gidip barýar» diýipdirler. Baý zenan bolsa has-da gaharlanyp: «Çişerçe nämemiş ol, çişmez ýaly onuň üstüne gaýnag suw guýuň» diýipdir. Kenizler onuň üstünden gaýnap duran gyzgyn suwy guýýarlar. Baý zenan «Indi bolsa gowy edip basalaň, depeläň» diýýär. Ýüňleri gyzgyn suw guýup depeleýärler. Gyzgyn suwda depelenen ýüňler birleşip, üýtgeşik şekilli önüm bolýar duruberýär. Kenizler ony «Sen-ä bir keçe ýüň ekeniň» diýip, has hem depeleýärler we «Hany, ýüňler gaty keçe eken» diýip, habar berýärler. Ýüňler birleşip, sepleşip, has-da berkeýär. Kenizler: «Olar-a birleşip, birgeňsi önüm boldy duruberdi» diýýärler. Baý

zenan bolsa has-da gaharly: «Ony gyşda öýi sowukdan-aňzakdan gorar ýaly öýüň serpigine tutuň» diýip buýrupdyr. Keçäni öýüň serpigine tutupdyrlar. Keçe öýe bezeg, içine ýylylyk beripdir. Baý zenan: «Indi bolsa ony aýak astyna düşäň» diýipdir. Keçe düşenmäge düşek bolup duruberipdir. Baý zenan: «Baryň ony goýun sürüsiniň çopanynyň üstüne atyň» diýipdir. Keçe oýluk bolup, çopany sowukdan gorapdyr. Indi bolsa baý zenan: «Baryň ony atyň üstüne atyň, üstüne bir ýigidi mündirip, aty çapyň» diýipdir. Keçe at ýapynjasy bolupdyr. Şeýdip, keçe türkmen durmuşynyň-ýaşaýşynyň özenini düzýän gymmatlyga öwrülipdir. Ony kämilleşdirip, türkmeniň gülli ýaýlalaryny ýatladyp oturan ajaýyp keçeleri döredipdirler.

GEÇMIŞIŇ ÝAŇY — GELJEGIŇ DAŇY

Türkmeniň ykbal asmanyndan nur saçýan Garaşsyzlyk halkymyza diňe bir Altyn eýýamyň altyn gapysyny açyp

bermän, eýsem onuň asyrlaryň jümmüşinden gözbaş alýan

ýol-ýörelgelerini, döp-dessurlaryny, edim-gylymlaryny täzedan dikeltmeklige, medeni we ruhy miraslarynyň il-günüň köňül ganatyna öwürilmegine hem giň mümkinçilik

berdi. Bu bolsa häzirki türkmen döwletiniň berk taryhy

binýat esasynda gurulýandygyny alamatlandyrýar.

Türkmen topragy müňlerçe ýyllaryň dowamynda dünýä medeniýetiniň umumy taryhy üçin ähmiýetli wa-kalaryň mesgeni boldy. Bu toprak ekerançylyk, maldar-çylyk, ylym, medeniýet we sungat sallançagy boldy.

Alymlar biziň eýýamymyzdan 6 müň ýyl öň türkmenleriň ata-babalarynyň öňdebaryjy bilimleri özleşdirendigini nygtaýarlar. Irki ekerançylyk zamanasyndaky türkmen jemgyýetleri Garadepe, Göksüýri, Ýylgynly ýaly oturymly ýerleri — ajaýyp ýadygärlikleri miras goýdy. Gadymy oguz-türkmen döwleti, Parfiýa zamanasy, seljuk türkmenleriniň döreden onlarça döwletleri, osman türkmen-leriniň soltanlyklary we beýleki türkmen döwletleri

adamzadyň syýasy taryhynda özboluşly adalat baýdagy

6

bolup pasyrdady. Hut şonuň üçin hem Türkmenistany dünýä taryhynyň ösüşinde Hytaýyň, Mesopotamiýanyň,

Müsüriň hatarynda goýýarlar. Ata-babalarymyz dünýä

gymmatlyklarynyň arasynda özboluşly, milli öwüşgin bilen lowurdaýan ruhy we medeni baýlyklary bize miras galdyrdy.

Medeni miras — bu perzendiň üstünde kökenek gerýän türkmen enesiniň hüwdüsidir, agras türkmen gojasynyň pendi-nesihatdyr. Mukaddes topragy gany bilen goran gaýduwsyz gerçeğiň iň soňky demdäki wesýetidir, naçar doganyň gerçeğiň jesedini ýuwýan ajy gözýaşydyr.

Medeni miras — bu türkmeniň şan-şöhratdan doly geçmişine buýsanjydyr, şu gününe söýgüsidir, ertirine ynamydyr.

Medeni miras — bu gadymy hem müdimi halkymyzyň asyrlaryň dowamynda hoşalap çöplän paýhas hakydasdyr, şu gününe ygtybarly ynamydyr, ertirine ýol çelgisidir. Mahlasy, medeni miras türkmeniň geçmişidir, barlygydyr, dowamatydyr.

Türkmen halkynyň gadymdan gözbaş alyp gaýdýan

edebi akabalarynyň, sungat däpleriniň adalaty,
erkinligi,

agzybirligi, mertligi we bitewiligi wasp etmedik döwri
bolan däldir. Bu gün şol asylyly döpler biziň beýik
Garaşsyzlygymyzyň beren süýji miweleri, rõwşen ertiriniň
mukaddes umytlary bilen birleşip, türkmen abraýynyň,
mertebesiniň has-da belende göterilmegine hyzmat
etmelidir.

Ruhnamada belläp geçişim ýaly, «Biz türkmen
halkynyň mirasdüşerleri hökmünde ata-babalarymyzyň

7

taryhyň gatlarynda galan medeni, edebi gymmatlyk-
laryny tapmalydyrys, täzeden jana getirmelidiris. Bu ata-
babalarymyzyň öňünde biziň ogullyk borjumyzdyr».

Biz

ata-babalarymyzyň öňündäki şol ogullyk borjumyzy
berjaý

etmek maksady bilen hem Türkmenistanyň milli
medeniýet «Miras» merkezini döretdik.

Asyrlaryň gatlaryna siňen medeni mirasymyzy düýpli
öwrenmek, Ruhnamanyň ruhunda ylmy esasda

özleşdirmek, dünýäniň dürli künjeginde beýik
döwletleri

döreden halkymyza degişli miraslary tapmak, olary
täzeden jana getirmek, ajaýyp kitaplara öwürüp,
gaýtadan

halkymyza hem-de dünýä ýaýmak «Miras» merkeziniň
işgärleriniň öňünde duran gaýragoýulmasyz borçdur!

Eziz halkym!

Siziň eliňizde «Miras» merkeziniň taýýarlan kitaby.

Bu kitabyň biziň ata-babalarymyzyň döreden ruhy we
medeni gymmatlyklaryna teňne kalbyňyza teselli
berjekdigine ynanýaryn. Käbelerimiz hem kyblalarymyz
hakyndaky ýüreklerimiziň töründäki gyzgyn söýginiň
oduny alawlandyrjakdygy mende ýakymly duýgy
döredýär.

«Miras» merkeziniň çykarjak kitaplarynyň höwrüniň
köp boljakdygyna ynanýaryn we oňa ak ýol arzuw
edýärin.

Işiň rowaç, ýollaryň ýagty bolsun!

Türkmenistanyň Prezidenti

Saparmyrat TÜRKMENBAŞY.

WEZIRGALA

1

Gadym zamanda, bir şäheriň şasy goşuny,
serkerdeleridir

top-tomgusy bilen uzak saparly awa çykarman
bolupdyr. Şa

ugramazynyň öňüsrasy wezirini ýanyna çagyryp:

— Men dolanyp gelýänçäm, galanyň daşyna şeýle bir
berkitme gur! Oňa top-tomgy täsir etmesin. Guş
gelse

ganatyndan, at gelse toýnagyndan gyrylýan bolsun.
Gepiň

keltesi, hiç bir ýagy alyp bilmez ýaly berk çarbag
bolsun! —

diýipdir.

Wezir şanyň hökümine dessine düşünipdir. Şanyň
buýrugyny berjaý etmedik adama dar agajynyň
garaşýanyna

belet wezir şany ugradandan işe girişipdir. Ýurduň
ýedi

ýaşardan ýetmiş ýaşaryna çenli ähli raýaty gala
gurluşygyna

çekilipdir. Şadan gorkan wezir zabunlykda ýetjek derejesine

ýetipdir. Gijä galany, ýaramadygy diriligine pagsa arasyna

salypdyr. Gör, niye adam pagsa arasynda galyp, bu dünýä bilen

hoşlaşypdyr. Ahyry gala gurlup gutarylypdyr. Galanyň daşyna bolsa, garym gazylyp, suw goýberilipdir.

Müddeti dolup, şa awdan dolanyp gelipdir. Ýöne galanyň adamlary derwezäni açmandyr. Wezir çapar iberip, gala özüniň

häkim bolandygyny mälim edipdir. Şa gazap atyna münüp, bolmajasyny bolupdyr. Leşgerlerine serenjam berýär, top-ýaragy tükelläp, uruş tebilini kakypdyr. Galanyň içinde wezir

goşuny, daşynda şa goşuny. Wezir goşuny ýokardan ot saçýar,

daş atýar. Şa goşuny aşakdan top atýar. Agyr söweş bolýar. Şa

goşuny ykjam ýaraglanan, özem weziriňkiden ep-esli köpmüş.

Ýöne weziriň goşuny az sanly bolsa-da, olary daşly diwarlar

örän ygtybarly gorapmyş. Ahyrynda şa ýeňlipdir.
Onuň

boýnuna ýüp salyp, weziriň ýanyna getiripdirler. Wezir
weli,

öňküsi ýaly, oňa baş egip, salam beripdir:

— Tagsyr, hoş geldiňiz! Hökümiňizi ak ýürekden
ýerine

ýetirendirin. Ine, tagtyňyz, ine-de galaňyz. Eýe boluň! —
diýip,

özünü ýere goýberipdir.

Şa öz gözüne ynanmandyr. Wezir:

— Eger şeýle etmedik bolsam, meni dardan
asardyňyz.

Galany hiç kişiniň alyp bilmejekdigini size subut etdim
—

diýip, sözüni soňlapdyr.

Ine, şondan soň şanyň permany bilen weziriniň
gurduran

galasyna «Wezirgala» diýipdirler.

* * *

Wezirgala Daşoguz welaýatynda, Sarygamyş kölüniň
kenarynda gurlan galadyr.

NUSAÝ

2

Bir patyşa täze Nusaýy saldyrýarka, işe ýekeje pursat gijä galany diriligine palçygyň arasyna oklap, üstündenem palçygy

guýduryberýän ekeni. Şeýle zalym ekeni, şeýle bir zulumdar

ekeni.

Günlerde bir gün, Gurban nähilidir bir sebäp bilen işe

gijä galyp baraýmazmy! Atly aýlanyp ýören patyşa biçäräni

ýanyna çagyrypdyr-da:

— Gijä galanlary nädýändigimi bilmeýärmiň? — diýip, gala tarap gamçysyny uzadypdyr.

Ýazykly Gurban gaýtargy berip bilmän, ýuwdunyp durmuş. Patyşa at üstünden gamçysy bilen guluň ýalaňaç

ýagyrnysyna yzly-yzyna saýgylap:

— Senden soralýar! Gijä galanlary nädýändigimi bilmeýärmiň? — diýip, gamçyny şol eňterip durmuşyn.

Gurban näçe mert durjak bolsa-da iki elini gamçynyň

öňüne tutanyňy duýman galypdyr. Indi ol gyzyp
duran

kebzesini gaşap, näme bolsa şol bolsuna urupdyr.

— Bilýän. Gowy bilýän! — diýipdir.

Onda patyşa dergazap bolup:

2

Türkmenbaşy adyndaky Türkmenistan Milli
golýazmalar institutynyň

golýazmalar hazynasy. 557

(f)

-nji bukja. Aýdan: Gylyç Mergen Alybekow. Ahal
welaýatynyň Ruhabat etrabyňyň Gypjak obasyndan.
Ýazyp alan: K. Osmanow.

1939-njy ýylyň Türkmenbaşy aýynyň 31-i.

11

— Bilýän bolsaň näme üçin işe gijä galdyň? Häziriň
özünde seni laýyň içine ataryn — diýipdir.

Gurban biçäre patyşa ýüzlenip:

— «Almany ýokary zyň, ýere gaçýança ýa pelek!»
diýipdirler, ygtyýar sizde, bizem guluňyz — diýipdir.

Onda patyşa:

— Biderek samahyllamany hem öwrendim diýsene. Heý,

ýasawullar! Hany tizden tiz almany getiriň, bu
hyzmatkär

Gurbanyň diýeniniň ýalandygyny gözüne görkezeýin —
diýipdir.

Ýasawullar derrew bir sebet akly-gyzylly almany getirip,
patyşanyň dergähinde goýupdyrlar.

Tylla-kümüş esbabyny jugurdadyp, başyny silkeläp,
oýnaklap duran bedewiň üstünde oturan patyşa
egilip, bir

ullakan, ýalkym saçyp duran gyzyl almany alypdyr-da,
ýokary

zyňyp:

— Ine, alma pelege sary gitdi — diýip, tiňkesini asmana
dikipdir.

Zyňylan alma aşak gelýärkä, patyşanyň atynyň çat
maňlaýyna degipdir. Duýdansyz zarba zähresi ýarylan
çus

bedew ürküp, çarpaýa galýar-da, öňe bir towusýar. Beýle
zada

garaşman oturan patyşa patlap ýere gaçypdyr. Onuň
kellesi

dagyň gara daşyna degip, tapba jany çykypdyr.

* * *

Isgenderiň

3

«aldy-aldysy» bir aý öňünden, «geldi-geldisi»

iki hepde öňünden eşidiler eken. «Geldi-geldisini»
eşiden

3

Türkmenbaşy adyndaky Türkmenistan Milli
golýazmalar institutynyň

golýazmalar hazynasy. 7920

(f)

-nji bukja. Aýdan: S. Kürenow. Aşgabat şäheri.

Ýazyp alan: A. Baýmyradow. 1992-nji ýylyň Magtymguly
aýynyň 10-y.

12

handyr patyşa bada-bat akyldarlaryny, emeldarlaryny
köşge

ýygnap, maslahat geçirer eken.

Hökümdarlar ilki-ilkiler Isgender bilen söweşipdirler.

Ýigitler her daban ýer üçin janyny orta goýupdyrlar.

Meýit

meýde çaknyşyp, depeler döräpdür, suw ýerine gan akypdyr.

Her gezek, Alla tarapyn Isgender söweşde üstün çykypdyr.

Basyp alan ýerini dine salyp, beýleki ýurtlary basyp almaga

ýöriş edipdir.

Onuň batyrlygy, edermenligi, akyl-paýhasy, keramatlydygy hakda rowaýatlar aýdylyp çar tarapa ýaýrapdyr.

Men-men diýen hökümdarlar Isgenderiň öňünde baş egipdirler.

Ahyry hökümdarlar pida çekmezligiň tärini tapypdyrlar.

«Isgender pylan ýurdy alypdyr» diýenden halta-halta gyzyl-kümüşleri, gymmatbaha zer matalary alyp, bir günlük ýolda

goýupdyrlar. Al-elwan geýimli gyzlary, syrdam atly ýigitleri

hödürläpdürler. Ýurduň patyşasy wezir-wekilleri, gojalar bilen

Isgenderi garşylap, sowgatlary, gyzlary, ýigitleri, atlary peşgeş

berer eken.

Isgender atdan düşmän, hatar-hatar haltadaky gyzyl-
kümüşi, owadan gyzlary, edermen ýigitleri, gamyş
gulak,

ýyndam bedewleri, nurana gojalary görüp, göwni hoş
ýagdaýda

ýurduň adalatly patyşasyny sorar eken. Patyşa tagzym
bilen

ýurdunyň adyny we öz adyny aýdar eken. Isgender atda
oturan

ýerinde:

— Sen şalygyňy ediber — diýip, esgerleriniň birini
patyşa görkezip:

— Şu pajyňy ýygna. Sowgadyňa eýeçilik eder — diýip,
galanyň daşyny aýlanyp geçip gider eken.

Günlerde bir gün «Isgender patyşa Sarahsy alypdyr»
diýen habar Nusaýa ýaýrapdyr. Ertesi «Isgender
patyşa

Abywerdi alypdyr» diýen habar gelipdir.

13

Nusaýyň pähimli dana patyşasy bar eken. Ol
Isgenderli

gürrüňi akyl eleginde eläp, emeldarlaryny, wezir-
wekillerini,

dana gojalary köşgüne çagyrypdyr:

— Isgender aňyrsy birki günden Nusaýa geler. Heniz bu patyşanyň ýeňlen ýeri ýok. Alla Isgender tarapynda, ol alan

ýurduny dine salyp gelýärmiş. Nusaý uly ýurt. Nätsek gowy

bolar?! — diýip, patyşa dana kişilere ýüzlenipdir.

Oturanlaryň bir topary:

— Nusaý güýçli ýurt, batyr ýigitlerimiz bar. Olar nijeme söweşde Nusaýy duşmandan halas etdi, il-ýurduň namysyny

gorady. Isgender güýçli bolsa, biz hem peslärlä däl. Henize

çenli ýeňlen ýerimiz ýok. Söweşeliň, belki ýeňeris — diýipdir.

— Uruş pidasyz bolmaz. Iliň edişi ýaly, altyn-kümüş ýygnap, gyzlarymyzy, ýigitlerimizi sowgat berip, janymyzy

aman saklalyň — diýip, beýleki topar öz teklibini orta atypdyr.

Jedel uzaga çekipdir. Her kim bir zat diýipdir. Maslahatyň arasynda ýaşy togsany sermäp barýan bir goja bar eken. Ol

ertirden bäri gürrüňe goşulman, bir çetde aýdylanlary
akyl

eleginden geçirip otyr eken. Ol ahyry hiç kimiň
oýlanmadyk

teklibini orta atypdyr:

— Patyşam, aýdylan teklipler erbet däl. Urşulsa, iki tarap
hem egsik däl, köp gan döküljek. Altyn-kümüş, ýigit-
gyz

hödürlesek, namysa galarys. Patyşam, men şeýle
teklibi

aýdasym gelýär. Ertir irden şäherde hiç kim galmasyn,
halaýyk

daga-daşa, çöle siňip gitsin. Bir özüm Nusaýy
Isgenderden

halas edeýin — diýipdir.

— Sen dünýäni alyp gelýän Isgenderi nädip ýeňjek?
—

diýip, patyşa gojanyň aýdanyňa geň galypdyr.

Dana goja:

— Patyşam, ony size aýtsam «Tamda gulak bar»
diýenleri bolar, älem eşider. Isgenderem siziň ýaly
dana

patyşadyr — diýipdir.

Ýarygije patyşanyň permany bilen Nusaý boşap, gugaryp
galypdyr. Aýagy ýer tutýan raýat daga-daşa, çöle siňip
gidipdir.

Nusaýda ýeke özi galan dana goja Gün derek boýy
galanda galadan çykyp, Isgenderiň geljek ýolunyň
ugruna

Güne garap oturyberipdir.

Isgender Nusaýyň howalasyny, şan-şöhratyny,
edermen

halkynyň söweşlerde görkezen gahrymançylygyny
eşidip:

«Nusaý näderkä, uruşarmyka, mal-dünýä berermikä?»
diýip,

leşgerlerini söweşe taýýarlap gelýär eken. Änewden
geçipdir.

Ne leşger bar, ne-de altyn-kümüş, hiç zat ýokmuş.
Uzakdan

Nusaýyň sudury göze ilipdir. Daş-töwerekde iňlär
siňek

ýokmuş. Isgender ömründe geň ýagdaýa düşüpdür.
Şeýle uly

şäherli patyşalykda iňläär siňegiň ýoklugy ony iňkise
goýupdyr.

Leşgerbaşyny çagyryp, leşgerleri saklapdyr. Diňçileri
ugradypdyrlar. Az salymda olar Nusaýda janly-
jandaryň

ýokdugyny, diňe bir garrynyň galadan çykyp
oturandygyny
aýdypdyrlar.

Isgenderde müň leşgeriň güýji bar eken. Ol bu
habary

eşidenden garra tarap at salypdyr. Özüne göwni ýetýän
patyşa

aty bilen geläge-de garrynyň öňünde Güne böwet
bolup

duruberipdir. Isgenderde müň akylgaryň akylam
jemlenenmiş.

Ol garrynyň ýönelige galadan çykyp oturmandygyny
bada-bat

aňyp:

— Eý garry, men ýüzlerçe ýurdy aldym. Men-men diýen
patyşalar maňa boýun sundy, paç berdi. Ýöne ömrümde
seniň

ýaly ýeke garryny çykaran ýurda duş gelmedim.
Mertlik

menden galsyn, aýt dilegiňi — diýipdir.

— Eý jahan patyşasy, meniň artykmaç dilegim ýok. Men
häzir Güne çoýunyp otyryn. Bir dilegim, Günüň
öňünden

aýrylsaň bolýar — diýipdir.

15

Garrydan bu sözi eşiden Isgender garryň aýdan
sözüne

düşünip, yzyna gaýdypdyr-da, goşunyna Nusaýyň
daşyndan

aýlanyp geçmäge perman beripdir.

Leşgerbaşy Isgenderiň Nusaýdan aýlanyp geçmeginiň
sebäbini soramaga ejap edipdir. Emma danalaryň
danasy

Aristotel Isgender Jahangirden bu wakanyň sebäbini
sorapdyr.

Isgender Aristotele şeýle diýipdir:

— Aristotel, men ömrümde senden soň ikinji dana
kişä

duşdum. Ol ýeke söz bilen ýurduny, halkyny, ar-
namysyny

halas etdi.

Onda Aristotel:

— Patyşam, men düşünmedim. Ol nähili Nusaýy halas etdi? — diýip sorapdyr.

Isgender munuň sebäbini şeýle düşündiripdir:

— Garrynyň Nusaýdan sesýetim arada ýöne ýere oturmandygyny aňdym-da: «Dilegiňi aýt» diýdim. Ol: «Bir

dilegim bar. Güne çoýunyp otyryn, öňümden aýryl» diýdi. Men

bada-bat onuň: «Eý Isgender, sen dünýäni alyp, güne perde

bolup bilmersiň» diýenini aňyp, yzyna dolandym. Nusaýdan

şonuň üçin aýlanyp geçdim — diýipdir.

Isgender geçip gidenden soň, dana goja Nusaý ilatyny gala çagyrypdyr. Nusaýy ýeke özi halas eden bu dana goja ýüz

töweregi ýaşap dünýäden ötüpdir. Onuň Nusaýy Isgenderden

halas edişi baradaky gürrüňler rowaýata öwrülip, nesilden nesle

geçipdir.

MAŞAT — MISSEIRIAN

4

Maşat-Misserian düzlüğünde uly, owadan, gözel, baý,
hemişe myhmanly bir şäher bolupdyr. Maşat
gümmezi bilen

Misserian minaralarynyň arasy ýedi menzil ýol bolupdyr.

Rowaýatçylaryň aýdyşlaryna görä, ol galada Maşat hem-
de Misserian atly iki dogan ýaşapdyrlar. Günlerde bir gün
gala

adamlary Maşada öňi-ardy görünmeýän duşman
leşgeriniň

gelýändigini habar berýärler. Maşat şol bada gelýän
leşgerleri

görmek üçin, minaranyň üstüne çykyp, aýaklaryny aşak
sallap

oturýar. Leşger bolsa gala barha golaýlaşýarmyş.
Maşat

Allatagaladan dalda isläp:

— Eý Allam! Mende olara gaýtawul berer ýaly leşger
ýok. Bular gala barha ýetip gelýärler, Allam, medet
senden,

özüň şu mahluklara bir göz görkezeweri — diýip, nalyş edýär.

Allatagala Maşadyň bu mynjatyny kabul edip, onuň emri bilen gök bulaşyp, tupan turýar. Biri-biriňi görmez derejede

gert-tozan dünýäni gaplap alýar.

Laplary keç bolup, paltalary daşa degen duşman näderini bilmändir. Leşger serkerdesi bu ýagdaýda hiç hili söweşi

bolmajakdygyny bilip, goşunyna şeýle buýruk beripdir:

— Goý, bu halk meniň güýjümiň bardygyny bilsin — diýip, her serbazyna bir halta gummy duran ýerlerine dökdürýär.

Ondan bir uly depe emele gelipdir. Serkerde eden işinden

göwni hoş halda ýurduna rowana bolupdyr.

Minara üstünde oturan inisiniň ýanyna Misserian gelipdir.

Ol inisiniň bolup oturyşyny görüp:

— Inim, seniň aýagyňy sallap oturmagyň aýyp dälmidir, sen aýaklaryňy ýygna — diýipdir.

Muňa Maşadyň gahary gelipdir. Ol:

— Bolýar, men seniň aýdanyňy edip, aýagymy
çekeyin,

ýöne halk uly betbagtçylyga sezewar bolar — diýipdir.

Onda Misserian:

— Sen menden gaty görme, aýagyňy ýygnaý, hiç zat
bolasy ýok-la, olar eýýäm gidendir — diýipdir.

Maşat halys bolmajagyny bilip, aýagyny ýygnaýar.

Şol wagtyň özünde howa tämizlenip, gün ýalpyldap
şöhlesini äleme saçýar. Şäherden ýaňy aralaryny açyp
ugran

duşman, yzlaryna seretseler, han-ha, gözüňe söweýin
gala gün

bilen bäsleşýän ýaly, özüniň şuglasyny saçyp dur. Olar
galanyň

dört tarapyndan hüjüm edip, şähere girýärler. Şäheri
kül-peýekun edip, öýme-öý aýlanyp, olja alýarlar, galan
zatlara ot

berýärler. Gala ilatynyň erkek göbeklisiniň ählisini
ýeke-ýekeden gylyçdan geçirýärler. Aýal-gyzlaryny
bolsa gyrnak

edip äkidýärler. Namart doganlaryň ady gurak düzlüğe
öwrülen

ýere dakylýar.

Çynmy, ýalanmy belli däl, halk dilinde saklanan rowaýat namartlygy ýazgarýan şaýatnama hökmünde ýatda galypdyr.

* * *

Maşat-Missirian Balkan welaýatynyň Etrek etrabynda ýerleşýär.

18

ÜRGENÇ

5

Bir ýurduň patyşasynyň pälwanlykda, atarmanlykda, çaparmanlykda, görk-görmekde öňüne erkek göbeklini geçirmeýän bir ogly bar eken. Onuň adyna Syýahat diýer ekenler.

Günlerde bir gün, Syýahat ýigit ýetipdir. Ol dädesiniň köşgüne baryp:

— Däde, adym Syýahat bolsa-da, gören-bilen ýurdum ýok. Ýigit çykdy. Rugsat berseň syýahata ugrajak — diýipdir.

Dädesi ýeke ogul bolansoň, şunça goýbermejek bolupdyr. Ogly etmändir. Ahyry oglunyň gerek-ýarak harjyny taýýar

edip, ýola salypdyr. Goý, Syýahat ýoly külterläp
gidibersin.

Habary Köneürgençden alalyň!

Şol wagt Köneürgenç uly ýurt eken. Han ýerinde
hany,

beg ýerinde begi, daýhan ýerinde daýhany bar eken.
Hemme

zady tükel bu ýurduň bir ýetmezi bar eken. Her ýyl
altmyş-ýetmiş adam ýurtdan gürüm-jürüm bolýan eken.
Ol adamlaryň

nirä ýitirim bolýanyňy hiç kes bilmez eken.

Bir günü syýahata ugran Syýahat Köneürgenje gelipdir.
Görse, owadan şäher. Ol köçeme-köçe aýlanyp
çykypdyr.

Emma şeýle owadan şäherde erkana gülüp-oýnap ýören
adama

gözi düşmändir. Syýahat munuň sebäbini adamlardan
sorapdyr.

Olar:

— Her ýyl altmyş-ýetmiş adam ýityär. Sebäbini bilýän
ýok — diýip, jogap beripdirler.

Syýahat göwni päk, kalby arassa ýigit. Syýahat etmegini

bes edip, ýityän adamlaryň sebäbini bilmek üçin şol ýerde

galypdyr. Her gün köçeme-köçe aýlanypdyr. Bir ýerde deşik,

köne gala bolsa aýlanyp çykypdyr. «Agtaran tapar» diýen söz

bar. Bir gün Syýahat şäheriň çetinde aýlanyp ýörkä, deşikden

bir aždarhanyň çykanyny görüpdür-de, bukulyp «Indi näderkä?» diýip, oturyberipdir. Aždarha bolsa bir silkinip gyz

bolupdyr. Gyz oýnap-gülüp, keýpden çykandan soň, ýene bir

silkinip, aždarha öwrülip deşige girip gidipdir. Syýahat şäheriň

ähli adamlaryny aždarhanyň çykan deşiginiň agzyna ýygnapdyr. Olara:

— Meni şu deşikden sallaň — diýipdir.

Syýahat deşikden aşak düşüp görse, ýeriň aşagy uly bir

galamyş. Bir jaýyň içinde bir gyz oturan eken. Onuň beýle

ýanynda aždarma uklap ýatan eken. Gyz Syýahaty görüp,
gaty

gorkupdyr. Ol:

— Bu ýere janly-jandar gelýän däldir. At gelse
toýnakdan, guş gelse ganatdan, adam gelse kelleden
aýrylýandyr. Sen bu ýere nädip düşdüň. Aždarma oýansa,
seni

iýer. Oýanmanka şu ýerden git — diýip özelenipdir.

Syýahat hem pälwan ýigit, gyzyň beýle aglanyny
görmedik ýigit. Oňa dözmän uklap ýatan aždarmanyň
kellesini

pyzlawuk kädä dönderipdir. Gyz oglanyň batyrlygyny
görüp,

janlanypdyr. Ol:

— Sen aždarmanyň urkaçysyny öldürdiň. Erkegi
daşarda

gezip ýör. Ony hem öldür — diýipdir.

20

Syýahat şol gün ýeriň aşagynda galyp, erkek aždarmanyň
gelerine garaşypdyr. Aždarma ertesi gelipdir. Syýahat
onuňam

kellesini gele-gelmäne pyzlawuk kädä dönderipdir. Iki
aždarma

ölenden soň gyz arkaýyn bolup, Syýahata aždahanyň
hazynalaryny görkezipdir. Aždahalaryň ýeriň aşagynda
kyrk

sany hazynaly jaýy bar eken. Syýahat gyzy ýeriň
aşagynda

goýup, öldüren aždahalaryndan iki kemerlik tasma
alyp

ýokary çykypdyr. Köneürgenjiň adamlary Syýahata uly
hormat

goýupdyr. Ýurduň patyşasy tagtyny oňa beripdir.
Syýahat

ýurduň iň gowy ussalaryny çagyryp, aždahanyň şol
eýelän

deşiginiň üstünde uly minara saldyrypdyr. Aždahanyň
ýanyndaky gyz hüýr-peri gyz eken. Syýahat uly toý tutup,
ony

özüne aýal edip alypdyr. Oňa:

— Bu şäher seniň şäheriň. Aždahadan alan mal-mülküm
hem seniňki. Şäher seniň adyňa Hüýr Genji bolsun!

—

diýipdir.

Şondan soň, kem-kemden «Hüýr Genç» «Ürgenç»

bolupdyr. Syýahat bolsa adyl patyşa bolanmyş.

Syýahat

Köneürgenji dädesiniň ýurduna birleşdirip, uzak ýyl
bagtly

ömür sürenmiş.

* * *

Bir ýurduň pähimli patyşasy bar eken.

6

Onuň bir ogly

bolup, adyna Syýahat diýer ekenler. Syýahat ýaş
wagtyndan aw

awlamaga, guş guşlamaga, çöllerde keýik-gulan
kowalamaga

höwesli bolupdyr. Wagtynyň köpüsini çöllerde, aw
awlamakda

geçiripdir.

Günlerde bir gün, Syýahat ýigit ýetipdir. Ol atasynyň
dergähine gelip, gol gowşuryp, salam berýär. Atasy onuň
nähili

arz bilen gelendigini soraýar.

Şonda Syýahat atasyna bakyp:

— Ata, meniň adymy näme üçin Syýahat dakdynyz? —

diýipdir.

Onda atasy:

— Eý oglum, men seniň eneden boljak günün syýahata

çykypdym, şol gün sen dünýä inipsiň hem-de maňa seniň

bolandygyň barada syýahatda gezip ýörkäm, yzyndan buşlukçy bardy. Men köşgüme gelip, toý-tomaşa gurap, seniň

adyňa hem Syýahat goýdum. Eý oglum, sen ony näme üçin

soradyň? — diýipdir.

Syýahat:

— Ata, birinjiden-ä, adym Syýahat, ikinjidenem, siziň özüňiz hem syýahat etmegi söýýän ekeniňiz. Üçünjiden bolsa,

men hem syýahaty gowy görýärim. Onuň üçin maňa rugsat

berseňiz, men syýahat edip, şäherme-şäher, galamagala,

obama-oba aýlanyp gelsem, syýahat etsem — diýipdir.

Onda atasy:

— Ýok, bolmaz, bar baýlygymyň eýesi, ýalňyz

perzendim, jan oglum, meni taşlap gitme. Göwnüň isleýän

zadyny sora, tapyp bereýin — diýipdir.

Syýahat:

— Göwnümiň isleýän zadyny tapyp berseňiz, maňa saýlama kyrk sany ýigit bilen olaryň at-ýarag, şaýlaryny ber

hem özüme syýahata gitmeklige rugsat ber — diýipdir.

Atasy ýeke ogul bolansoň, şunça töwella etse-de, hiç bolmandyr. Ahyry, näçe töwellalar etseler-de bolmajagyny

bilip, patyşa oňa kyrk sany saýlama ýigidi at-ýaragy, şaýy bilen

berýär hem-de azaşan ýerinde ýola salmaga, gerekli ýerinde

22

maslahat bermek üçin özüniň baş wezirini hem onuň ýanyna

goşup, olary ugradyp goýberýär.

Syýahat ýigitlerini alyp, ýeriň pesi bilen, ýoluň kössi bilen ýola rowana bolupdyr. Olar her gün bir şähre baryp, ol

şäheriň dürli närseleri bilen tanşyp, ýene bir şähere
gider

ekenler, ondan soň ýene birine ...

Aýdan aý geçen, günden gün geçen. Günlerde bir
gün

Syýahat dagy bir topar şäherleri aýlanyp, ahyry
Ürgenç

şäherine baryp ýetipdirler. Ürgenç şol wagt uly ýurt eken.
Olar

köçe bilen şähere girip başlapdyrlar. Emma şäherde
olara hiç

bir adam duşmandyr. Olar bazara barypdyrlar. Ol
ýerde hem

iňläär siňek ýokmuş. Bazardaky hemme satlyk zatlar, pullar
hem

dargaşyp ýatyrmyş. Olaryň eýesi hem ýokmuş. Muny
görüň

Syýahat dagy haýran-serasime bolupdyrlar.

Olar munuň sebäbini soramaga hem adam
tapmaýarlar.

Ahyrda köşge barýarlar. Köşkde-de bulara sataşan
adam

bolmaýar. Ahyrynda bagdan çykyp gaýtjak bolup
duran

wagtlary öňlerinden bir gyz çykýar, aý diýseň, agzy
bar, gün

diýseň, gözi. Ony görüp Syýahat:

— Ýeri, gyz, sen ýeke özüň bu çola, adamsyz
şäherde

näme işläp ýörsüň? Hany şäheriň adamlary? — diýip
sorapdyr.

Onda gyz:

— Ýagşy ýigit, dogry aýdýarsyňyz, dagy alaç
tapmasaň

näme iş etjek? Hudaýyň başymyza salan gününü
çekmeli

bolýar-da — diýipdir.

Syýahadyň bu gyzyň sözlerine ýüregi awap:

— Wah, görgüli, näme boldy? Bolan wakany bolşy ýaly
gürrüň edip ber, belki, biziň kömegimiz deger — diýipdir.

Gyz:

— Men şu şäheriň patyşasynyň gyzydym. Atam meni eý
görüp, eziz saklady. Ýaňy adam bolup kemala gelen
wagtym,

ajaly ýetip, atamyz öldi, dessur boýunça atamyzyň başga
ogul-

gyzy bolman soň, men patyşa bolup galmaly boldum.
Muňa

hemme halk: «Aýaldan hem patyşa bolarmy?» diýip,
şäherden

çykyp gitdiler. Indi şondan bäri ýeke özüm bir şäheriň
içinde

baýguş ýaly bolup galdym — diýipdir.

Syýahat bu gyzyň sözüne ynanyp, oňa rehim gelýär. Gyz
Syýahadyň bu bolşundan peýdalanyp:

— Eý, şa ogly, şazada, rehimli gözel ýigit, meniň bu
ýagdaýyma rehiminiz gelsin, maňa kömek ediň —
diýipmiş.

Onda Syýahat:

— Bolar, elimizden gelen kömegimizi aýamarys. Ýöne
siz maňa maksadyňyzy aýdyň — diýipdir.

Onda gyz:

— Eý, rehimli ýigit, men bir ýer urup, ýerde galan
ejiz

naçar, meniň elimden näme geljek? Onuň üçin-de sebäp
bilen

sataşypsyňyz, siziň synyňyzdan ýapyşmakdan başga
maksadym ýok. Siz şu ýerde galyň! Meniň atamyň

patyşalygyna, tükenmez hazynasyna, aňyrsy-bärisi ýok
giň

giden mülküne eýelik ediň. Şonuň bilen birlikde, ýer
urup,

ýerde galan men biçäräni beýle ýagdaýdan gutaryp,
özüňize

gyrnak hökmünde kabul ediň. Özüňiz şa boluň, özüňiz
soltan

boluň. Göçen halky ýygnap, Ürgenji öňki gülläp ösýän
döwrüne ýetiriň — diýip, Syýahatyň synyndan
ýapyşyp

aglamaga başlapdyr.

Gyzyň bu bolşuna Syýahatyň hem onuň kyrk ýigidiniň
rehimi gelip, bu ýagdaýa birgeňsi bolupdyrlar. Syýahat
pikirlenýär. Bu ýerde galsa özüniň iň oňat görýän
zady

syýahatdan galjak. Gitse, ýalňyz özi bir ýurtda galan ejiz,
naçar

gyz aglap dur. Eýesiz ýurt, eýesiz mülk: «Kömek et,
halky

ýygna, baş bol, soňra gidersiň» diýýän ýaly, gum-gukluk
bolup

ýatyr.

Syýahat bu zatlary pikirinde aýlap çykýar hem-de ýigitlerine geňeşýär. Ýigitleri hem Syýahada: «Näme etseň

özüň bilýärsiň» diýipdirler.

Syýahat:

— Gezelenç, syýahat, ýurt gezmeklik her wagt hem tapylar, emma ejize kömek etmek tapylmaz. Onuň üçin, geliň,

bu ýerde galalyň, gyza kömek edeliň. Halky ýygnap, ýurdy

täzeden abadanlaşdyryp, soňra halkyň içinden birini patyşa

saýlap, ýene-de gidip bileris. Neneň görýärsiňiz? — diýip,

ýigitlere tarap ýüzlenipdir.

Ýigitleriň hemmesi hem:

— Hoş bolgaý — diýipdirler.

Bu wagtlar Syýahatyň atasynyň: «Syýahata kömek et, azaşan ýerinde ýola sal!» diýip, tabşyryp goýberen garry weziri

bagyň içinde özbaşyna pikirlenýär eken. Ol pikirini bir ýere

jemläp, Syýahaty ýanyňa çagyrypdyr. Syýahat onuň ýanyňa

barypdyr. Garry wezir Syýahata bakyp, başgalar eşitmez ýaly

ýuwaşlyk bilen:

— Syýahat, pikir et, bu bolşuň bir emmasy bardyr.

Bolmasa, heý, ýurt bolar-da, eýesi bolmazmy? Köşk bolar-da,

soltany bolmazmy? Şu gyzyň aýdan sözlerine meň özüm-ä

ynanamok — diýipdir.

Syýahat weziriň bu sözlerini eşidip:

— Ýok, wezir, ol aýdanyň mümkin däl. Görýärmiň, gyz jany bilen aýdýar ahyry — diýipdir.

Wezir:

— Diýseň diý welin, soň görersiň, men-ä kömek edeniňe garşy däl, ýöne kömek etjek diýip, başga zatlara hem sezewar

bolmagyň mümkin — diýipdir.

Syýahat:

25

— Zyýany ýok, soňuny göreris-dä. Nähili bolsa-da, bu

ýerde galaly. Bu gyzy, bu gözel şäheri taşlap gitmäli
—
diýipdir.

Soň olar ýigitleriň ýanyna gelip, gyz bilen tirkeşip, köşge barypdyrlar.

Şunlukda, bular bu ýerde galyp, ülkä adam ýygnamak maksady bilen goňşy-golaý patyşalyklara habar iberipdirler.

Gyz Syýahatdan özüni nika gyýyp almagyny towakga edipdir. Bu söz Syýahata hem ýaraman durmandyr. Ol toý

edip, nika gyýyp, ony özüne aýallyga alyp, onuň bilen ýaşamaga başlapdyr.

Bu şäheriň patyşasyz şäherdigini hem-de oňa patyşa bolar

ýaly adamyň gerekdigini ondan ol eşidýär, mundan bul eşidýär,

netije-de bu habar hemme ýere ýaýrapdyr. Bu habary eşiden

atasy kowan, enesi sögen, zalymdan horluk çeken hem şuňa

meňzeşler göçüp gelipdirler. Soňra olaryň aga-inileri,

garyndaş, dost-ýarlary gelipdir. Soň-soň ilat has gürlenip,

beýleki patyşalyklaryň yzyndan ýetipdir.

Aýdan aý geçip, günden gün geçip, bir gün Syýahat ýeke özi köşkte otyrka, garry weziri ýanyna çagyrypdyr.

Garry

wezir Syýahatyň ýanyna barypdyr.

Syýahat wezire bakyp:

— Eý, wezirim, sen ozal atamyň weziri bolupdyň. Indi meniňki. Häzir sen hem meniň wezirimsiň, hem atamsyň.

Onuň üçin özümdäki gizlin syrlary saňa aýtjakdyryn — diýipdir.

Onda wezir:

— Dogrudan-da, ataňdyryn. Çünki seniň ataň meni saňa ata hökmünde iberdi ahyry — diýipdir.

Syýahat:

— Şeýle. Şu meniň alan gyzymyň bir täsin zady bar. Men şony senden soramakçy, sen bilermiň? — diýip sorapdyr.

26

— O nähili täsin zat? Aýt, göreli hany.

— Şu gyzyň özi juda owadan, görmegeý, adamkärçilikli,

häsiýetli, örän oňat gyz. Emma şeýle-de bolsa, muny meniň

jynym almaýar.

— O näme üçin?

— Nämedigini anyk bilemok welin, ýöne bir zatmyka diýip pikir edýän. Ýagny, şu oňat häsiýetleriň tersine, gyzyň

endamy sowuk. Bile bir ýorganda ýataňda, teni-teniňe degende

iniňi tikeneklediberýär. Men-ä şondanmyka diýýäriň — diýip,

Syýahat aýtjak sözüni aýdyp bolupdyr.

Ondan soň wezir bir meýdan pikirlenip, soňra:

— Men bir zat eşidýärdim. Ol hem bolsa Ürgenç şäheri

diýen bir oňat şäher bolup, ol şäher ýedi bozulmalymyş, ýedi

düzelmelimiş. Häzir ol alty bozulyp, alty düzelip, ýedinjisine

gezek gelenmişin — diýende, Syýahat weziriň gürrüňiniň

gutarmagyna howlugyp:

— Ol näme üçin bozulýarmyş, hem-de näme üçin

düzelyärmiş? Onuň sebäbini bilýän ýokmuka? — diýip sorapdyr.

— Onuň bozulyp-düzelmegi şeýle. Onda bir aždarha, bir ýuwha barmyş. Olar her sapar halk ýygnanyp, düzelen

wagtynda ýurtda janly-jandar goýman ýuwudýarmyş, düzelmegi bolsa, biziň düzedip barşymyz ýaly düzeliberýärmiş.

Şu gyz şol ýuwha bolaýmasyn?! — diýipdir.

Syýahat:

— Ýuwhasy näme, aždarhasy näme? - diýip sorapdyr.

— Bir ýylan hiç wagt jandar sesini, aýratyn hem adam

sesini eşitmän, kyrk ýyllap bir ýerde bolsa, ol aždarha bolýarmyş. Eger-de aždarha kyrk ýyllap ýatsa, ýuwha bolýarmyş. Aždarha näçe adam bolsa ýuwdup bilýärmiş,

ýuwha bolsa ondan hem beter. Ýene-de ol jadygöý bolýarmyş.

Şu hem ýuwha bolaýmasyn? — diýipdir.

27

Syýahat:

— Onuň ýuwhalygyny nähili bilip bolarka? — diýip sorapdyr.

Wezir:

— Ony bilmek aňsat. Sen agşam onuň bilen ýataňda, uklama-da, uklan kişi bolup ýatyber. Haçan-da ol seni uklandyr

diýip, bir ýaňa çykyp gitse, sen hem oňa duýdurman yzyna

düşüber, şeýtseň bilersiň — diýipdir.

Bular şeýdip birkemsiz maslahatlaşyp, degişli karara gelipdirler.

Gün ýaşyp, garaňky düşüp, ýatylmaga wagt ýetipdir.

Syýahat aýaly bilen ýorgana girip ýatýar, özem uklan kişi

bolan bolup, oýa ýatýar. Aradan ep-esli wagt ötýär, gije gelýär.

Aýal ukudan oýanyp görse, Syýahat uklap ýatyr. Ol Syýahatyň

hakyky ukudadygyny bilmek üçin, onuň adyny tutup birnäçe

gezek gygyrypdyr. Emma Syýahat ukudaky adam ýaly eşitmedik bolup ýatypdyr.

Aýal ol uklandyr diýip güman edip, ýuwaşlyk bilen turup,
gapydan çykyp gidiberipdir. Biraz wagtdan soň, Syýahat
hem

onuň yzyna düşüp gidiberipdir. Ýaňky aýal şäheriň
gündogar

çetine geçip, ýerden bir gysym toprak alýar-da, oňa dem
salyp,

öz üstüne sepýär. Ine, şeýlelikde, haşlap duran bir
aždarha

öwrülýär hem-de jynssyz ses edip gygyrypdyr.

Biraz wagtdan gapdaldan bir gara aždarha peýda
bolupdyr. Gara aždarha ak aždarha bakyp:

— Garaşyp ýörmesene ýygnanany bes, basym iýeli —
diýipdir.

Onda ak aždarha muňa garşy çykyp:

— Heniz az, entek ýygnalsyn — diýipdir.

Gara aždarha:

— Tizle, basymrak bolsun! — diýipdir.

Ak aždarha:

28

— Bolanda özüm habar ederin, ýene on-on bäş gün
ötsün,

howlukmaly — diýipdir.

Bu zatlaryň hemmesini görüp-eşidip oturan Syýahat bu

boluşdan gorkup, duýdurman, yzyna gaýdyp, öňki bolşy ýaly

ýatyberipdir. Ýaňky aýal biraz wagtdan soň gelip, ol hem

ýatypdyr. Ol ýorgana girende, Syýahat birden tisginenini

bilmän galýar. Onda aýal:

— Syýahat, näme bolýar? — diýip, gözünü elek-çelek edipdir.

Syýahat muňa duýdurmajak bolup, ukudan ýaňy oýanan

ýaly bolup, yňranyp ýatýar. Aýal ýene-de Syýahatyň tisgineniniň sebäbini sorapdyr. Syýahat bolsa özüniň yzynyň

ýadyna düşüp, düýşünde ata-enesini görenini hem özüniň ata-enesiniň aglaýşyna dözüp bilmän, gorkup tisginenini aýdýar.

Aýal:

— Olary hem äkeläýerler — diýipdir. Syýahat olary ýene

bir aýdan adam iberip getirtjekdigini aýdýar. Muňa aýal has-da

şatlananmyş.

Şeýdip, Syýahat oňa ýuwhalygyny bilenini duýdurman, daň atandan soň köşge weziriň ýanyna barypdyr.

Ol wezire agşamky işleriň hemmesini bolşy ýaly gürrüň

beripdir. Wezir oňa ilkinji bagdaky aýdan sözlerini ýatladypdyr. Syýahat indiki etmeli işleriň maslahatyny sorapdyr.

Wezir biraz pikirlenýär-de, Syýahaty synap görmek üçin:

— Gaçaýarlar — diýipdir.

Onda Syýahat:

— Gaçmak bolmaz. Öz başymyzy gutaranymyz bilen halky nätjek? Halk biz diýip ýygnandy. «Balygyň jany suw

bilin» diýlişi ýaly, biz hem halk bar ýerinde adamdyrys. Onuň

üçin ýeke öz başymyzy gutarmak bilen kanagatlanman, halkyň

hemmesini hem bu beladan gutarmak gerek — diýipdir.

Onda wezir:

— Meniň saňa aýtdyrjak bolýan zadym şudy. Şeýle etmek üçin muňa şunuň ýaly tärläp oýlamak ýerlikli bolar — diýipdir.

Syýahat:

— Nähili tärläp? — diýip sorapdyr.

— Ol şeýle, sen kyrk sany araba tap, olary hem hek bilen duzdan gatyşdyryp dolduryp, her menzilde birini goýdur. Her biriniň gapdalynda hem bir ýynda tärläp baýtal daňylsyn.

Onuň tärläp bolsa aňyrky arabanyň ýanynda goýdur. Aňyrkynyňkyny onuň aňyrsyndakyda goýdur. Şol tärläp şol

ýerde galanlaryny eneleri bilsinler. Arabalaryň iň çetkisini

derýanyň boýunda goýdur. Şeýdip, özüň gaç, soň biz oňa habar

ederis. Ol seni kowar, sen hem ýetdim-ýetdim diýende, ýadan

ýylkyny taşlap, täzesiniň tanapyny kesip, münüp gaçarsyň. Ol

hakyky ýuwha bolsa, arabany içiniň duzy, heki, ýylkysy,
taýy

bilen ýuwdar-da, seniň yzyňdan ýene kowmaga
başlar.

Şeýlelikde, kyrkysyny hem gutaryp, derýadan geçersiň. Ol
hem

baryp derýa agzyny basar hem şol ýerde ýarylyp öler
—

diýipdir.

Syýahat muny makul bilip, ýigitleri bilen maslahatlaşýar
hem-de bu işleriň ugruna çykypdyr. Doly taýýarlanandan
soň,

bir gün Syýahat gyza bildirmän, duýdansyzlykda
gaçypdyr.

Munuň gaçanyndan habarsyz gyz ine geler, häli geler,
şindi

geler diýip, Syýahata garaşypdyr. Emma Syýahat geler
ýerde

gelmändir. Gyz ony sorap weziriň ýanyna baryp,
Syýahatyň

nirä gidenini sorapdyr.

Onda wezir:

— Ol «Men bu ýerde ýaşajak däl» diýip, ýurduna gaçyp

gitdi. Ol öz gideni belen hem kanagatlanman, bizi
hem alyp

gitjek boldy. Biz onuň diýenini etmedik, çünki şunuň ýaly
baý

30

ýer barka, nirä gitjek ahyry — diýip, Syýahatyň näme
üçin

gaçanyňy bilmediksirän bolupdyr.

Aýaly ony eşidip, köýneginiň etegini eline alyp, kowga
çykypdyr. Münüp oturan ýylkysyny aýagaldygyna sürüp
oturan

Syýahatyň gulagyna bar hyžžyldy gelýär. Nämekä diýip
yzyna

gözlese, ynha, aýaly etek alty, ýeň ýedi, özi bilen sekiz
bolup,

agzyndan ak köpük saçyp ýetip gelýärmiş. Aýaly ýaňy
ýetdim-ýetdim diýende, Syýahat araba ýetip, münüp
gelýän

ýylkysyndan düşüp, beýleki ýylkynyň tanapyny kesip
alyp

gaçyp barýarmyş.

Oňa çenli aýaly hem ýetip gelip, bu arabany durşuna

ýuwdup, ýene kowmaga başlaýarmyş. Şu gaçyş kowuş bilen

otuz dokuz arabadan ötülýär. Syýahat ahyry kyrkynjy araba

ýetişýär-de, münüp gelyän atyndan düşüp, täzesiniň tanapyny

kesip, münüp gaçypdyr. Aýaly hem gelip, bu arabany ýuwdup

ýene kowýar. Oňa çenli Syýahat derýadan geçýär-de duryberýär. Aýaly hem derýanyň ýakasyna barýar. Ol Syýahata

gaharly garap:

— Gaçsaň gaç, hany göreli, kim ýeňerkä? — diýip, özüni derýa urýar.

Bu wagtlar onuň içindäki arabalar, duzlar, hekler, ýylkylar, taýlar ony suwsadyp başlaýar. Suwsuzlygyna çydaman, ol agzyny derýa basýar hem-de ýagşyja içýär welin,

garnyndaky hekler we duzlar çişip, garny darka ýarylýar. Ol

şol durşuna derýanyň içine çümüp gidipdir.

Muny gören Syýahat hem:

— Görseň gör, ine, men ýeňdim! — diýip, şatlanyp

derýadan geçip, yzyna gaýdyp gelip, bolan işleriň hemmesini

wezire beýan edipdir.

Onda wezir:

— Hop ýagşy, bir beladan gutuldyk diýsene. Ikinjisiniň hem alajy tapylar — diýipdir.

31

Soňra olar aždahany hem nähili öldürmegiň maslahatyny edipdirler. Bu maslahatda ýene-de wezir Syýahata ýüzlenip:

— Syýahat, sen howlukma, ol aždahany awlamak aňsat.

Çünki ol hiç zat bilmeýändir. Ol ýuwhanyň çagyrmagyna

garaşýandyr. Ýuwhadan hem dyndyk. Onuň üçin alňasama-da,

kyrk araba çüýrän saman tapyp, aždahanyň hininiň agzyna

goýdur. Onuň üstünden kyrk araba sazак goýdur. Onsoň olary

otlat. Şonuň bilen aždaha öler — diýipdir.

Syýahat weziriň bu sözlerini eşidip, işe girişipdir.

Aýdylan zatlary taýýarlap otladypdyr. Ot lapyrdap ýanmaga

başlapdyr. Soňa baka saman hem ot alyp, tüssesi
aždarhanyň

hininiň içine dolupdyr. Aždarha tüssä çydap bilmän,
hininiň

agzyna gelipdir. Görse, ot ýakyn gelýär, ýene yzyna
gaçypdyr.

Yzyna gaçsa tüsse demikdirip barýarmyş. Şeýdip,
aždarha iki

baka gatnap, ahyry durup bilmän, özüni oda urupdyr.
Sazagyň

ody hem onuň etini jyzyrdadyp gowrup taşlapdyr.

Şeýdip, adamlar bu iki belanyň ikisinden hem
dynypdyrlar. Syýahat bilen weziri halk şondan soň
has hem

oňat görenler. Soňra Syýahatyň ata-enesini hem çagyryp,
kyrk

gije-gündizläp toý edipdirler. Syýahatyň şöhratyny ýel
alyp

gidip, hemme ýere ýaýradypdyr.

Ine, Ürgenç şäherindäki şol aždarhanyň hininiň agzy
garalyp ýatmasyn, ol belli bolsun diýip gömdürilip,
Köneürgenjiň häzire çenli hem bir menzil ýoldan
salgymlap

görünýän minarasy salnypdyr — diýip, rowaýat aýdýarlar.

32

USSA GUŞUŇ MINARASY

7

Gadym zamanda Köneürgenç ýurdunda sözüne ýüp atyp bolmaýan bir han bar eken. Ol ölmezinden öň at galdyrmak

isläp, ulamalary, dana bilgiçleri köşgüne çagyrypdyr.

— Men garrapdyryn — diýip, ol sözüne başlapdyr — Alla işine çäre ýok. Bu dünýä gelen gitmeli. Men köp ýyl han

boldum. Özümden nyşan galdyrasym gelýär. Kimde nähili

maslahat bar. Aýdyp oturyň — diýipdir.

Oturanlaryň her haýsysy bir teklibi aýdypdyr. Biri «Derýany beklet, aşaky han gullugyňda bolsun» diýipdir.

Beýlekisi «Dagy kesip, ýap geçir. Soňkular ýagşylykda ýatlarlar» diýipdir. Üçünji biri «Ýurt basyp al. Adyň arşa

galar» diýipdir. Garaz, aýdylmadyk, diýilmedik gep galmandyr.

Han «bolanok» diýip oturanmyş. Ahyry ýüz ýigirmi ýaşly bir goja:

— Han, niýetiň dogry. Bu dünýä gelen bir nyşan goýup gitmeli. Tagta çykar ýaly ogluň ýok, ýeke gyzyň bar. Ürgençde

bir minara saldyr. Boýy asmana ýetsin. Syrçasy gün bilen

çakyşsyn. Minaraň üstüne çykan adam emin-erkin Ürgenç

ýurduny görüp bilsin — diýipdir.

Han:

— Şeýle ymaraty saljak ussa barmy?! — diýip sorapdyr.

Ol goja:

— Bar — diýipdir.

Han gojadan:

— Ol kimdir? — diýip sorapdyr.

Onda goja:

— Ho:ol dagyň goltugyndaky obada bir nakgaş ýigit bar. Eli gül diýenleri. Eden işinden kös tapjak gümanaň ýok.

Minara salmakda ondan öňe geçýän ussa ýok — diýipdir.

Ertesi han ussany köşgüne getiripdir. Görse
görmegeý,

edenli, gepi-sözi düz ýigitmiş.

— Eý, ussa ýigit — diýip, han söze başlapdyr — sen
maňa bir minara salyp ber. Owadanlykda,
haşamlykda,

beýiklikde ondan öňe geçjek minara bolmasyn —
diýipdir.

Ussarazy bolupdyr. Ol ara wagt salman işe
başlapdyr.

Ussa müňlerçe sygryň süýdüne eýlenen kerpiçleri rejeläp,
örüp

barýarmyş. Sygyr süýdüne eýlenen kerpiçlerden örülip
barýan

minara dogan gün mysaly şöhle saçyp, asmana sary
barýarmyş.

Gün yzyndan gün geçipdir. Günlerde bir gün hanyň ýeke
dikrary, owadanlykda deňi-taýy ýok Suluw gyz salnyp,
orta

boluberen minara tomaşa etmäge barypdyr. Görse,
minara

şeyle bir owadan, haşamlymyş. Gözüň ak ýagyny iýip

barýarmyş. Gyz şeýle minarany dikleýän ussa ýigidi
görmek

isläpdir. Kerpiçleri rejeläp örüp barýan ussany gören
gyz oňa

aşyk bolupdyr. «Galany salyp bolandan oňa yşgymy
aýan

edeýin. Meger Ürgençde şundan akyly, şundan
görmegeý,

edenli ýigit bolmasa gerek!» diýip, gyz minara garynja
gatnawyny edip başlapdyr.

«Raýatda iki gulak bolsa, handa kyrk gulak bolarmyş»
diýipdirler. Han bisähet günleriň birinde gyzynyň
minara

garynja gatnawyny edip başlandygyny eşidip, ör-
gökden

34

gelipdir. «Heý-de han gyzynyň ussa baranyny eşiden,
gören

barmy? Han gyzy han ogluna mynasyp. Minara
diklenenden

ussany ýok edeýin. Şeýtsem, gyzymy masgaraçylykdan
halas

ederin. Ussany sag-aman ibersem, ol başga ýere baryp,
mundan

hem artyk minara salar. Beýle minarany bu dünýäde
gören ýok.

Goý, onuň salan minarasy diňe Köneürgençde, meniň
ýurdumda şöhle saçsyn» diýip, içini hümläpdir.

Minara salnyp boluberende ussany salgy beren hälki
garryny huzuryna çagyrypdyr-da, matlabyny orta
atypdyr.

Dana goja çykgynsyz ýagdaýda galypdyr. Hana: «Bu
işin

telek» diýse, kelleden jyda düşjek. «Dogry edýän»
diýse,

Allanyň öňünde ýazykly, bendän öňünde günäkär boljak.
Garry

hana «Özüň bilýän» diýip, yzyna dolanaýypdyr.

Goja yza çekip, ahyry hanyň gara niýetini Suluw gyza
aýdypdyr. Gyz boljak wakany ussanyň wepaly
şägirdine

ýetiripdir. Şägirdi hanyň niýetini kerpije ýazyp, ussa
mälim

edipdir. Ussa hem şägirdine ýelim bilen malyň ýuka
derisini

ibermegi haýyş edipdir. Şägirdi ýelimdir derini
minaranyň iç

ýüzünden ýokary ýetiripdir. Ussa ýigit hem minarany
dikläpdir, hem uçar ýaly iki ganat ýasanypdyr.

Sähetli gün ussa ýigit minarany ýasap bolupdyr.
Tutuş,

Köneürgenç halky ýygnanyp, minara tomaşa edipdir.
Ussa

ýigidiň düşmegine uly il sabysyzlyk bilen garaşypdyr.
Şol

mahal Alla tarapyn, ýigit edil guş dek uçup gidipdir.

Han iliniň gözünüň önünde bolan bu waka haýran galypdyr.

Ondan ne at, ne şöhrat galypdyr.

Rowaýatçylaryň aýtmagyna görä:

Ussa ýigit uçup barşyna häzirki Boldumsaz
etrabyndaky

galanyň ýerine baryp düşüpdür. Gazaply mekir handan
halas

bolan ýigit:

— Indi boldum saz — diýipdir.

35

«Boldumsaz» diýen at şondan galan. Köneürgenç
halky

ussanyň salan minarasyna «Ussa Guşuň minarasy»
diýipdirler.

Ussa Guş bolsa Boldumsazdan uçup gidip, Buhara
barypdyr. Ol ýerde Köneürgençdäki ýaly ikinji
minarany

salypdyr. Ady rowaýata öwrülipdir.

Köneürgenç hany Alla tarapyn, kaza tapypdyr. Bir
rowaýatçynyň aýtmagyna görä, Ussa Guş Köneürgenje
gelip,

magşuk gyzy alanmyş. Belki şeýle bolaýady-da!

36

SOLTANÝAZ BEGIŇ GALASY

8

Rowaýatda şeýle diýilýär, Soltanýaz diýen hanyň ýaşlyk
döwri Lamma obasynda geçipdir. Ol ýaşka atasyndan
mahrum

bolup, ýetim galypdyr. Ony enesi terbiýeläpdir.

Soltanýaz ýigit

çykan döwürlerinde Buhara emiri Şamyrat

Welnamynyň

ärsarylara yzygiderli salgyt salyp, agyr horluklara
sezewar

edýändigine göz ýetiripdir.

Buhara emiri diňe agyr salgyt salmak bilen çäklenmändir.

Ýigit salgydyny salyp, olardan leşger ýygnapdyr.

Soltanýaz

hem ýigit salgydy hökmünde emiriň leşgerinde gulluk edipdir.

Bir gezek kese ýerliler bilen bolan söweşde Şamyrat Welnamynyň daşy gabalypdyr. Goşunbaşynyň ýeke galandygyny, onuň janyna uly howpuň abanandygyny gören

Soltanýaz atynyň başyny yza öwrüp, deň bolmadyk başa-baş

jeňe giripdir. Söweş wagtynda emir Soltanýazyň atynyň

jylawundan tutup, onuň adyny sorap, söweşden soň öz ýanyna

barmagy tabşyrypdyr.

Söweş tamamlanypdyr, emma Soltanýaz emiriň ýanyna

görme-görşe barmandyr. Emir ara wagt salman ýasawullaryna

Soltanýazy tapyp getirmegi tabşyrýar. Ýasawullar Soltanýazy

tapyp, emiriň huzuryna getiripdirler. Emir:

— Năme üćin gelmediň? — diýip sorapdyr.

Onda Soltanýaz:

— Men söweşde tapawutlanmadym. Emir gabawa alnanda her bir leşger janyny orta goýar. Men hem şeýdipdim.

Şol sebäpli siziň gaşyňyza gelip bilmedim — diýip, jogap berýär.

Şonda Emir:

— Sen örän batyr hem edermen goç ýigit ekeniň. Meniň janymy ölümden halas etmek üçin söweşe girdiň. Köp duşmanyň kellesini pyzlawuk kädi ýaly edip togaladyň. Saňa

üç gün purýja berýärin, şondan soň Buhara meniň ýanyma bar

— diýip tabşyrýar.

Soltanýaz iline gelip, garry enesi bilen maslahatlaşypdyr.

Enesi oňa:

— Oglum, sen emiriň janyny ölümden gutaran bolsaň,

ondan ile ýaramly zat dilemek gerek — diýip, Soltanýaza şeýle

maslahat beripdir:

— Oglum, biziň birazajyk ýerimiz bar. Gün-güzeranymyz hem oňuşmazça däl. Ýöne biziň ilimiz hor ýaşaýar.

Talaňçylyk

köpeldi. Ili gorar ýaly, hor-zar etmez ýaly bir ýolbaşçy gerek.

Buhara emirinden beglik dile. Beglik galasyny saldyr.

Adalatly

beg bolsaň ärsary ili hem hor-zar bolmaz — diýip, gulagyna

pugta guýupdyr.

Soltanýaz emiriň huzuryna gelip, ondan beglik hem-de bir gala gurmaga rugsat bermegini haýyş edipdir. Emir

Welnamy

kynlyk bilen Soltanýaza rugsat beripdir.

... Şondan soň Soltanýaz «Soltanýaz beg» adyny alypdyr.

Ärsarylardan leşger düzüpdir. Soltanýaz begiň buýrugy bilen

beglik galasy salnyp başlapdyr. Her ýabyň boýunda ýaşaýan

işe ýaramly erkek adamlar her gün bir eşek ýüki laýý eýläp,

özleri bilen getiripdirler. Köpüň güýji bilen beglik galasy

salnypdyr.

38

Soltanýaz beg ärsary ilini daşky duşmanlardan gorapdyr, salgytdan halas edipdir. Il abadan, dok ýaşapdyr. Soň-soňlar

Soltanýaz begiň bitiren işleri hakda rowaýatlar aýdylypdyr.

Onuň beglik galasy «Soltanýaz begiň galasy» adyny alypdyr.

* * *

Soltanýaz begiň galasynyň galyndylary Lebap welaýatynyň Garabekewül etrabynda ýerleşýär.

39

Gadymy Merwdäki Soltangala.

40

MARU-ŞAHU-JAHAN

9

Gadym zamanlarda Tahmures diýen bir adyl patyşa bolupmyş. Onuň dünýe mülkünde ýekeje gyz perzendi

bolupdyr. Onuň adyna Gülaýym diýer ekenler.
Günden

goralyp, ýelden ýelpelip ösdürilen bu şa gyzy
akyllydan bir

görmegeý gyz bolup ýetişipdir.

Günleriň birinde, şa gyzy Gülaýym gyzyň juwan göwni
galanyň dört diwaryna sygman uzaklyga seýil
etmekligi
küýsäpdir.

... Azyndan kyrk günlük ýol şaýyny tutan Gülaýym gyz
kenizleri bilen ýola rowana bolupdyr.

Göterme tagtyň üstünde aý ýaly bolup oturan
ýerinden

daş-töweregindäki gозellikleri synlap barýan şa gyzyny
ýadawlyk basmarlaýandygyny aňan baş keniz Gülragna:

— Bikäm, galadan çykanymyza ýedi gün boldy, ýedi
menzil ýol geçdik. Durnaň gözi ýaly dury suwly
derýanyň

kenaryna ýetdik. Bu ýerler bir ajap ýerler ekeni. Şu
ýerde

ymykly düşläp, dynjymyzy alaýsak niçik bolar!? —
diýip,

ýüzlenipdir.

Onda Gülaýym şazada:

— Ajap bolgaý, düşlesek düşläýeliň... — diýipdir.

Kenizler aýak çekipdirler-de, hyzmata taýyn bolup durupdyrlar. Çaý-çörek iýip-içilenden soň, aýdym aýdyp, raks

oýnap, şa gyzynyň gamgyn göwnüni açypdyrlar. Aýdym-saz

diňläp heziller edinen Gülaýym az salym irkilmekçi bolup,

kellesini ýassyga goýanda bir ýerlerden:

— Mar-u, Şah-u, Jahan-a! — diýen sesi eşidipdir.

Ol ses üçünji gezek gaýtalananda:

— Şu ýerde bir zenan sesi bar. Nökerlere aýdyň, derrew bu ýere alyp gelsinler — diýip, buýruk beripdir.

Nökerler otuz baş – kyrk ýaşlaryndaky bir zenan maşgalany öňlerine salyp gelipdirler.

Gülaýym gyz ol aýala edep bilen salam berip, onuň bu çöl beýawanda «Maru Şahu Jahan» diýip, gygyryp ýörmeginiň sebäbini sorapdyr.

Onda ol aýal:

— Maru, Şahu, Jahan meniň üçem balalarymyň ady,

siziň nökerleriňiziň at aýagynyň sesini eşidip, tozany
görüp

biynjalyk bolup, olary ýanyma çagyrypdym —
diýende,

Gülaýym:

— Ene jan, çagalaryňa beýle at goýupsyň, belki
gürrüň

berersiň — diýipdir.

Şonda ene öz ykbaly barada şeýle gürrüň beripdir:

— Men ýaşlygymdan Pälwan diýen bir goç ýigide göwün
beripdim. Emma galamyzyň hany hem maňa aşyk bolup,
özüne

dördünji aýal edinip almakçy boldy. Razy bolmadym,
Pälwan

bilen durmuş gurdum. Päli-niýeti paşmadyk han:

«Görmäýinem-köýmäýinem» diýip, bizi ýurtdan
çykaryp

kowdy. Şonda biz şu derýanyň kenaryna gelip, mekan
tutunyp

ýaşaberdik...

— Günleriň birinde basym dünýä injek perzentlerine
göbегene gözläp ýola çykan Pälwanymyň ýoluny bir
äpet

aždarha kesipdir. Aždarha bilen başa-baş söweşmek üçin
atdan

42

düşenden aždarha atyny diriligine ýuwdupdyr.

Bokurdagyna

atyň tegek bolanyndan peýdalanan Pälwan gylyç bilen
aždarhanyň kellesini alypdyr. Janhowluna urunýan
aždarhanyň

guýrugynyň zarbyndan meniň Pälwanym hem dag gaýdan
ýaly

bolup ýykylypdyr. Men biçäre birden aýylganç
gygyrypdyryn.

Şol wagt hem iki ogul bir gyz dünýä inipdir. Dünýäde iň
uly

aždarhany ýeňen Pälwanymyň hatyrasyna çagalarymyň
adyna

Maru, Şahu we Jahan diýip at goýdum. Ine, şondan bäri
hem şu

bereketli topraga tagzym edip, Pälwanymyň hatyrasyny
saklap

ýaşap ýörün. Bu ýerlere çöl-beýewan diýer ýaly
däldir. Bu

ýerler durşuna bereketdir. Bu topraga taşlan tohumyň
müň

bolup hasyl berýär...

— Han-ha, alysdaky seleňläp görünyän bagy-bossanlykda meniň külbäm bar. Myhmançylyga baryň... — diýip, biçäre

sözüni tamamlan badyna, şa gyzy Gülaýym ýerinden ör turup,

töweregi synlap durşuna:

— Hakykatdan hem, bu ýerler ajap ýerler eken. Bu ýerde galalar saldyryp, şäher gurdurmak gerek. Goý, bu ýerde ýaşan

adamlar bol-elinlikde ýaýnap ýaşasynlar! — diýipdir.

Soňra bu ýerde şäher saldyrmak üçin atasyndan rugsat

sorap, hat ýollapdyr.

Şazada gyzyň hatynda aýdany hasyl bolup, az salymyň içinde ol ýerde galalar dikeldilip, ullakan şäher salnypdyr.

Gurluşyk tamamlanandan soňra ýedi gije-gündiz toý tutupdyrlar.

Şol toýda şa gyzy Gulaýym halaýyga ýüzlenip:

— Eý, halaýyk, elleriňize güller bitsin! Iş bitirip bildiňiz!

Goý, bu şäher birek-birege wepadarlygyň şäheri bolsun!
Goý,
bu şäher ynsanperwerligiň, agzybirligiň şäheri bolsun!
Goý, bu
şäher bagy-bossanlygyň, bereketiň şäheri bolsun! Bu
şäheriň
ady hem Maru-Şahu-Jahan bolsun! — diýipdir.

43

GARASEŇŇER GALASY

10

Bir wagtlar, ilerden üç ýüz müň atly gajarlar
gelenmiş.

Özem tomus aýlary bolara çemeli.

— Goşun gelipdir, gajar düşüpdür — diýen dowully
gürrüňler ýyldyrym çaltlygynda golaý-goltumdaky
obalara
ýaýrapdyr.

Gowşut han muny barlamak üçin gajar tarapyna içaly
iberip, takmynan olaryň ýüz müň leşgerdiginiň anygyna
ýetýär.

Onsoň ol il içinde atly-abraýly ýaşululardan ýygnap,
geňeş

edýär. Ol ýygnananlara:

— Ýaşulular, biziň üstümize gajarlar ýüz müň atly goşun sürüp gelýär. Biz her zat etmeli welin, il-ýurdy, halky aman

saklamaly, tabynlyga ýol bermeli däl. Häkimligi elden bersek,

günümize it aglajak, aýal-gyzlarymyz, mal-garalarymyz olja

boljak, görjegimiz hem görgi. Maslahat beriň? — diýýär.

Soňra:

— Adamlar howsala düşüp ýörmeli däl, halkyň arasynda-da ýaramaz gürrüň etmeli däl. Diýenime gulak assaňyz,

abyrsyz horlanyp, zat etmän, şu ýagyny özümüz dep ederis —

diýýär.

— Gowşut, biz ygtyýary saňa berýäris, näme diýseň ederis — diýýärler.

Onda Gowşut han:

— Onda men size bir maslahat bereýin, ýöne gorky-ürki bolmaly däl, her adam şol maslahaty tutmaly — diýýär.

Oba ýaşulularyny, tirebaşlaryny alyp gelip:

— Şu ýerde ýedi ýaşardan yetmiş ýaşara çenli ähli ilat

ýygnanmaly, bu barada hiç hili gep-gürrüň obadan
çykmary

däldir. Şu ýerden goşa gala salmary — diýýär.

Ilal aýdylyşy ýaly, iki sany belent galany çalt
galdyrypmyş. Şol gala at torbalary bilen gum
çekilipdir. Iş

tamam bolandan soň, Gowşut han:

— Şu galaň üstünde iki sany goçak teke oýy bolmary, her
haýsyna-da ýag çalmaly. Ýanynda-da baş sany perişde
syhat ak

sakgally ýaşululary goýmaly! — diýip buýrupdyr.

Gowşut han adamlara ok-däri paýlap beripdir. Mergenleri
tapyp, ýerli-ýerinde goýupdyr.

Soňra Gowşut gala ýaşulularyny ýanyna ýygnap:

— Ýigrimi baş – otuz ýaşlaryndaky ýigitlerden, şeýle-de
çöle baş barmagy ýaly belet baş müň atlyny toplamaly,
atlary

daýaw bolmary. Ýigitler don-telpekli, ýaragly, her baş
ýüz

adam birmeňzeş reňkde toparlara bölünip durmary —
diýýär.

Ýaşulular aýdylyşy ýaly edýärler.

... Gowşut han:

— Goşun taýýar bolsa, her atly üç halta çüýrük saman

bilen üç halta çüýrän ders almaly — diýýär.

Türkmen çölüne baş barmagy ýaly belet adamlara-da şeýle buýruk beripdir:

— Nirede guýy bolsa, üstüni keçe bilen ýapyp, onuň üstüni hem çägä gömüp, bellige almaly!

45

Baş müň atly gijäniň içinde on baş müň ýere, duşmanyň töwerek-daşyna çüýrän samanlary, dersleri döküşdirip çykypdyr.

Illet içine bolsa şeýle wagyz-nesihat bolupmyş:

— Toý edýän toý etmeli, sadaka berýän sadakasyny bermeli, daýhanlar daýhançylygy bilen meşgul bolmaly, mal-garalara seretmeli. Obada asudalyk höküm sürmeli. Garaz, duşmanda güman bolmaly däl.

Işan-mollalara-da:

— Ýagşy dogada boluň! — diýipdirler.

Gepiň keltesi, her haýsysyny ýerbe-ýer goýup, Gowşut

tutuş Sarahsa ýetýänçäler baş müň atlyny il içinden
toplapdyr.

Leşger serkerdelerine-de:

— Top atylanda, ders-samanlary bir başdan otlap
ugramaly. Gün dogup naýza boýy galanda ikinji topy
atmaly!

— diýip tabşyrypdyrlar.

Ine, onsoň hemme zady ýerbe-ýer edip goýupdyrlar.

... Gün dogýar welin, duşmanyň üstüne äpet goşa seňňer

— gala abanyp dur diýýär. Her biriniň üstünde-de äpet iki
sany

bir zat ýalp-ýalp öwşün atyp dur, ýakynynda-da perişde
sypatly

adamlar gezmeleşip ýör.

Duşman sürenine:

— Agşam ýatanymyzda hem ýokdy, bu Gowşudyň işi
däldir, Alla tarapyndyr. Tüýs gudratdyr bu — diýen
dowul

aralaşýar. Bu wakany goşun serkerdelerine habar
berýärler.

Gün naýza boýy galanda Gowşut:

— Eý ýigitler, ilat! Duşmana dowul aralaşypdyr, atly-
atlaryňyza atlanyň — diýip, buýruk berýär.

Ilkinji top ýaň salýar, onuň yzysüre-de älem-jahany tüsse tutýar. Çüýrän samandyr dersler jahany dumana gapladypmyş.

46

Gala adamlaryna arkaýynçylyk, duşman içine dowul düşüpdür. Gün guşluga galyberende ikinji top jahany ýañlandyrypdyr.

Duşmanlar:

— Dat, olar bizi alar — diýip, basga düşüp, gaçyp ugrapdyrlar.

Duşman yza serpigipdir. Tomus aýlary, jokrama yssy, atlar daljygypdyr, ýöne hiç bir guýy tapylar ýaly dälmiş.

Gowşut:

— Öldürip ganhor bolmalyň, çöle kowuň, öz-özleri gyrlyp gutarar! — diýipdir.

Ine, şeýdip Gowşut gajarlaryň çozuşyny gaýtarypdyr.

Gowşut hanyň çalt saldyran galasy gajarlaryň mazarlygyna

öwrülipdir.

* * *

Garaseňňer galasy Ahal welaýatynyň Sarahs etrabynda

ýerleşýär.

47

WAS

11

Bir wagtlar gadymy Was topragynda uly gala bolupdyr.

Ol galada bolsa bir aýal şalyk sürüpdir. Ol şa aýal ýurdunyň

abadançylygyny gorap saklamak üçin elinde baryny edipdir,

hemişe ýaşululara maslahat salypdyr.

Ine, günleriň birinde Was galasy bilen ýanaşyk goňşy oturan patyşalygyň hökümdary aýal şanyň üstüne çapar

goýberipdir. Ol çapardan:

«Sen maňa durmuşa çykmasaň, men seniň ýurduňda ýumurtga togalabermeli ederin» diýen habary goýberenmiş.

Bu habardan soň şa aýal ýurdunyň ýaşulularyna maslahat salypdyr. Olar uzak maslahatdan soň:

— Sen goňşy ýurduň hökümdarynyň öňünde şert goý.

Eger-de ol seni ýurduňa çenli atly kowup ýetse, sen oňa

barmaga razy bol. Han muňa razy bolar. Ýöne hana bildirmän

atly gaçjak ýeriňde ýedi sany täzeräk gulanlan baýtaly menzil

salymda daňyp goý! Sen atyň ýadan mahaly taýýar ata münüp

gidiberersiň. Baýtal han atynyň şowhunundan gorkar, hem-de

öz taýyna ýetmek üçin gaty çapar — diýip, şa aýala maslahat

berýärler.

... Şondan soň, şa aýal hanyňka myhmançylyga barýar we özüniň bir şertini bitirse, oňa barmaga razydygyny aýdýar. Han

hem şa aýalyň şertini eşidip, oňa razy bolýar. Şondan soň olar

şerti ýerine ýetirmäge başlaýarlar.

Şa aýal atly gaçyp ugraýar, han bolsa elinde baryny edip kowup başlaýar. Emma iki ýurduň arasyndaky boşluk meýdanyň uzakdygy sebäpli, hanyň aty ýadap ugraýar, şa aýal

bolsa ýolda ýedi ýerde atyny çalşyp, sag-aman
ýurduna

dolanyp gelýär. Han bolsa hernäçe kowalasa-da şa
aýalyň

yzyndan ýetip bilmän, ahmyrly yzyna dolanmaly bolýar.

Bu wakadan soň, han şa aýala nähili zyýan ýetirjegini
bilmän, ahyry Was galasynyň golaýyndan geçýän we
Was

halkyny suw bilen üpjün edip oturan Tüni derýany bent
edýär.

Aýal şanyň ýurdy, Was galasy suwsuz galýar. Ekin-
dikin

bolmandan soň Was tozýar. Aýal şa we Wasyň halky
suwly

ýerlere göçýär. Was galasy hem tozup, diňe ol
hakyndaky

rowaýat halkyň hakydasynda galýar.

* * *

Was Daşoguz welaýatynda ýerleşip, ol Amyderýanyň
köne akymy bolupdyr.

49

ŞÄHRI-BOSSAN, GARAGAN, DURUN

12

Gadym wagtda, häzirki Baharly etrabyňyň gaýrasynda
Şähri-Bossan diýen bir gala bolupdyr. Ol galanyň
ýaşajylary

örän baý ýaşapdyrlar. Süýdi suw ýerine içip, baly şeker
ýerine

iýipdirler.

Galada kem-kemden azgynlyk köpelipdir, eden-etdilik
artypdyr. Bu ýagdaýdan habarly Allatagala Şähri-
Bossana

perişdesini ugradypdyr. Perişde ýaşuly adamyň sypatyna
girip,

gala barypdyr. Ol uzak gün şähere aýlanyp, myhman
bolmaga

ýer tapmandyr. Gala adamlary meý-mese gümra
bolup, ony

gapylaryndan kowupdyrlar.

... Ahyry şäheriň bir çetindäki, guýynyň ýanynda
agtygyny dyzyna alyp, oýnadyp oturan bir ýaşula
onuň gözi

düşüpdür. Baryp onuň bilen saglyk-amanlyk
soraşypdyr.

Şondan soň ol özüniň myhman almagyny sorapdyr.
Ýaşuly:

— lýmäge nanymyz bolmasa-da, myhman
gonaklamaga

ýerimiz bardyr — diýipdir.

Garry ýaşuly sypatly perişde:

— Daň saz berende, bu şäher ýer bilen ýegsan bolar, sen
şäherden çykyp git, yzyňa garamagyn! Diňe «gara»
diýen seda

eşideniňde yzyňa garagyn, «dur» diýlende bolsa,
durgun —

diýip, gözden gaýyp bolupdyr.

Ol adam şäherden çykmak bilen bolupdyr, ol
şäherden

ep-eslije ýol geçenden soň, gulagyna bir owaz eşidilipdir.

«Yzyňa gara!» diýen owazy eşidip, yzyňa seredip görse,
şäherden nam-nyşan galmanmyş. Şol adamyň duran
ýerinde

Garagan galasy döräpmiş.

Soňra ýene-de ep-esli ýoly geçenden soňra, gulagyna
«Dur!» diýen seda eşidilipdir. Şol ýerde saklanypdyr. Ol
ýerde

Durun galasy döräpmiş.

* * *

Bu Şähri-Bossan, Garagan, Durun galalarynyň
galyndylary Ahal welaýatynyň Baharly etrabynda
ýerleşýär.

Şähri-Bossan atly gala Daşoguz welaýatynda Aşyk
Aýdyň

piriň mekanynyň golaýynda-da bar.

51

DÖWKESEN

13

Gadym wagtlarda häzirki Döwkesen galasy gamçysyndan
gan daman Ahmet hana degişli eken. Ahmet han
zalymlykda,

diýdimzorlukda ýakasyny tanadypdyr. Ne baý, ne
pukara, ne

zor, ne-de ejiz erkana ýaşapdyr. Baýyň malyny alypdyr,
garyby

gula öwrükdir, zory ejiz edipdir, ejizi biçarä öwrükdir.

«Her kim niýetinden tapar» diýlipdir. Ahmet han
niýetinden tapypdyr, perzende ýüzi düşmändir. Aýal
üstüne

aýal alýar. Aýaly üçe, dörde, bäşe ýetiripdir.

Aýallaryndan

perzent bolmandyr. Ahyry Alla tarapyn, sekizinji aýaly
hamyla

bolupdyr.

Aý, gün geçip, aýalyndan bir gyz dünýä inipdir. Şol gün
atly-abraýly, göwni giň, desterhany açyk bir baýýň ogly
dünýä

inýär. Ahmet han niýetini, pälini düzüw tutup, jemaly gül
dek

bolsun diýip, gyzyna Güljemal ady dakypdyr. Baýýň
oglunyň

bolsa ýañagynda haly bar eken. «Ady bilen geldi»
diýip, oňa

Hally ady dakypdyrlar.

Güljemal ýeke perzent, iýjegi öňünde, iýmejegi
yzynda.

Gezse Erem bagy, oýnasa salkyn ýer. Ata-babalarymyz
aýdypdyr: «Goýundan agam dogar, gara-da». Ahmet
handan ak

dogupdyr. Güljemal adyna mynasyp gyz eken. Akylly
akyl ýerinde, sözi söz ýerinde. Görk-görmekde, edep-
ekramda

öňüne gyz geçmändir.

Hally ile belli pälwan bolup ýetişipdir. Magrypda,

Maşrykda ýagyrnysyny ýere degirjek pälwan
tapylmandyr.

Günlerde bir gün Hally pälwan uly toýda orta çykýar.

Gözi ýanyp duran, syrdam-gunt bedenli ýigit döw dek
pälwany

agdaryp ýere urýar. Şol wagt hanyň gyzy Güljemalyň
nazary

Halla düşýär. Iki juwan dem salymda yşk kölünde
guwwasa

dönýärler. Sözsüz, dilsiz iki göwün tapyşýar. Iki göwün
pynhan syrlaryny ilden näçe ýaşyrsalar-da, bolmaýar.

«Temen

haltada ýatmaz, söýgi köňülde» diýipdirler. Ahmet
hanyň

ganly gamçysy, Hallynyň gujur-gaýraty adamlarda geň
duýgyny oýarypdyr. Güljemal bilen Hallynyň söýgüsini
Ahmet

han eşitse, näder?

Ýigitde güýç-gaýrat bar. Akyl-paýhas ýeterlik. Ahmet
handa diýdimzorluk bar. Güljemal bilen Hallynyň Perhat
Şirin

dek söýgüsini Ahmet hana aýdaly. Ne gowga
goparka? —

diýipdirler.

«Şumlyk — şorluk, ýuwup aýryp bolmaz» diýleni. Ile belli şum söýgi syryny hana äşgär edipdir. Ahmet han bu

wakany eşidip, gahar-gazaba münüpdür. «Gahar-gazap Alla

tarapyn» diýipdirler. Ahmet han kem-kemden köşeşipdir.

Kellesinde hile-pirim torlapdyr. «Ile belli pälwan. Ur-tut

öldürsem, il oňlamaz. Gowusy köşge çagyryp, hile-pirim bilen

ýoguna ýanaýyn» diýip, Hallyny köşge çagyrypdyr. Gele-gelmäne:

— Pälwan, sen nire, meniň gyzym nire? Gowusy sen pälwanlygyňy et-de Güljemaly ýatdan çykar. Güljemal özüm

ýaly hana mynasyp — diýipdir.

Onda Hally:

— Han aga, söýgi ýolunyň ortasyndan gaýtman. Kyrk janymyň kyrkysy hem Güljemala gurban — diýipdir.

53

Han haýbaty ýer tutmandyr. Ol akylarlary bilen geňeşip,

gara dagdan köşk dikeltse gyzyny berjekdigini aýdypdyr.
«Açlyk näme iýdirmez, dokluk näme diýdirmez». Söýgi
näme etdirmez. Hally Perhat dek «Hüw-hak» diýip,
gara

dagdan gara köşgi salyp başlapdyr. Gije ýok, gündiz ýok,
dynjy

ýok, Hally pälwan teşedir çekiç bilen dagy goparyp,
täsin

köşgüň dyrnagyny tutupdyr. Bir pagsa, üç pagsa edipdir.
Gara

aýna ýaly gözi gamaşdyrýan köşk edil ýylanyň agzyndan
çykan

ýalymyş. Ahmet han muny görüp, haýranda galypdyr.

Ýene akyldarlary bilen geňeşipdir. Olaryň içinde ýedi
derýanyň suwuny içen bir köse bar eken. Ol:

— Han aga, «Söýgi kör bolar» diýipdirler. Hally döw
kesen dek gara dagy goparyp, köşgi bitirip barýar. Ony
diňe al-pirim ýeňer — diýipdir.

Ahmet han:

— Nädip ýeňip bolar? — diýip sorapdyr.

Ol köse:

— Kyssada bar. Söýgini ölüm ýeňer. Güljemal öldi diýiň.

Aşyk ýürek çydamaz. Salan köşgi başyna ýumrulyp,
belki

gubry bolar — diýipdir.

Söýgi ataşy kimleri köýdürmedi, kimleri nusga
öwürmedi. Ahmet hanyň hilesi öz başyna bela boldy,
iki

juwana gala boldy.

Hally säher çagynda, gara daşdan salan gara köşgüne syn
edip durka Güljemalyň ak köşgünden ahy-nala sesi
göge

galýar. Hile torundaky perýat eşiderden agyrmuş.
Agyhonlar

yzly-yzyna perýat urup, agy-nalalary aýdýarmuş. Bir
melgun

Hallynyň ýanyna gelip:

— Güljemal iş bitirdi, hak jaýyna gowuşdy — diýipmiş.

Ýigit serrin gaýdypdyr. Huşuna gelip, edil aşyk-
magşuklar ýaly:

54

— Güljemalsyz bu dünýä maňa derkar däl — diýip,
goparan uly dag bölegini köşgüň depesinden
inderipdir. Alla

tarapyn, dag böleginiň zarbyna köşk ýumrulyp,
Hallyny ýer

düýnäpdir. Ahmet hany ýer çekipdir.

Hiç zatdan habarsyz Güljemal bu ahwaly görüp,
perýat

edip, özüni köşkten oklapdyr.

Güljemal bilen Hallynyň keç söýgüsi hakdaky rowaýat
dile sena bolup, çar tarapa perwaz urupdyr.

Hallynyň gujur-gaýraty, Güljemala bolan yşgy bilen diňe
döw kesip biljek dag harabaçylygyna «Döwkesen
gala» diýip

at beripdirler.

* * *

Döwkesen galasynyň galyndylary Daşoguz welaýatynyň
Saparmyrat Türkmenbaşy etrabynda ýerleşýär.

55

TÜRKMENGALA

14

Türkmengala diýen gala keseki ýurtlular dökülipdir.

Galany talap, ogul olja, gyz ýesir alyp, birnäçe
weýrançylyklar

edipdirler. Türkmenler bilen keseki ýurtlularyň
arasyndaky

uruşda duşmanyň Tuwan atly pälwany ýesir düşüpdür.

Türkmenler Tuwany galalarynda saklapdyrlar. Ol pälwan
ýyllaryň geçmegi bilen türkmen durmuşyna öwrenişipdir.
Gala

adamlary edermen pälwan ýesiri ýigitleri bilen deň
görüpdirler. Oňa sylag-hormat edipdirler.

Bir gezek goňşy gala ýagy çozupdyr. Tuwan pälwanyň
ýaşaýan galasynyň adamlary olara kömege ugrapdyrlar.
Galada

sanlyja adam bilen Tuwan galypdyr.

Muny aňan keseki ýurtlular duýdansyz gala çozupdyrlar.

Tuwan pälwan kömege giden adamlaryň yzyndan çapar
ýollap,

özi duşmanyň üstüne hüjüm edipdir. Ol duşman bilen
ýeke özi

iki gün söweşipdir. Iki günden soň goňşy gala kömege
gidenler

gelip, söweşe goşulypdyrlar. Arman, olar gijä
galypdyrlar.

Tuwan wepat bolupdyr. Ony şol ýerde jaýlapdyrlar.
Ol ýere

«Tuwangala» diýipdirler.

14

Türkmenbaşy adyndaky Türkmenistan Milli
golýazmalar institutynyň
golýazmalar hazynasy. 7920

(f)

-nji bukja. Aýdan: O. Çaryýew. Mary welaýatynyň
Türkmengala etraby. Ýazyp alan: O. Mergenowa.

56

Wagtyň geçmegi bilen «Türkmengala» bilen
«Tuwangala» birleşip, diňe «Türkmengala» atly
rowaýaty
galypdyr.

* * *

Türkmengalanyň galyndylary Mary welaýatynyň Mary
etrabynda ýerleşýär.

57

ÄNEW

15

Bir wagt Teýmir şanyň agtygy Babyryň şalyk sürýän
döwründe Bagabat şäheri gülläpdir. Bagabadyň, ýagny
«Bagly

şäheriň» dabarasy köp ýerlere aşypdyr. Ol ýerde
alma, üzüm

ýaly köp dürli miweli agaçlar ekilipdir. Ylaýta-da,
Bagabadyň

almasynyň şöhrady uzaklara ýaýrapdyr. Gyzlaryň
ýañaklary

Bagabadyň almasyna meňzedilipdir. Bagabadyň şeýle
şöhrada

ýetmeginiň sebäbi hem şol döwürde Babyr suwa üns
beripdir.

Ol Bagabady suwarmak üçin iki sany nagym
çekdiripdir.

Şolaryň biri «Şowlatma» diýen nagym bolupdyr.
Beýlekisi

«Abi now», ýagny «Täze suw» nagymy bolupdyr. Änew
sözi

«Abi now» nagymynyň ady esasynda döräpdir.

* * *

Änew galasynyň galyndylary häzir Ahal welaýatynda
ýerleşýär.

15

Türkmenbaşy adyndaky Türkmenistan Milli
golýazmalar institutynyň

golýazmalar hazynasy. 557

(f)

-nji bukja. Aýdan: Gylyç Mergen Alybekow. Ýazyp
alan: K. Osmanow. 1939-njy ýylyň Türkmenbaşy aýynyň
31-i.

58

BOLDUMSAZ

16

Gadym zamanlarda bir şa bolupdyr. Onuň ýeke perzendi,
mährem gyzy bar ekeni. Şa gyzyny janyndan eý
görüpdür. Ol

gyzyna köşgündäki ähli genji-hazynasyny bagyşlapdyr.
Gerek

diýen zadyny, iki diýdirmän, alyp beripdir, bol-telki
günde

ýaşapdyr.

... Günlerde bir gün şa mähriban gyzy üçin görseň gözüňi
gamaşdyrýan, ähli ýeri nagyşly kaşañ ajaýyp köşk
gurdurýar.

Bu köşgi görmäge göz gerekmiş. Köşk salnyp bolnandan
soň,

gyz onuň iň ýokarsyna çykypdyr. Ol şol belentde
duran

ýerinden:

— Meniň hemme islegim hasyl boldy. Indi boldum saz!

— diýip gygyrypdyr.

Onuň şirin owazy daş-töwerege ýaň salypdyr. Alla tarapyn şol wagt ýer sarsypdyr. Ýaňky бүтін äleme şöhle salyp,

nur saçyp duran köşk ýumruly, ýere siňip gidipdir.
Ne

gyzdan, ne köşkten nyşan galypdyr. «Alla-da gowusy gerek»

diýenleri. Olary ýer ýuwdansoň köşgüň ýeri elhenç haraba

öwrülipdir.

16

Türkmenbaşy adyndaky Türkmenistan Milli
golýazmalar institutynyň

golýazmalar hazynasy. 7921

(f)

-nji bukja. Aýdan: H. Saparow. Daşoguz

welaýatynyň Boldumsaz etraby. Ýazyp alan: G. Geldiýew.

59

... Wagtyň geçmegi bilen bu ýumrulan daşlar bir uly depä

öwrülipdir. Şondan soň bu ýere «Boldumsaz» diýip at beripdirler.

* * *

Boldumsaz galasynyň galyndylary Daşoguz welaýatynyň Boldumsaz etrabynda ýerleşýär. Bu galanyň gadymy ady

«Nuzwar» bolupdyr.

60

ŞÄHRI-WEÝEÑŇAM

17

Sarahsyň on bäş çagrym günortasynda «Şähri-Weýeňňam» diýen galanyň harabaçylygy bar.

Weýeňňam Göroglynyň ogulygy Öweziň ýurdy eken. Ol bir wagtlar bagy-bossanlyga bürenip oturan gözel ýer bolupdyr.

Oňa ýakyn ýerde ýene bir gala bar. Ol gala ilat «Buldurgala»

diýýärler. Harabaçylyga öwrülen bu iki gala bir wagtlar

Görogly gelip, Öwezi alyp gidipdir. Bir dessana esas bolan

galalar geçmişiň ýaňy bolup, dessana müdimilik giripdir.

* * *

Şähri-Weýeňňam galasynyň galyndylary Ahal
welaýatynyň Sarahs etrabynda ýerleşýär. Lebap
welaýatynyň

Köýtendag etrabynda hem «Şähri-Weýeňňam» atly gala
bar.

17

Türkmenbaşy adyndaky Türkmenistan Milli
golýazmalar institutynyň
golýazmalar hazynasy. 7920

(f)

-nji bukja. Aýdan: A. Annaýewa. Ahal welaýatynyň
Sarahs etraby.

61

BEDIRKENT GALASY

18

Nedir şa külli Eýrany, Orta Aziýany, ençeme
döwletleri

özüne bakna edipdir. Şan-şöhraty çar tarapa
ýaýrapdyr. Onuň

Bedir atly bir dogany bar eken. Ol Nediriň uly şa bolup,
şan-şöhratynyň artmagyna görüplik edipdir. Ahyry
Nediriň

dergähine baryp, ondan närazydygyny aýdypdyr.
Özüniň han

bolmak isleýändigini duýdurýar.

Şonda Nedir şa ýakyn wagtlarda özüniň Köneürgenç
patyşalygyna ýörişe taýýarlanýandygyny, şol ýerden inisi
Bedir

üçin mülk berip, bir belent gala saldyrjagyny wada
berýär.

Nedir şa münlerçe leşger bilen Köneürgenç patyşalygyna
ýöriş edýär. Häzirki Bedirkent galasynyň ýerleşýän
meýdanyna

ýetip, bir gala saldyryp ugraýar. Ol gala «Galaýy
Bedir»

(«Bediriň galasy») ady berlipdir.

Wagtyň geçmegi bilen ol özgerip «Bedirkent» adyna
öwrülipdir.

Şol döwürde kyrk mün öýli türkmen Bedirkende golaý
gelip, Nediriň inisi Bediriň üstüne çozýar we ýeňip,
galany

taşlamaga mejbur edýär. Galanyň gurluşygyny şolar
dowam

etdirýärler. Şolardan «Bedirler» emele gelipdir.

Türkmenbaşy adyndaky Türkmenistan Milli
golýazmalar institutynyň

golýazmalar hazynasy. 7921

(f)

-nji bukja. Aýdan: A. Atajanowa. Daşoguz

welaýatynyň Görogly etrabyňyň «Türkmenistan» daýhan
birleşigi. Mir köçesiniň

38-nji jaýy. Ýazyp alan: G. Mollataganowa.

—Bedirkent|| bedir-tire, adam ady,

kent-gala, oba.

62

* * *

Bedirkent Daşoguz welaýatynyň Görogly etrabynda
ýerleşen gadymy gala hem-de obadyr.

63

ABDYLLA HAN GALASY

19

Gadym zamanda Merw ilinde Abdylla atly bir patyşa
ýaşap geçipdir. Sahylykda, adyllyk bilen ýurt
soramakda

owaldan ahyra onuň ýaly patyşany gören-eşiden
adam

bolmanmyş. Onuň ýurdunda-da, köşgünde-de hemişe şady-horramlyk höküm sürüpdir. Emma günleriň birinde, şanyň

aýaly Güljahanyň kazasy dolupdyr-da, il-gün ýas baglapdyr.

Abdylly patyşa aýalynyň ýylyny berenden soň, halkynyň

kethuda ýaşululary, wezir-wekilleri ýygnanyp, özüne bir

ýanyýoldaş almagy oňa maslahat beripdirler. Patyşa razylyk

berip, wezirine akyly-başly aýal gözlemegi tabşyrypdyr. Wezir

ideg-sorag edip, bir çopanda patyşa mynasyp gyz bardygyny

bilipdir-de, Abdylly patyşa:

— Yzzatly şahym, size mynasyp bir kemally maşgala tapdyk — diýipdir.

Gyzyň hüý-häsiýetini, boý-syratyny bolşy ýaly aýdyp beripdir.

Abdylly patyşa, weziri üns bilen diňländen soň, ol gyz bilen içgin gyzygypdyr:

— Bu gürrüňini edýän maşgalaň haýsy patyşaň

raýatlygynda — diýip sorapdyr.

19

Türkmenbaşy adyndaky Türkmenistan Milli
golýazmalar institutynyň
golýazmalar hazynasy. 7921

(f)

-nji bukja. Aýdan: M. Piriýew. Mary welaýatynyň
Mary etraby. Oba ýaşulularynyň dilinden ýazylyp
alnypdyr.

64

Onda wezir:

— Hut siziň öz raýatlygyňyzda, şahym — diýip, wezir ol
gyzyň ýaşaýan obasyna, öýüne çenli salgy beripdir.

Abdylla patyşa başyny ýaýkap:

— Tüýs maňa gerek maşgala ekeni weli, haýyp, öz
raýatymdan bolup çykdy — diýipdir.

Wezir muňa geňirgenip:

— Ýeri, bolanda näme? — diýipdir.

Abdylla patyşanyň ýüzi çytylyp:

— Heý, öz gyzyna öýlenen adamy görüpmidiň, wezirim?

— diýip sorapdyr.

Abdylla patyşadan bu sözi eşiden wezir gorkup, näme diýjegini bilmän, çalaja başyny ýaýkapdyr. Wepaly weziriniň

howpurgap durşuna dözmän, Abdylla patyşa mylakatly gepläpdir:

— Görenem dälsiň, eşidenem dälsiň. Biler bolsaň, wezirim, patyşa diýilýän adam raýatyndaky halkyň atasydyr.

Merwdäki ähli gyzlar meniň perzendimdir. Patyşalar del

ýurtdan öýlenmelidir. Ýogsa olarda adyllyk galmaz — diýipdir.

Bu söz weziriň göwnüne makul bolup, Abdylla patyşany goňşy ýurtlaryň birinden öýlendirenmiş. Abdylla patyşa bolsa

şady-horramlyk sürmek üçin bir gala galdyrmaga höküm

beripdir. Şeýlelikde Abdylla hanyň galasy bina edilipdir.

* * *

Abdylla han galasynyň galyndylary Mary welaýatynyň Baýramaly etrabynda ýerleşýär.

ÝÝLANLY

20

Rowaýatçylaryň aýtmagyna görä, gadymy döwürlerde bir uly şalyk bolupdyr. Onuň adyl şasy bar ekeni. Ol adyl şanyň

bolsa ýeke perzendi, gözünüň guwanjy Ylal atly hoşroý sypatly

bir gyzy bolup, ol şa gyzyna owadanlyk babatynda ýer ýüzünde

taý geljek gözel entek dogulmanmyş. Topugyna düşüp duran

saçyny diýermiň, aý kimin ýüzüni, gyýl yp duran gaşyny, aldajy

gözüni, al ýañagyny, gyldan inçe bilini diýermiň, garaz,

tarypyny ýetirseň ýetirip oturmaly ekeni.

Atasy «Ýaman göz-dilden aman saklasyn» diýip, perzendi üçin ýer astyndan bir köşk saldyryp, gyzyny şol ýerde

saklamak üçin saýlama guldur gyrnaklaryň ýetmiş sanysyny

onuň ygtyýaryna beripdir.

Bäş ýaşyndan on alty ýaşyna çenli ýer astyndaky

köşgünden özge hiç bir zat görmän, aga-gara
düşünmän, ajoy

näme, süýji näme, adalatlylyk bilen adalatsyzlygyň
parhyny

aňşyrman, on bir ýyllap asman ýüzüni görmän, ahyryn on
alty

ýaşynda atasy gyzy Ylala bu ýalançy dünýäni görmäge
rugsat

berýär.

Ylal ýerasty köşgünden galagoply ýagdaýda çykypdyr. Ol
ilaty gurply ýaşayan öz şalyklaryna aýlanyp syýahat
edipdir.

Allatagalanyň peşgeş beren gözelligine Ylalyň ýüzünde,
ajaýyp

boý-syratyndaky owadanlygyny görüp, ah çekip
ýykylýan

haýsy, aglaýan haýsy, agzyny açyp, içini çekip galýan
haýsy,

biler ýaly bolmanmyş. Şa gyzy Ylal hem bu bolup
geçýän

hadysalara düşünmändir, asla ol seýr edip, töweregine,
tebigata

seredip, gözünü olardan aýryp bilmeýärmiş.

Şol döwürlerde başga bir ýurduň patyşasy zeminiň ol
ujundan başlap, öňünden çykan obalary, galalary,
şäherleri oda

ýandyryp, külüni asmana sowrup, ýalmawuz ýaly
ýalmap-ýuwdup gelýär ekeni. Ol zalym, ganhor şa san-
sajaksyz leşgeri

bilen şazada Ylalyň atasynyň şalyk sürýän ýurduna
aýak

basypdyr.

Ol zalym şa özüniň gedem häsiýeti bilen Ylal gyzyň
atasyna bir nama ýazyp, çapardan iberýär. Ol
namasynda

özüniň ähli ýurtlardan, şalyklardan jeňde üstün çykyp,
boýunegmezek raýatlara dürli jezalary berip,
gyrandygyny

nygtap ýazanmyş. Namanyň soňunda, eger-de ol hem
beýleki

käbir hökümdarlar ýaly boýun egmek islemese, şolaryň
düşen

pajygaly günleriniň olara-da görkezmek niýetindedigini
aýdyp,

dürli hemleleri atýar.

Emma şa gyzy Ylalyň atasy hem özdiýenli, özüniň

leşgeriniň kuwwatyna göwni ýetýän şa ekeni. Ol zalym şa
üçin

jogap hatyny derrew ýazypdyr. Ol hatynda: «Her bir
gezip

ýören bihuda gaýratlysyraýanyň öňünde dyza çökmeris»
diýip,

ony çapardan ýollaýar.

Şeýle mazmundaky namany alandan soň, zalym şa gazap
atyna münüp, gala garşy hüjüm edýär. Emma belent,
asmana

howalanyp duran diwarly gala mizemez bolansoň, zalym
şanyň

leşgerleriniň ençeme gezek eden hüjümleri puja
çykýar, olara

diňe galany gabaýmak galýar. Olara galanyň
derwezesini

açmaklyk arzuw bolup galanmyş.

67

Şeýlelikde, galanyň gabawy iki ýyla çekýär. Galada bolsa
galla ýetmezçilik edip ugraýar, ilat açlykdan gyrlyp
ugraýar.

Şonda-da, olar çemini tapsalar duşmana galadan
çykyp,

gaýtawul bermeklerini dowam edipmişler.

Şeýle pajygaly günleriň birinde Ylal kenizleriniň biri bilen galanyň diwarynyň üstüne çykyp, ýigrenç bilen duşman

tarapyna seredip durýar. Zalym şa Ylaly uzakdan görüp, onuň

owadanlygyna gözi gidip, bihuş bolup ýykylýar. Ol Ylal gyza

aşyk bolýar. Gepiň keltesi, uly ýurduň şasy, birnäçe şalyklary

özüne tabyn eden zalym şa, özüniň gabawda saklaýan ýurdunyň şasynyň gyzyna — Ylala göwni gidýär.

Ol şa derhal mürzelerine bir nama ýazdyryp, ony gyzyň

atasyna ugradýar. Ol namanyň mazmunynda, eger-de şa

gyzyny berse, agyr leşger bilen yzyna dolanjakdygyn y hem-de

onuň bilen garyndaşlyk gatnaşygyny etjekdigini, ýogsa-da,

tersine gyzyny özüne rowa görmese açlykdan ölselerde, yza

çekilmejekdigini iň soňky leşgeriniň janyny hem pida

etmekçidigini ýazypdyr.

Onuň mazmunyny eşiden Ylalyň atasy gazaba münýär:

«Açlygymyzdan öleris welin, ýurdy gorarys, gyzy
bimynasyba

bermeris» diýip, jogap hatyny ýazýar.

Zalym şa bolsa leşgeriniň arasynda on sekiz ýaşly şa gyzy
Ylalyň derdinden aşyk bolandygy barada aýdymlar düzüp,
ahy-nala çekip gezip ýörükdir. Ol hatyna garşy jogaby
alan badyna

leşgerlerini galanyň gabawynyň has berkitmelidigi
barada

buýruk beripdir.

Galanyň iç ýüzünde bolsa açlyk zerarly ýitgiler has artyp
başlapdyr. Ölen adamlaryň jesetlerini jaýlamaga-da
ýetişip

bilmändirler, wagt bolsa geçip durupdyr. Jesetleriň
ysyndan

ýaňa bolsa galada durarlyk galmandyr. Diri galan
galalylar

ysgynsyzlykdan, göwniçökgünlikden ejir çekip, ol
jesetleri

68

ýygnamaga gujurlary ýetmän, geljek ajallaryna garaşyp

oturanmyşlar.

Şa gyzy Ylal atasy bilen zalym şanyň hat aragatnaşygy barada birinden duýdansyzlykda eşidip, Hudaýa mynajat okap,

şeýle diýenmiş:

☞ Eý Hudaýa, on alty ýaşymda dünýä ýüzüne çykdyň, on alty ýaşymda täzedan doguldym, on alty ýaşymda agara

düşünmänkäm, durmuşyň süýjüsini görmänkäm, ajysyny

datmaly boldum. Eger-de şol zalym şa meni alany bilen oňup,

atama, il-günüme, çagajyklara azar bermese, men şu gijäniň

özünde galadan daşary çykyp, özümi bimynasyba teklipler ederin.

Meň üçin özgeler jepa çekmesinler...

Şol gijede hem ol gyz galadan daşary çykyp, zalym şanyň altyn nagyşlar bilen bezelen çadyrynyň golaýyna barýar. Şa bolsa Ylalyň gelenine begenip, öz beren şertinde durupdyr.

Olar biraz pursatdan soň yza dolanýarlar.

Galada bolsa şa gyzy Ylalyň köşkde ýokdugyny eşiden

patyşanyň zähresi ýarylýar. Ol dergazap bolup, gyzyny
namartlykda aýyplap:

Bütün gala ilaty açlyga, horluga çydanda, ýeke
perzendim, göz guwanjym bolan gyzym çydam edip
bilmän,

gelmişeklere tarap ökje göterip, gaçyp gitdi. Meniň indi
gyzym

ýok hasap ediň ? diýip, gyzyndan dönýär.

Ertesi irden galany goraýjylar öz gözlerine ynanyp
bilmändirler, san-sajaksyz leşgerden nam-nyşan
ýokmuşyn. Şa

bolsa, ysgynsyz halda atyna atlanyp, söweş esbaplaryny
geýip,

gylyjyny biline dakynyp, hiç kime birjik-de zat diýmän,
duýdurman duşmanyň yzyndan kowýar.

... Biraz ýöränden soň, leşgeriniň yzyndan ýetip, öňünden
çykanyň kellesini pyzlawuk kädi ýaly edip alýar. Ahyry
Ylalyň

yzyndan ýetip, gahar-gazaby has-da joşup, gany
depesinde

69

gaýnap, onuň münüp duran aty bilen birlikde gylyjy bilen
deň

iki para bölýär.

Zalym şa, onuň agyr leşgeri bu rehimsiz ata, gyzyny öz
eli bilen öldüren ata, haýran galmak bilen seredip,
agyzlaryny

açypdyrlar. Ylalyň atasy bar güýjüni gylyjynda jemläp,
gelmişekleri gyran-jyrana salyp ugraýar. Aljyraňňylyga,
basga

düşün leşgere bolsa gaçmakdan özge çäre tapylmanmyş.
Ylalyň atasy ýeke özüniň duşmana hötde gelendigini hem
duýmandyr. Sowaşandan soňra, daş-töweregine göz
aýlasa,

gyzynyň gan bilen garyşan göwresine gözi eglenip,
aklyna

aýlanýar. Ol eden işine puşman edip, aglap-eňräp
ýeke

dikrarynyň jesedini gujaklap, Hudaýa nalyş edip
ugraýar:

«Nury-didäm, ýalňyz gyzymyň ýok ýerinde meniň
durarlygym

ýok» diýip, öz-özüne kast edýär.

...Şadan habar almak üçin galadan bosup gelýän ilat
bu

ahwalatlary görüp, ahy-zar çekýärler.

Şeýlelikde, uly şalygyň derkary, il-günüň söýüp ýören
şazada gyzy Ylal atasynyň elinden ajal tapýar. Gala ilaty
bolsa

özlerini azatlyga çykaran Ylaly hormatlapdyr, olar gyzy
hem-de atasyny şol ýerde jaýlaýarlar. Şol töwerekleri
«Ylal»,

«Ylally» diýip atlandyryp ugraýarlar. Wagtyň geçmegi,
aý-günüň, ýyllaryň dolanmagy bilen ol ýer «Ýylanly»
adyny

alypdyr.

* * *

Ýylanly Daşoguz welaýatynyň Ýylanly etrabynda
ýerleşýär. Onuň gadymy atlary «Hibrasan»,
«Habratan»,

«Habarta», «Harratir», «Hilýalydyr».

70

ÝUWANGALA

21

Bir wagtlar Gerkez obasynda uly gala bolupdyr. Ýaz
aýlary dag-derelerden garlar eräp, ýagmyr ýagypdyr.
«Dama-dama köl bolar» diýlişi ýaly, gar suwy, ýagmyr
suwy sil bolup

akypdyr. Güýçli sil suwy galany halky bilen alyp gidipdir.

Görseler ne gala galypdyr, ne-de ýurt. Şondan soň ilat arasynda

«Ýuwangala» ady galypdyr.

* * *

Ýuwangala Balkan welaýatynyň Garrygala etrabyňyň Gerkez obasynyň ady.

MAGTYMGALA

22

Magtymgala Ýuwangaladan uzakda ýerleşýär.

Magtym han diýen bir adam öz döwründe

Magtymgalanyň gaýrasyndaky onçakly uly bolmadyk Garrydagyň üstünde bir gala saldyrypdyr. Şol galanyň ilersindäki Sumbardan Garrydaga çenli adamlar nyzama durup,

bir adam suwly çelegi ikinji adama, ikinji adam üçünji adama

geçirip, şol daga suw çykarypdyrlar.

Magtym hanyň saldyran galasynyň uly ähmiýeti bolupdyr. Oba adamlary ýaşaýan ýerlerini duşmana bermejek

bolup, ol galada bukulyp duşmana gülle ýagdyrypdyrlar.
Ondan başga-da dagyň üstüne çykyp, aşagyndan
geçen
garakçylara daş togalap gyrypdyrlar. Häzir hem ol galanyň
abat
galan ýerlerinden deşikler hem-de şonuň içinde pos
açan
demirleriň galyndysy çykýar.
1898-1899-njy ýyllarda Magtym han aradan çykypdyr.
Magtym han aradan çykandan soň, şol galanyň
adamlary ony
hormatlap, üstüne gümmmez galdyrypdyrlar we iç-
daşyny
nagýşlapdyrlar. Ol gala «Magtymgala» diýip at
goýupdyrlar.

22

Türkmenbaşy adyndaky Türkmenistan Milli
golýazmalar institutynyň
golýazmalar hazynasy. 7921

* * *

ÝARTYGALA

23

Ilki bu galanyň ady Ýartygala bolmandyr. Öňki döwürde

gala, oba ilaty tire-taýpa boýunça ýaşar ekenler,
ýagny bir

oýtakda ýomutlar ýaşan bolsalar, şol oýtaga
«Ýomutlar

oýtagy», ýene bir oýtakda gökleňler ýaşan bolsa,
«Gökleňler

oýtagy», nohurlar ýaşan bolsa, «Nohurlar oýtagy»
diýipdirler.

Şol galada ýomutlar, gökleňler, nohurlar ýaşan
bolsalar şolar

hem öz aralarynda taýpa-taýpa bölünipdirler.

Günlerde bir gün tire-taýpa arasyna şeýtan düşüp,
oňsuksyzlyk döräpdir. Munuň şeýledigini bilen kese
ýurtlular

bu ýere ýygy-ýygydan çozup, talap gidipdirler.

Bir gezek Nedir şa bu oba çozup, ogul-olja, gyz-ýesir
edip alyp gidipdir. Şeýle çozuş ýygy-ýygydan bolup
durandan

soň, oba ýaşululary ahyry üýşüp, maslahat edipdirler.
Maslahatdan soňra obadaky tire-taýpalaryň agyzlaryny
birikdirip, duşmanlardan goranmak üçin, obanyň
çetinden gala
salyp başlapdyrlar.

Obanyň ähli adamlary üýşüp gala salyp başlanlarynda,
ýagny, galany ýartylaberenlerinde ýene-de Nedir şa
goşunyny

sürüp, obany talapdyr.

Şondan soň galanyň boýy bitirilmän, ýartylygyna
galyberipdir. Gala bolsa «Ýartygala» adyny alypdyr.

* * *

ERKGALA

24

Iňňän gadymy döwürlerde, ýagny üç müň ýyl dagy
mundan ozal şeýle bir waka bolup geçipdir. Şol
zamanlarda

Tahmures diýen bir patyşa bolupdyr. Ol uçursyz dana
hem

iňňän baýdygyna garamazdan, örän tygşytly ýaşamagy
halar

ekeni. Diýeni diýen, aýdany aýdan ýerinde ýerine
ýetirilýän bu

patyşa günlerde bir gün özüne hem nesline ozal hiç
mahal, hiç

ýerde görlüp-eşidilmedik üýtgeşik owadan köşk
gurdurmagy,

onuň daşyna bolsa, ok atsaň geçmejek berk hem belent,

howalanyp duran gala saldyrmagy ýüregine düwüpdür.

... Gul kän, hem pul kän. Ýöne nädeniň-de gullary höwesli işledip, pullary hem tygşytly harç edip boljak?

Hemişe ýedi ölçäp, bir kesmegi halaýan patyşa bu gezek hem örän köp oýlanypdyr, ahyrda-da çykalga tapypdyr.

... Ol işe ökde, daýaw pyýadalardan müňsüni saýlap alypdyr-da, olaryň hersiniň eline bir sany altyn dirhemi

beripdir. Şol döwürde bu dirhem örän gymmat pul bolupdyr.

Muňa begenen pyýadalaryň gözleri hanasyndan çykara gelipdir. Patyşa bolsa olara ýüzlenip:

— Şu günden şeýläk, siz altyn dirhemi her gün alarsyňyz.

Gapdal ýanyňyzdan hem isleg bildiren zadyňyzy satyn alyp bileriňiz ýaly uly bazar bolar. Çünki siz dünýäde deňi-taýy

bolmadyk, üýtgeşik ymaratyň gurluşygynda işlärsiňiz

—

diýipdir.

Şular ýaly göwün guşlaryny ganatlandyryjy sözleri eşiden

pyýadalar hyruç bilen işe başlapdyrlar. Olaryň gündelik

agdarýan laýlarynyň hem-de guýýan kerpiçleriniň hetdi-hasaby

bolmandyr. Özü-de her biri zordan göterilýän äpet-äpet

kerpiçler bolupdyr. Diňe köşgüň gurluşygyna şol äpet kerpiçleriň telim müňüsi gerek bolupdyr. Onuň sesýetim

töweregine halka bolup aýlanan ýigrimi gulaç ini, altmyş gulaç

hem boýy bolan ägirt galanyň gurluşygyna bolsa, sarp edilen

kerpiçleri sanamaga asla san hem ýetmänmiş.

Gurluşygyň gidişinde ussalar iýer-içer ýaly zerur zatlary

almak üçin özlerine berilýän gündelik dirhemi bazaryň üsti

bilen Tahmures patyşa gaýtaryp bermäge mejbur bolupdyrlar.

Şeýlelik-de, bu üýtgeşik binýadyň tutuş gurluşygy diňe iň

soňky iş günü üçin berlen bir müňünji dirhemiň hasabyna

bitirilipdir.

Ymarat, hakykatdan-da dünýäde deňi-taýy bolmadyk,
juda berk, hem belent bolanmyş. Oňa soňraky nesiller
«Meru»,

ýagny «Beýik gala» adyny berenmiş. Soňra bu gala
«Erkgala»

ady bilen tanalyp ugranmyş.

* * *

Erkgalanyň galyndylary Mary welaýatynyň Baýramaly
etrabynda ýerleşýär. Gadymy ady Margiana
Isgendergalasydyr.

77

GYPJAK GALASY

25

Gypjak galasy Ahal welaýatynyň gadymy galalarynyň
biridir. Gypjak galasy Armangala hem Nusaý
galalaryna

ýakyndyr. Bu üç galanyň raýatlary ýagy gelende
birleşipdirler.

Gypjak galasynda XVI-XVII asyrlarda birnäçe taýpalar
ýaşapdyr.

* * *

Gypjak Ahal welaýatynyň Ruhabat etrabyndaky gadymy galanyň ady. XVII-XVIII asyrlarda ýazylan taryhy çeşmelerde

«Gypjak galasy» ady bilen gelýär. Belli taryhçy Munis 1818-nji ýylda Gypjagyň Ahalyň berk galalarynyň biridigini

ýazypdyp.

25

ARMANGALA

26

Köşüden bärde, Gypjak galasynyň golaýynda gadym zamanlarda bir gala bar ekeni. Ol daýhançylygy, mallary köp,

baý ýurt ekeni. Bu galany bir gezek kese ýurtly basybalyjylar

eýelejek bolupdyrlar. Olar şähere ahyry hile bilen girip, gala

adamlaryny ýesir alypdyrlar. Şonda ýesirler hallaryndan

zeýrenip, galada geçen rahat durmuşlaryny ýatlap: «Arman,

arman...» diýip, ahmyr edenmişler.

Ine, şonuň üçin onuň adyna «Armangala» diýenmişler.

* * *

Armangala Ahal welaýatynyň Ruhabat etrabynda
ýerleşipdir. Armangala Gökje-Bagyr töwereklerinde
arheologik

ähmiýetli gadymy galadyr. taryhçy Munis 1818-nji
ýylda bu

galany «Arman» diýip atlandyrypdyr.

26

Türkmenbaşy adyndaky Türkmenistan Milli
golýazmalar institutynyň

golýazmalar hazynasy. 557

(f)

-nji bukja. Aýdan: Gylyç Mergen Alybekow. Ýazyp
alan: K. Osmanow. 1939-njy ýylyň Türkmenbaşy aýynyň
31-i.

79

DURUN

27

Aýdyşlaryna görä, «Durun» diýen adyň galmagyna
hezreti çaryýarlaryň biri Aly sebäp bolupdyr.

Durunda öň altyn çykýan ekeni. Gurplanan şäheriň

adamlary azanmyşlar. Allatagalanyň emri bilen güýçli
ýer

titröp, harasat gopupdyr. Adamlar bu betbagtçylykdan
gaçyp

barýarkalar, Alladan medet islöp nalyş edipdirler. Şol
wagt

hezreti Aly peýda bolup, adamlara garap «Duruň!»
diýipdir.

Adamlar durupdyrlar.

Şondan soň häzirki «Durun» galasynyň ady galanmyş.

Durun obasy hem şol galanyň ady bilen döränmiş.

* * *

Durun Ahal welaýatynyň Baharly etrabynda ýerleşen
galadyr. Gadymy ady «Täk», «Täk Ýazyr», «Ýazyr».

ISGENDERGALA

28

Rowaýatçylaryň aýtmagyna görä, bu galanyň adynyň
«Isgendergala» bolmagynyň sebäbi şeýledir:

Gadym wagtlarda Balkan daglarynyň düýbünü eteklöp
oturan obanyň ortasynda uly gala bolupdyr. Ol
galanyň

adamlary agzybir ýaşapdyrlar we örän myhmansöýer bolupdyrlar.

Ine, bir gün «dünýäni basyp alaryn» diýen Isgender Zülkarneýn goşuny bilen bu galada düşläpdir. Soňra gala

adamlary bilen hal-ahwal soraşyp, olara hemaýat etjekdigini

aýdypdyr. Obanyň, galanyň adamlary, olaryň agzybirligi,

myhmansöýerligi Isgenderiň göwnünden turupdyr. Ol gala

adamlaryndan:

— Galaňzyň ady näme? — diýip sorapdyr.

Olar heniz gala adyň dakylmandygyny aýdypdyrlar.

Ertesi Isgender gala halkyna mal-engam paýlap, ýola düşüpdür.

«Alan ýerini gyryp gelýärmiş» diýip eşiden gala halky Isgenderiň rehim-şepagatyna haýran galypdyr. Olar wagtyň

geçmegi bilen bu galany «Isgenderiň düşlän galasy» diýip

atlandyryp ugrapdyrlar.

Türkmenbaşy Türkmenistan Milli golýazmalar
institutynyň golýazmalar

hazynasy. 7921

(f)

-nji bukja. Aýdan: A. Babaýewa. Balkan welaýatynyň
Bereket

etraby. Ýazyp alan: M. Babaýewa.

81

Ine, şondan bäri hem bu ýeriň ady «Isgendergala» bolup
galypdyr.

* * *

Isgendergala Balkan welaýatynyň Bereket etrabynda
ýerleşýär. Şeýle at bilen Mary welaýatynda hem bir
gala

bardyr, onuň gadymy ady: «Sinj», «Janalybentgaladyr».

82

TUMARLYNYŇ GALASY

29

Taryha baý türkmen topragynda geň-taň hadysalar, ganly
söweşler, dabarasy dag aşan toý-meýlisler kän bolupdyr.
Men-men diýen ärler söweşde mertlik görkezip,
halkyny ganym

duşmandan gorapdyr. Olaryň edermenligi,
gaýduwsyzlygy

barada rowaýatlary aýdypdyrlar.

Il-ýurdy goramakda aýal-gyzlar çetde galmandyr.

Türkmen zenany Tumarlynyň edermenligi hakdaky
hekaýat

gadymy döwürden bäri il arasynda saklanyp galypdyr.
Onuň

gadymy nusgasyny ýunanly taryhçy Geredot ýazyp
alypdyr.

... Gadym zamanda Hazar deňziniň gündogar
tarapyndaky

uç-gyraksyz düzlügiň köp ýerinde massagetler diýlip
atlandyrylan ata-babalarymyz ýaşar eken.

Massagetleriň

patyşasy ölüp, onuň ornuna aýaly Tumarly tagta
çykypdyr.

Tumarlynyň ýurdy bol-telki, abadan ýaşapdyr. Zorluk,
horluk

bolmandyr. Massagetleri basyp almagy köp wagtdan
bäri

ýüregine düwüp ýören zalym Kuros bir okda iki
towşany

urmakçy bolupdyr.

Gurrandazlara gurra taşladyp, palçylara pal atdyryp,
dokuz çarşenbäni başyndan geçiren hilegärlerden
maslahat

alyp, Tumarla sawçy yzyna sawçy iberipdir. Tumarly
ret

edipdir. Kuros «Aýaly gulakdan» diýipdirler, «Öwüp
göreýin»

29

Bu rowaýat şu kitapdan alyndy: Толстов С. П. По следам
древнохорезской

цивилизации. Москва, 1948. 47 с.

83

diýip, öwgi hatyny ýazypdyr. Tumarly razylyk
bermändir.

Kuros «Aýaly altyn-zer bilen» diýip, «Ata-babalarymyz
telek

gep aýdan däldirler» diýip, hatar-hatar kerwen gurap,
altyn-zer

ugradypdyr.

Ýigit çykyp barýan ýalňyz ogly Sypargana akyl-paýhas
öwredip ýören melike altyn-kümüşe aldanmandyr.

Gylyjyndan gan, dilinden zäher damýan Kuros düzlükde

mesgen tutunan naçary yryp bilmändigi üçin gahar-gazaba

münüpdür. Leşger ýygnap, Jeýhun derýasynyň boýuna gelip,

ondan geçmek üçin köpri gurup ugrapdyr. Mundan habarly

bolan Tumarly hatdatlara hat ýazdyryp, Kurosa iberipdir.

Çapar haty zalym Kurosa beripdir. Ol şeýle mazmunly haty

okapdyr:

«Eý şa, seniň dynçlyk islemeýändigini biz bilýäris. Şeýle-de bolsa saňa ýene bir gezek aýdýaryn. Sen öz ýurduňda

şalygyňy sürüber. Bizi parahat günümize goý! Eger-de sen

meniň aýdan sözüme gulak asmasaň, güýç synanyşmakçy,

söweşmekçi bolsaň, baş üstüne. Biz taýýar. Ýöne biz aradara

ýerde ýüzme-ýüz söweşmäli. Ata-babalarymyzyň söweş däbini

saklaly. Derýadan arkaýyn geç, biz derýadan üç günlük iče

gideris. Şol ýerde emin-arkaýyn söweşeris. Bolmasa sen üç

günlük yza çekil. Biz derýadan geçip söweşeli. Sen diňe hile-pirim bilen namartlyk etmeseň bolany».

Bu teklibi eşiden badyna Kuros wezir-wekillerini ýygnap, maslahat edipdir. Wekilleriň köpçüligi Tumarlynyň teklibini

makul bilmändirler. Ýöne olaryň arasyndan bir garry geňeşdar

weziri bar eken. Ol başgaça hiläni hökümdara öwredipdir:

— Eý şa, goşunym heläk bolmasyn diýseň, onda men öz pikirlerimi size aýdaýyn. Eger siz ynsan takdyrynyň birmeneşeş

bolmaýandygyna çuňňur ynanyan bolsaňyz, onda gulak asyň!

Eger biz duşmany öz ýerimize goýberip, ýeňilsek, onda

patyşalygyňdan aýrylarsyň, tagtdan düşersiň. Çünki, ýeňip

84

üstün çykan goşun döwletiň içine tarap ýöriş eder. Eger-de

duşmanyň ýurdunyň içine geçip söweş etseň, onda
öňe

omzarsyň, ýöne olaryň hemmesini ýok edip bilmersiň.
Zenandan ýeňilseň aşagyndan çykyp bolmajak namysa
galarsyňyz. Şonuň üçin hem iň gowusy Tumarlynyň
bellän

ýerlerine baralyň-da, olaryň ýeňilmekleri üçin hile-
pirim

guralyň. Meniň eşidişimçe, massagetler biziň naz-
nygmatlarymyzdan bihabardyrlar. Şonuň üçin biz,
şeraplary

gysganmazdan, mallary soýduryp uly meýlisleri gurap,
ýarawsyz, gowşak esgerleriň bir bölegini galdyryp, yza
çekileliň. Duşman gowşak esgerleri aňsat ýeňer. Iýip, içip
mes

bolar weli, gapylykda üstüni basyp, ap-aňsat ýeňeris —
diýip,

sözüni tamamlapdyr.

Bu maslahat şanyň göwnünden turupdyr. Ol Tumarlydan
içe çekilmegini sorapdyr. Soňra ogluny şol garry
geňeşdar

wezirine tabşyryp:

— Eger uruşdan gelmesem, şu weziriň maslahatlary bilen

şalyk sürgün — diýip, ol ikisini öz topraklaryna tarap
ýola

salypdyr.

Şa agyr leşgeri bilen Tumarlynyň ýurduna aýak basypdyr.

Ol ýerde şa bir düýş görüpdir. Düýşünde özüne tabyn
bir

hökümdaryň uly oglunyň iki egninden ganat ösüp
çykanmyş,

biri Maşryk, beýlekisi Magryp tarapy tutup duranmyş.
Şol

wagtlar düýşündäki oglan ýigrimi ýaşlarynda bolup, ol
gögele

hasaplanyp urşa alynmandyr. Düýş şanyň ýüregini
sarsdyrypdyr. Ol oglanyň atasyny ýanyna çagyryp:

— Ogluň maňa garşy güýç toplaýar, sen ýurda dolanyp,
onuň ýetdik jezasyny ber — diýipdir.

Soňra ol Tumarlynyň ýurdunyň jümmüşine aralaşyp,
garry weziriň maslahat berşi ýaly, iýgi-içgi taýýarladyr,
az

sanly ejiz esgerleri galdyryp, yza çekilipdir.

85

Tumarlynyň oglunyň ýolbaşçylygynda bir topar leşger bu

ýere gelip, Kurosyň galdyran leşgerlerini ýeňip, keýpi-sapa

meşgul bolupdyrlar.

... Soňra mes, lül bolan esgerler uka gidipdirler. Şol wagt hem şanyň esasy bukuda duran goşuny hüjüme geçip,

Syparganyň esgerleriniň köp bölegini öldürip, diri galanlaryny

ýesir alypdyrlar. Ýesirleriň arasynda Tumarlynyň şazada ogly

hem bar ekeni.

Tumarly bu wakalardan habardar edilipdir. Ol şanyň ýanyna ilçiden hat iberipdir. Onda şeýle diýlipdir:

«Eý ganhor Kuros! Üzümiň suwunyň kömegi bilen bolup geçen bu hadysadan göwnüň hoş bolmasyn! Sen oglumy jeň

meýdanynda däl-de, hile-pirim bilen gola saldyň. Indi, gulak

sal, seniň üçin ýagşy maslahatlary aýdaýyn. Oglumy maňa

tabşyr-da, jezasyz, zyýan çekmezden gelen ýeriňe dolan. Ýogsa,

massagetleriň Taňry Güneşiniň adyndan kasam içýärim,
seniň

açgöz ýuwha gözleriňi gan bilen dolduraryn».

Şa bu sözlere üns bermändir. Tumarlynyň ogly bolsa
huşuna gelip, eden işine ökünýär. Ar-namysa batan
Sypargany

ondan çykmagyň ýoluny gözleýär. Ol Kurosdan öz el-
aýagyny

gandaldan boşatmagy haýyş edýär. Syparganyň
niýetini

aňmadyk Kuros ýesir şazadany gandaldan boşadýar.
Sypargany

ýanynda duran esgeriň hanjaryny alyp, duşmanyň iki-
üçüsini

öldürýär we gursagyna hanjar urup, mertlerçe wepat
bolýar.

Şondan soňra Tumarly leşger toplan, jeňe giripdir.

Aýylganç, henize çenli görlüp-eşidilmedik jeň
bolupdyr. Ilki

ýaý atyşypdyrlar. Ýaý okundan heläk bolan leşgerler
depe-depe

bolupdyr. Goşunlar soňra naýzabanlyk edipdirler.
Galkana

urulýan naýza sesleri sesýetimden daşda eşidilipdir.

Adam

gany derýa bolup çar tarapa akypdyr. Naýzabazlardan
soň

gylyçbazlar orta giripdir. Gün şöhlesini kaklyşyp ýyldyrym
deý

süýnýän gylyçlaryň zarbyna kelleler pyzlawuk kádi
mysaly

86

honda düşüpdür. Söweş uzaga çekipdir. Ahyry
massagetler

söweşde ýeňiş gazanypdyrlar. Ganhor Kuros söweşde
ölüpdür.

Tumarly kasamyny berjaý edipdir. Bir meşigi duşman
leşgeriniň ganyndan dolduryp, Kurosyň kellesini oňa
salypdyr.

Meşigiň agzyny pugta daňyp:

— Massagetleriň ýurduna jeň isläp geleniň kysmaty
şeýle

bolar. Sen jeň isläp geldiň. Meni oglumdan jyda edip,
ýüregime

bitmez ýara, gaýgy-gam saldyň. Taňry Güneşine beren

kasamymy ýerine salmak üçin seniň teşneligiňi öz
leşgeriň

gany bilen gandyryň — diýip, meşigi Kurosyň
ýurduna

ugradýar.

Kurosyň düýşünde gören ýigrimi ýaşly ýigidi Kurosyň
tagtyny eýeleýär.

Massagetleriň şasy Tumarlynyň edermenligi rowaýata
öwrülip, galasy bolsa taryhyň gatyna siňip gidýär.

* * *

Tumarlynyň galasynyň galyndylary Lebap welaýatynyň
Atamyrat etrabyň «Daşlyk» obasynda ýerleşýär.
Şeýle-de bu

gala «Turanyň köşgi» ady bilen hem bellidir.

87

BARAGYZ

30

Köneürgenç patyşasynyň gyzyna Törebeg hanym diýer
ekenler. Ol biçak owadan hem akyllý gyz ekeni. Soltan
Sanjar

şol gyza aşyk bolup, onuň üçin söz aýtdyrypdyr. Emma
patyşa

hem, onuň gyzy-da muňa razy bolmandyr. Soltan Sanjar gyzyl-kümüň eltipdir. Patyşa ony hem alman, derýa taşladypdyr. Mal

eltipdir, patyşa olary hem derýa taşladypdyr. Soltan Sanjar bu

bolşa gahar edip, bilimdar adamlaryny ýygnap:

— Işiň bolşy şeýle-şeýle, näme alaç etmeli, siz bu işde

maslahat beriň — diýip, olardan maslahat sorapdyr.

Her kim bildiginden maslahat beripdir. Ahyry Soltanyň bir garry miraby:

— Soltan, meniň bir maslahatym bar. Olary suwdan gysyp, bogazlaryny guratmak gerek. Şol wagt gyzyň özi ylgap

seniň huzuryňa geler. Jeýhunynyň şolaryň üstünden gidýän

sakasynyň gaçylap, berk bent etmeli — diýip, maslahat

tapypdyr.

Bu maslahat Soltanyň ýüregine jüňk bolup, ony makul bilip:

— Derýanyň sakasyny nähili ýollar bilen baglamaly? — diýip, maslahat sorapdyr.

Ýene-de bilimdaryň biri:

30

Türkmenbaşy adyndaky Türkmenistan Milli
golýazmalar institutynyň
golýazmalar hazynasy. 772

(f)

-nji bukja.

88

— Ullakan-ullakan humlary ýasap, bişirmek gerek, olaryň
içini hem gumdan dolduryp, şolary goýmak bilen
bentlemek

bolar — diýipdir.

Soltan ähli küýzegärleri Jeýhunýň boýuna sürüp, uly
humlary ýasamaga höküm edipdir. Ähli küýzeçileri,
humçylary

sürüp, şol humlary bişirmegi buýrupdyr. Bişirlen
humlar,

küýzeler taýýar bolupdyr. Derýa böwet basyp,
beklemäge

başlapdyr. Şeýdip, Jeýhunýň Köneürgenç patyşalygyna
gidýän

sakasyny baglapdyr. Hatda, bir damja-da syzmaz ýaly

edipdirler.

Köneürgenç patyşalygyna baka bir damja suw akmandan
soň, ýurtda guraklyk bolup, ilat gul-gula turuzmaga
başlapdyr.

— Bu zatlaryň hemmesi biziň patyşamyzdan. Näme,
gyzyny ondan gowa berjekmişmi? Gyzyny bermän,
ýurdy

suwsuz goýdy, milleti gyrgyna getirdi — diýip,
galmagal

turzip ugrapdyrlar.

Ýurt patyşasy hem näderini bilmän, ýüregi sal
üstünde

bolup, ahyry gyzymy Soltan Sanjara beräýsem diýen
pikire

gelen.

Şol wagt Törebeg hanym:

— Siz maňa kyrk sany gulanly baýtal tapyp beriň, men öz
çärämi özüm göreýin. Garaz, siziň ýurduňyza suw
getireýin —

diýipdir.

— Geregiň baýtal bolsun! — diýip, dessine muňa
kyrk

sany gulanly baýtaly tapyp beripdirler.

Törebeg hanym kyrk gulanly baýtaly alyp ugrapdyr.
Birinji menzilde bir taýy daňyp, onuň enesini alyp gidip,
ikinji
menzilde daňypdyr. Onuň ýanynda ikinji taýy goýup, ol
taýyň
enesini hem üçünji menzilde daňypdyr. Şeýlelik bilen,
kyrk
baýtaly öz taýyndan azaşdyryp, olary otuz dokuz
menzile
bölüp, kyrkynjy baýtaly münüp, özi Soltanyň ýanyna
barypdyr.

Baryp görse, Jeýhun şeýle bir mäkäm baglanypmyş,
nem

89

syzanokmyş. Törebeg hanym hoň ýaly ýerde
baýtalynyň

başyny çekip:

— Salawmaleýkim, Soltan Sanjar aga! — diýip
gygyrypdyr.

Soltan Sanjar bendiň başynda duran ýerinde:

— Aleýkim-essalam, Törebeg hanym, hoş gelipsiňiz,
sapa gelipsiňiz, düşüberiň — diýipdir.

— Düşenim ýagşy welin, aşakda ilat suwsuz gyrlyp

barýar. Seniň bu näme etdigiň boldy? Hany, bendi aç
—
diýipdir.

Onda Soltan Sanjar:

— Bu zatlaryň hemmesi seni getirmek üçin edildi —
diýen.

Törebeg hanym:

— Meni getirmek üçin eden bolsaň, ine, men öz aýagym
bilen geldim. Soltanym, siz bendiňizi tizräk açyň,
aşakda ilat
gyrlyp barýar — diýip ýene-de gaýtalapdyr.

Soltan:

— Hany, onda ulagyňyzdan ýere düşüp geliň, bir görüşeli
— diýipdir.

Törebeg hanym:

— Meniň düşmegim kyn däl, düşmesem-de, şu baýtal
bilen siziň öňüňizden gaçyp gutulyp bilmen. Ýöne
men
ulagdan düşmän, Soltana bendi açdyraýyn diýip il-
günümiň
öňünde şert etdim. Meniň şol şertim köýüp gitmesin!

Ulagymyň üstündekäm bendi ýazdyranyňy göreýin, soň
meniň

düşmegim kyn däl — diýipdir.

Soltan bendi saklap oturanlara baka:

— Ak daşy ýyk, Gara daşy ýyk — diýip gygyrypdyr.

Soltanyň peri heleýinden bolan oglunyň ady Ak, baýry
heleýinden bolan oglunyň ady hem Gara ekeni.

«Akdaşaýak»,

«Garadaşaýak» galalary hem şolardan galanmyş.

Daşlar

90

ýykylandan soň, ozal hem temme alyp duran böwet
pöwhüldäp

gidipdir. Böwediň yňdyralanyňy görenden soň,
Törebeg

hanym baýtalynyň başyna yzyna öwrüp, Köneürgenç
patyşalygyna baka depäýipdir.

Soltan hem atyna atlanyp, yzyndan kowup ugrapdyr.

Emma Soltan atyna atlanynça, Törebeg hanym arany
ep-esli

açypdyr. Her niçik-de bolsa, Soltan kowupdyr. Törebeg
hanym

iň soňky daňan taýynyň ýanyna baryp, enesini goýberip,
onuň

ýanynda duran demgir baýtala atlanyp gaçmaga
başlapdyr.

Baýtal janaweriň taýy yzynda galan soň, ol aýagynda
baryny

edip çapýarmyş, taýyna ýetjek bolýarmyş. Soltanyň
aty bolsa

kowa-kowa halys bolupdyr. Birnäçe menzil kowandan
soň,

Soltan gyzyň yzyndan ýetip bilmejegini bilip:

— Baraý, gyz — diýip, galypdyr. «Baraýgyz» galasynyň
ady hem şondan galypdyr diýýärler.

* * *

Baragyz galasynyň galyndylary Lebap welaýatynyň
Garaşsyzlyk etrabyňyň Boýnyuzyn obasynda ýerleşýär.

91

TÖREBEG HANYMYŇ GALASY

31

Gadym zamanda bir patyşa bar eken. Maly-dünýäsi köp,
hökmi zor patyşanyň dünýäde armany ýok eken. Keýpi-
sapada,

toýdur-şagalaňda bolup ellä ýetenini bilmändir. Görse,
bu

dünýäden biperzent ötüp barýar. Patyşa öwlüýälere
ýykyldy,

keramatly ýerlere zyýarat etdi. Alladan perzent diledi.

Ahyry patyşanyň nalyşy kabul boldy. Kiçi aýaly hamyla

bolup, dokuz aý, dokuz gün diýende bir aý dek gyzy
dünýä

indi. Patyşa ogly bolan dek, çar tarapa toý çakylygyny
iberdi.

Kyrk gün toý berdi. Baý diýme, garyp diýme dürli
tagamlary

orta dökdi. Kyrk bagşyny kyrk ýerde goýup, dessan
aýtdyrdy.

«Gyzyň ogul ýerinde bolsun, töre ýerinde otursyn»
diýip,

adyny Törebeg goýdular.

Patyşa gaýtadan çar tarapa atly iberip, eneke
ýygnady.

Ýedi yklymy, ýetmiş iki dili bilýän messan kempir dek
bir

garryny baş eneke etdi. Çarbagly, çar howuzly bagyň
içinde

Törebeg üçin köşk saldyrdy. Törebeg zeminde ylym
bolsa

öwrendi, porhanlyk, jadygöýlük, edep-terbiýe, saz,
garaz,

Törebeg aý diýseň agzy bar, gün diýseň gözi bar akyly,
dana

gyz bolup ýetişdi. Saýlama leşgerbaşylar, hokgabazlar,
çaparmanlar, atarmanlar harby tilsimi öwretdiler.

31

Türkmenbaşy adyndaky Türkmenistan Milli
golýazmalar institutynyň

golýazmalar hazynasy. 7921

(f)

-nji bukja. Aýdan: S. Illiýew. Daşoguz welaýatynyň

Akdepe etraby. Ýazyp alan: A. Baýmyradow. 1986-njy
ýylyň Magtymguly

aýynyň 15-i.

92

Terbiýeden, harby düzgünden başga zady görmedik
gyz

kem-kemden tekepbir bolupdyr.

Gün yzyndan gün geçipdir. Äre çykaýyn diýse tagtda

oturan patyşa, patyşa ýigit gerek. Bu jelagaýda onuň ýaly

patyşa ýigit ýokmuş. Wezir-wekiller, dana gojalar:
«Patyşa

gyza patyşa hünärli ýigit bolsa-da bolýar» diýipdirler.
Törebeğ

gurra taşladyp, pal atdyrypdyr. Ynsaplysy:

— Eý patyşaýym, bize görüňän alamat müjerretlik. Siz
bu dünýäde ýeke ötüp, o dünýäde jübüt bolarsyňyz
—

diýipdir.

Kim şeýle diýse, kellesi bilen hoşlaşypdyr. Görseler,
patyşa gyz dogry aýdany o dünýä ugradypdyr. Olaryň
galany:

— Patyşaýym, ýigit saýlajak bolsaň jar çekdir. Mimar
men diýeni ýygnansyn. Kim oňat köşk salyp berse, şoňa
bar —

diýipdirler.

Törebeğ:

— Dogry aýtdyňyz. Dädem maňa bir köşk salyp
berdi,

çar howuzly. Goý, maňa är boljak mimar kyrk howuzly,
kyrk

eýwanly köşk salyp bersin. Daş-töweregi gyşy-ýazy gül
öwsüp

durýan bolsun — diýipdir.

Törebegiň şertini çar tarapa ýaýradypdyrlar. Alla tarapyn,
patyşalygyndan, Törebegiň tekepbirliginden ätiýaç
eden

ýigitler gyzyň şertini bitirmäge döwtalap bolmandyrlar.

... Törebegiň patyşalyk sürýän ýurdunyň çetinde bir
mimar bar eken. Bu mimar ýigidiň eli gül eken. Onuň
salan

galalary, köşkleri, minaralary gün bilen çakyşyp, şöhle
saçýarmyş. Şol ýigit bir günü «Ýa, Alla!» diýip,
Törebegiň

ýanyna barypdyr. Görse, syrdam endamly ýigit. Törebeg:
— Sal köşgüňi, göreli. Göwnüme ýarasa bararyn,
ýaramasa kelläň alnar — diýipdir.

Mimar ussalar bilen bir ymarat bina edipdir. Diwarly,
perdozly, nagyşlary ýylanyň agzyndan çykan ýalymyş.

93

Törebeg ymaraty synlap «bolanok» diýenmiş. Ýigit
ýene bir

ymarat salypdyr, içinde saz eşidilip duranmyş.

Törebeg muña

hem «bolanok» diýenmiş. Mimar ýigit ahyry üçünji
ymaraty

başlapdyr. Laýyny süýde ýugrup, otda bişirip bir köşk
salanmyş. Muny görenem, görmedigem armandamyş.
Ýigit

köşgüň gupbasyny oturdyp, Törebegi çagyrypdyr.
Törebeg

köşgi görüp, haýran galypdyr. Köşk janly ýalymyş,
dürli

öwsüp, şöhle saçyp duran ymarat gözüň ýagyny iýip,
özüne

çekip barýarmyş. Törebeg:

— Sen ýeňdiň. Indi men seniňki. Ýöne iň soňky şertimi
heniz aýdamokdym. Şony aýdaýyn. Sen öz salan
peşdegiň

üstünden bök. Aman galsaň, patyşalyk bilen seniňki
—

diýipdir.

Ýüregi hyjuwly ýigit «Ýa, Alla!» diýip, ýokardan özüni
taşlapdyr. Alla tarapyn, ýigit ölmän, çala jan ýagdaýda
titräp

ýatypdyr. Birnäçe gün geçipdir. Ýurduň
bilimdanlarynyň biri

bu ahwala çydaman, Törebeg hanymyň dergähine
barypdyr. Ol

Törebege ýüzlenip:

— Ol bende göz-gülban bolup titräp ýatyr. Patyşam,
ýanyna bar-da: «Men özümi saňa bagyşladym» diýip, üç
ýola

aýt. Şeýtmeseň ol janyny tabşyrmaz-da titrär ýatar —
diýipdir.

Törebeg ýaşulularyň aýdyşy ýaly edipdir. Ýigidiň ýanyna
baryp, gulagyna: «Men özümi saňa bagyşladym»
diýipdir.

Mimar ýigit şondan soň jan beripdir. Ony tutuş ýurt
hormat

bilen bina eden ymaratynyň aşagynda jaýlapdyrlar.
Ýigidiň

gapdalynda Törebeg üçin ýer goýupdyrlar. Möwriti
dolanda

Törebeg hak jaýyna gowşupdyr. Ony mimar ýigidiň
gapdalynda jaýlapdyrlar.

Amul şäheriniň bir patyşasy bolupdyr. Emma Amulyň adamlary gapdalyndan akyp geçýän Jeýhunýň suwundan

peýdalanyp bilmez ekenler. Bu şäherde hemmä belli bir ökde

mergen ýaşaýar eken. Onuň käri hemişe çöl-beýewana çykyp,

aw awlamak eken. Bir gün ol bir keýigiň iki sany owlagyny

tutup, baglap goýupdyr-da, Amul şäherine ýola düşüpdür. Ene

keýik hem mergeniň yzyndan galmandyr. Keýik Allatagala

nalyş edip ýalbarypdyr. Şonda hezreti Aly häzir bolup, mergene keýikleri goýbermegi, öwezine özüni alyp gitmegi

teklip edipdir.

Mergen hezreti Alyny getirip, patyşa ýüz tylla satypdyr.

Patyşa hezreti Ala Jeýhunýň suwuny gaýtarmagy buýrupdyr.

Hezreti Aly permany kabul edipdir. Ol zülpikar gylyjy bilen

Garadagyň daşlaryny kesip, derýanyň öňüne böwet basmaga

durupdyr. Wagty gelende, derýa böwet basylyp, suw yzyna

gaýtarylypdyr.

Ine, şonda hezreti Aly Garadagdan dört sany aryk akdyryp,

Amula suw getiripdir. Amula bolsa şol dört arygyň ady «Çar

juý», ýagny «Çärjew» dakylpdyr. Çärjew bu Türkmenabat

şäheriniň köne adydyr.

32

Türkmenbaşy adyndaky Türkmenistan Milli golýazmalar institutynyň

golýazmalar hazynasy. 557

(f)

-nji bukja. Aýdan: Gylyç Alybekow. 1939-njy ýylyň

Türkmenbaşy aýynyň 1-i. Ýazyp alan: K. Osmanow.

95

* * *

Amul Amyderýanyň orta akymynda ýerleşen gadymy şäheriň galyndylarydyr. Gadymy ady Amul, Diwanabagdyr.

XVI asyrdan soňra taryhy çeşmelerde «Çarjuý galasy» görnüşinde duş gelýär. Babyr şa 1497-1498-nji ýylyň wakalaryny beýan edende «Çarjuý» gaýyk geçelgesini ýatlapdyr.

96

AÝAZGALA

33

Gadym zamanda Köneürgenç patyşalygynda bir patyşa bar eken, özi hem adyllykda bir gyly iki ýarar eken. Günlerde

bir gün patyşa pikir edip otyrka, öz öňüňde:
«Ynsanyň,

haýwanyň, guşuň erbedini nädip tanamak bolar?» diýen soragy

goýupdyr. Şol bada-da: «Hä, tapdym, adamyň erbedi garyp,

malyň erbedi gatyr, guşuň erbedi bolsa alahekek bolar» diýip,

pikirini jemläp oturyberipdir. Patyşa hemme ilatyny ýygnap:

— Meniň üç sany soragym bar, şony kim bilse,
özüme

wezir edip aljak — diýipdir.

Onda märeke:

— Aýt-da, aýt! — bolşupdyr.

Patyşa:

— Adamyň, malyň, guşuň erbedini on günüň içinde maňa
aýdyp bermeli — diýipdir.

Onda märekäniň içinden üç sany adam:

— Patyşam, rugsat bolsa, biz bir synanyşsak —
diýipdirler.

Patyşa:

— Bolýar, rugsatdyr, bilip geliň — diýipdir.

33

Türkmenbaşy adyndaky Türkmenistan Milli
golýazmalar institutynyň

golýazmalar hazynasy. 1182

(f)

-nji bukjasy. Aýdan: B. Nazarow. Garagalpagystan.

Dörtgül etraby. Emirabat obasy. Ýazyp alan: Ş.

Gandymow., M. Öwezgeldiýew.,

A. Baýmyradow. 1971-nji ýylyň Baýdak-Nowruz aýlary.

Ondan soň ýaňky üç adam patyşanyň ýumşuny bitirmek üçin ýola rowana bolupdyr. Bulara ýolda bir gotur düýe

sataşypdyr. Olar:

— Hä, malyň şundan ýamany bolmaz, bize Hudaý berdi, geliň muny tutalyň — diýip, ony tutup, özleri bilen alyp

gidiberipdirler.

Ýene-de gidip barýarkalar, bularyň öňünden çypar köse

adam çykypdyr. Bular:

— Hä, adamyň hem şundan aýylganjy bolmaz, muny hem bize Alla berdi — diýip, ony-da özleri bilen alyp gidiberipdirler.

Ýene-de gidip barýarkalar, bularyň öňünden bir ganaty

döwük garga çykypdyr. Bular:

— Şundan erbet guş bolmaz, indi patyşanyň üç sany soragynyň üçüsi hem miýesser boldy — diýip, bu gargany hem

özleri bilen alyp, yzlaryna gaýdypdyrlar.

Bular yzyna öwrülip gelýärkä, bularyň öňünden bir guýy çykýar. Bular şu guýynyň başynda otyrkalar, ýanyna bir çopan

gelýär. Bu çopan bular bilen saglyk-amanlyk soraşyp:

— Ýeri, ugur haýyr bolsun, bu ýerde näme işleýärsiňiz?

— diýip sorapdyr.

Onda ol üç adam:

— Bizi patyşa şunuň ýaly iş bilen iberdi. Ine biz bolsak şulary tapdyk, şulardan erbet adam, mal, guş bolmaz —

diýipdirler.

Oňa çenli çopanyň goýunlary hem guýa suwa inipdir.

Çopan:

— Örän ýagşy, siz patyşanyň adamlary ekeniňiz, siz arkaýyn oturyň, men goýun soýup, size söwüş edeýin — diýip,

ýaňky çopan bir goýny soýup, nahar taýýar edipdir.

Çopan bulara nahar, çay berip bolandan soň:

98

— Bu alyp barýan zadyňyzdan patyşanyň isleýän zady bolmaz, bulary goýberiň, men size patyşanyň isleýän zatlaryny

salgy bereýin, ýöne siz meniň adymy oňa aýtmaň — diýipdir.

— Ýok, biz seniň adyňy aýtmarys, ýöne sen bize patyşanyň soragynyň jogabyny aýdyp berseň bolýar —
diýipdirler.

Çopan:

— Adamyň erbedi garyp bolar, malyň erbedi gatyr bolar, guşuň erbedi alahekek bolar diýip aýtsaňyz, patyşa kanagatlanar — diýipdir.

Bular begenip, çopandan bu zatlaryň erbet bolýandygynyň sebäbini hem soraman, patyşanyň ýanyna

ugranlar. Bular bärden baryp:

— Patyşam, siziň soraglaryňyzyň jogabyny tapdyk — diýipdirler.

Onda patyşa:

—Hany, onda aýdyň, adamyň erbedi haýsy bolar? — diýip sorapdyr.

Onda olar:

— Patyşam, adamyň erbedi garyp bolar — diýenler.

Patyşa onuň sebäbini sorapdyr weli, olar aýdyp

bilmändirler. Patyşa syr duýdurman:

— Bolýar, haýwanyň erbedi haýsy bolar? — diýip soraýar.

Bular:

— Haýwanyň erbedi gatyr bolar — diýip, jogap berýärler.

Patyşa munuň hem sebäbini sorapdyr, emma olar jogap

berip bilmändirler. Patyşa ýene-de syr duýdurman:

— Onda guşuň erbedi haýsy bolar? — diýip sorapdyr.

Olar:

— Patyşam, guşuň erbedi alahekek bolar — diýipdirler.

99

Patyşa munuň hem sebäbini soranmyş, emma olar sebäbini aýdyp bilmänmişler. «Be, bular meniň soraglarymyň

jogabyny bildiler. Emma sebäplerini aýdyp bilmediler. Elbetde,

bulara bir akyldar adam öwreden bolmaga çemeli, gel, men

bulary sykajaga salaýyn» diýip, patyşa içinden oýlanan. Soňra:

— Ýagşy ýigitler, size bu zatlary kim öwretdi? — diýip

sorapdyr.

Olar:

— Patyşam, biziň özümüz bilýäris — diýipdirler.

Patyşa:

— Ýok, size biri öwredipdir, şuny size kim öwreden bolsa, şony alyp geliň — diýip, olaryň ýanlaryna bir ýasawul

hem goşupdyr.

.... Bular hälki çopanyň ýanyna baryp:

— Seni patyşa çagyryň — diýip, özleri bilen alyp gaýtjak bolupdyrlar.

Onda çopan:

— How, adamlar, men bir çopan adam, men kişiniň malyny taşlap gidip bilmerin ahyry, ýörüň, mallary eýesine

tabşyralyň, ondan soň gideli — diýenmiş.

Şondan soň bular mallary sürüp, eltip eýesine tabşyranlar.

Bular çopany patyşanyň dergähine eltipdirler. Patyşa:

— Ýeri, ýagşy ýigit, seniň adyň näme, näme kär edýärsiň? — diýipdir.

Çopan:

— Meniň adym Aýaz, kärim bolsa çopançylyk —
diýipdir.

Patyşa:

— Aýaz han, adamyň erbedi garyp, malyň erbedi
gatyr,
guşuň erbedi alahekek diýip, bulara sen öwretdiňmi?
—
diýipdir.

Onda Aýaz çopan:

100

— Hawa, özüm-ä bir zatlar aýdypdym, ýöne, meniň
aýdanymy aýtmaň diýip tabşyrypdym — diýipdir.

Patyşa:

— Onuň zyýany ýok, ýöne sen ýaňky zatlaryň
erbetdiginiň sebäbini aýdyp ber — diýipdir.

Onda Aýaz:

— Garybyň erbediniň sebäbi, onuň maly zekatsyz,
başy

pitresiz, hiç kime zat bermeýär, dünýäden
göwnüçökgün

bolýar, şonuň üçin adamyň erbedi garyp bolýar.
Malyň

ýamanynyň gaty bolýandygynyň sebäbi-de, ol owal gargyş

siňen haýwandyr, özünden hem hiç wagt tohum ýaýramaýar,

onuň üçin bolsa gaty iň erbet mal bolýar. Guşuň erbedi bolsa

alahekek bolýar, çünki ol janawar agzyndan guzlaýar — diýip,

patyşanyň soraglarynyň jogabyny pert-pert berenmiş.

Patyşa:

— Aýaz han, hemme aýdanlaryň dogry, çykar çarygyňy

— diýip, oňa gowy geýimler geýdirip, patyşalyk jygasyňy

berip, özüne wezir edenmişin. Şondan soň Aýazyň ady Aýaz

han bolupdyr.

Patyşa-da bir gün ölýär. Aýaz hany bolsa onuň ýerine patyşa edenmişler. Aýaz han özi üçin uly gala hem köşk

saldyrypdyr. Ol bu şäheri bag-bossanlyga бүрәп, abadan şäher

edenmiş. Aýaz han köşgüne çarygyny alyp, ony
hemmä

görnüp durar ýaly bir ýerden asyp goýanmyş.

Günlerde bir gün Aýaz hanyň bir zada gahary
gelmäge

başlaýar weli, onuň gözi birden öz çarygyna düşüp:
«Haý-haý,

Aýaz han, çarygyňa bakarak bol! Düýn sen-de bir
goýun

çopanydyň, bu günki gün patyşa boldum diýip,
tumşugyňy al-asmana tutýaň» diýip, öz-özüne töwella
edip, pälinden
gaýdanmyşyn.

Aýaz hanyň şol saldyran galasy mongollaryň çozuşyndan
soň dargapdyr.

101

* * *

Aýazgala gadymy Köneürgenç patyşalygynyň çäginde
ýerleşen gadymy türkmen galalarynyň biridir.

102

BEŞIRGALA

34

Gadymy zamanlarda uly bir köşk bolupdyr. Onuň çar
tarapyndan galany goramak üçin suw händegi
gazylypdyr. Gala

bir ýerden girelge edilip, oňa köpri gurlupdyr. Ol köpri
düzülip,

bozulyp bilýän eken. Gala halky girende-çykanda
köprüni

gurupdyrlar, başga wagt köpri aýrylyp goýulýan eken.

... Günlerde bir gün bu köşgi basyp almak üçin
basybalyjylar çozanmyş. Şonda şeýle bir aýylganç,
gandöküşikli jeňler bolupdyr. Jeset-jesede kaklyşyp,
daş-töwerek gara gan bolupdyr. Men-men diýen ýigitler
gala üçin

janyny orta goýupdyr. Iki tarapdan hem köp esgerler
pida

bolupdyr. Adam gany suw dek akyp, gala hendegini
dolduryp,

daşyp-daşyp akypdyr.

Söweşde basybalyjylar üstün çykypdyr. Olar köşgi
ýumrup, ol ýerde ýumurtga togalabermeli edipdirler.
Soňra

küde-küde bolup ýatan jesetleri ýygnap, palçyga
garyp, jeset

galasyny gurupdyrlar. Emma jeset galasynyň ady baş sany goç

ýigidiň mertligi hakdaky rowaýat bilen dilden-dile geçipdir.

Galanyň çar tarapynda jaýlanan ýigitleriň hatyrasyna ol «Beşir

gala» diýlip atlandyrylypdyr.

34

Türkmenbaşy adyndaky Türkmenistan Milli golýazmalar institutynyň

golýazmalar hazynasy. 7921

(f)

-nji bukja. Ýazyp alan: G. Döwletowa. Oba ýaşulularynyň dilinden ýazylyp alnypdyr.

103

«Bäş şir» diýlip atlandyrylan ýigitler: Bilal, Mälik Aždar, Mollamyrat, Däneajy, Halykbabadyr.

* * *

Başga bir rowaýata görä, «Bäş şir» diýlip atlandyrylan ýigitler şulardyr: Hojajeňbaz, Hojasagdan, Ýylanlybaba, Hojaaýgyr, Bilalbaba.

* * *

Beşirgalanyň galyndylary Lebap welaýatynyň Hojambaz etrabynda ýerleşýär. Bu gala belli dini wagyzçy ymam Ahtamyň neberelerinden bolan Beşiriň ady bilen baglanyşyklydyr. Ol Kuteýba tarapyndan Buhara töwereginde öldürilipdir.

104

MARGYZ

35

Bu gün şalaryň şasynyňkyda uly dabara. Kernaýdyr, surnaýlaryň owazy uzaklara ýaýrap, şäher adamlaryny toý

dabarasyna çagyryýardy. Köşgüň öňündäki märeke meýdanyna

dumly-duşdan adamlar bosuşyp gelýärdiler.

Şunuň ýaly ýerde aýdyşlary ýaly, kyrk gulakly toý gazanlarynyň onlarçasyny bygyr-bygyr gaýnapdyr. Otuz iki

içegäň agzyny birden açdyrýan datly tagamlaryň ysyndan ýaňa

garyp-gasarlaryň başy-gözi aýlanyp gider eken. Jarçynyň:

— Aha-haw, jemagat, eşitdim-eşitmedim diýmäň-haw!

Şu gün älem şalarynyň şasy mirasdar şazadanyň
toýuny

edýändir-le-haw! Patyşaýy älem barça raýatyny gün
kibi

görkli, Dessan ogly Rüstem deýin batyr şazadamyzyň
toýuna

çağyrýandyr-la-haw! Şalyk nahardan garnyny doýrup,
toý

bolsun eden musulman aýlaw a sary barybermelidir-le-
haw!

Haý, öňüne tüweleý geçirmedik bedewleri görjek kişi
aýlaw a

barsyn-haw! — diýýän sesi metjitleriň, hüjreleriň
üstünden

ýaňlanypdyr.

Onlarça adam patyşanyň sypaýylarynyň öňüni arçap, dar
köçeden ýyldyrym ýaly süýnüp gelýän leşgerleriň
atlarynyň

aýagynyň astyna düşüp, at çapyşygyny görmek miýesser
etmän

amanadyny tabşyrypdyr.

Türkmenbaşy adyndaky Türkmenistan Milli
golýazmalar institutynyň

golýazmalar hazynasynda saklanýan 71

(f)

-nji bukja.

105

Aýlawyň ilkinji baş tapgyry hemmeler üçin deň, aty bolan
barybermeli eken. Aty çykanlara patyşanyň
gaznasyndan

gymmatbaha don bilen haly serpaý berilipdir. Başinji
tapgyrdan soň jarçynyň sesi has haýbatly çykypdyr:

— Aha-haw, jemagat! Indi atlar ula goýberiljekdir-le-
haw! Aty çykanyň sylag-serpaýy çeper halyçy
zenanlaryň üç

ýyl, üç aý, üç günde dokan nepis halysydyr-la-haw! Şonuň
üçin

merhemetli patyşa baýragy ilkinji gelene berjekdir-le-
haw!

Bu habary eşiden agyr märeke tolgunyp gidipdir. Arassa
ýüňdür ýüpekden dokalan ajap halydan hiç kimiň
gözüňi

aýrasy gelmezmiş. Ýöne şazadanyň ýüwrük aty bilen
atyny

goşmaga hiç kimiň bogny ysmandyr.

Şol wagt mähelläniň arasynda gara silkme telpekli
adamlaryň bir topary peýda bolupdyr. Olar özleriniň
ýesir

düşen dogan-garyndaşlaryny halas etmäge gelen
türkmen

ýigitleri eken. Atlylaryň biri jarçynyň golaýyna baryp,
onuň

gulagyna bir zatlar aýdypdyr. Soňra jarçy:

— Aha-haw, adamlar! Patyşaýy älemiň dabarasyna
ine,

indi ýarym ýyl bäri agzybirlikde ýaşap ýören
goňşularymyz

bolan türkmenlerem öz ýüwrük bedewleri bilen
gelendir-le-haw! Olar uly ýaryşa bedewlerini
goýbermekden ötri, ýaryşyň

şertini üýtgetmegi towakga edýärler-le-haw! Eger olaryň
aty iň

bolmanda ikinji bolup gelse, patyşaýy älem öz emri
bilen,

olaryň zyndanda ýatan bendilerini boşatmaly. Dagy-
duwara

myhmanlaryň aty galyp ýa-da aýlawdan çyksa,
myhmanlar

özleriniň ajap ýurtlaryna pyýada gaýtmaly bolarlar-la-haw! —

diýipdir.

Toý mähellesi bu habary eşidip, gopgun-gowga çümüp durşuna razydygyny mälim edip, her kim tomaşa etmäge

amatly ýer gözläpdir.

106

Patyşanyň oturan çadyrynda munuň ýaly teklibe garaşmansoňlar ör-gökden gelip byzbydaklaşypdyrlar. Baş

wezir bolsa hasam gazaba münüp:

— Ýöne oňa düşündiriň, şazadadan öňe düşüji bolaýmasyn — diýip gygyrypdyr.

Olaryň şertini gulagyna aýdanlaryndan hälki ýigit baş atyp, özüniňkileriň ýanyna barypdyr.

Çapyksuwarlar on aýlaw etmeli eken. Juwan ýigit türkmen donuny, ädigini çykarypdyr. Onuň egninde bolsa

gözüň ýagyny iýip barýan gyzyly reňkli köýnegi bar eken.

Bu tapgyra ýigrimi atly gatnaşypdyr. Ilki atlary

goşubilmän köp kösenipdirler. Şazadanyň tohum aty bilen

türkmeniň aty beýlekileriňkiden mese-mälim saýlanypdyr.

Ahyry ak ýaglyk galgap gidenmiş. Gyzy köýnekli çapyksuwaryň bir özi öňe okdurylypdyr. Ondan özgeler

atlarynyň başyny çekip saklapdyrlar. Olara buýruk şeýle eken.

Patyşanyň wezir-wekilleri ätiýaç üçin mekirlige ýüz urup, şeýle

al salypdyrlar. Şeýtsek, türkmeniň aty ýadar, şazadanyň yzyna

eýermez diýip umyt edipdirler. Şeýle oýun bilen «Patyşaýy

älemi ýylgyrdyp bolmazmyka?» diýen tamalaram bar eken.

Myhman ýigit ýyldyrym mysaly süýnüp, bir gezek aýlanyp gelipdir. Ol özüniň aldawa düşenini bilenmiş. Ýöne

aljyraman, atynyň gaňryşyna gaýdyp saklajagam bolman, bir

gezek aýlanyp gelipdir-de, beýlekilere goşulypdyr. Ine, ýene

ýaglyk galganmyş. Bu gezek atlylaryň ýigrimisem
peýkam

bolup öne atylypdyr.

Atyna ynamy bolansoň, şazada jylawy gowşadyp, şobada
beýlekilerden saýlanypdyr.

Bäşinji öwrümden soň atlar bir sapaga düzülen ýaly
bolupdyr. Myhman atyny hemmesiniň yzyndan
çapypdyr, ol

atyny zordan saklapdyr. Bedew ömründe ilkinji gezek
eýesine

düşünmän närazy bolup, silkine-silkine öne dyzapdyr.

107

Birden mähelläniň ortasyndan gara silkme ýokaryk
zyňylypdyr. Juwan ýigit atynyň jylawyny gowşadyp
goýberipdir. Bedew bolsa dogumyna bäs gelip bilmän,
kellesini keýerdip, ýeke-ýekeden beýleki atlaryň
deňinden

geçipdir.

Iň soňky aýlaw gelip ýetipdir. Indi ondan öňde diňe
şazadanyň aty görünýärdi. Onuň atynyň ýadaw
harryldysam

eşidilipmiş. Aralyk bolsa sähelçemiş. «Aldy-da aldy,
haý,

aldyň-da, haý, galdyň» bolup, joş urýan märekä bir
ümsümlik

aralaşypdyr. Şazada dergazap bolup, gamçy görmedik
bedewe

jüp gamçyny ýelmäberipdir, ýelmäberipdir. Emma atynyň
aýak

urşy barha gowşap, toýnak urşy haýallapdyr. Atyň
özem

asgynlaýanyňy aňyp, güýjüni jemläp, öňe, öňe
dyzapdyr.

Şazada deňinden wazlap geçip barýan gyzyl köýnekli
ýigidi

görüp, gahar bilen ony gamçysy bilen urupdyr.
Şondan soň

gyzyl köýnekli ýigit badyny gaýra alyp, yza galmak
bilen

bolupdyr. Şazadanyň aty öňi açylansoň, özünde bar-
ýok

gaýratyny jemläp, pellehana ilkinji bolup gelipdir.
Şazadanyň

uran gamçysyna kellesi gyzyp, tas ähli umytlaryny
puja

çykaraňkyrlan ýigidi özüne getiripdir. Mähelläniň
galmagaly

asmana göterilip, dünýäni tutarly görnüpdür. Howsala
düşen

beýemçiler galan çapyşyklary erteki bir güne goýup,
şowhuna

gark bolan märekäniň öňünde bendileri gandaldan
boşadypdyrlar. Gije bolsa köşkde patyşanyň
diwanynda uly

maslahat bolupdyr. Patyşa dergazap bolup:

— Olar iň ýüwrük bedewlerini bize görkezenoklar —
diýipdir.

Onda baş wezir:

— Howwa, howwa, rast aýdýaňyz patyşaýy älem, olar
tohum atlary, baýtallary Garagumuň içine gaçyryp
alyp

gidýärler — diýip, ýetişip bildiginden meçew beripdir.

Wekilleriň biri bolsa:

108

— Bir bölek alamançy türkmen iň gowy aty

ýetişdirmegiň syryny bilýär-de, Gündogaryň iň uly
döwleti

olaryň çäresini tapyp bilenok — diýip, patyşanyň oduny

ölçerip goýberipdir.

Saýlama leşger iberip, şäherlerinde ýumurtga togalabermeli edip, serdarlaryny, iň gowy atlary bilen seýislerinem getirip, patyşaýy älemiň öňünde «Lepbeý aga»

diýip durar ýaly etmeli diýen karara gelipdirler.

Haý diýmän, şazadanyň ümmülmez, sülsat leşgeri gowy

atlaryň gözlegine çykypdyr.

Ýöreý-ýöreý ahyr bir galanyň golaýyna gelenlerinde şazada ysgyndan düşen esgerlerine dem-dynç almaga ygtyýar

berip, goş ýazdyrmagy buýrup, şol görünýän gala çapar

ýollapdyr. Ol:

— Aksakallara aýdyň, eger bize ýatar ýaly ýer, atymyza iým berseler, ýekeje kel toklusynam olja etmän, azar bermän

gitjekdiris — diýip tabşyrypdyr.

Çapar gelip ähli sargydy gala emeldarlaryna ýetiripdir.

Gala emeldarlary şazadanyň beren soragyna bir adam ýaly

bolup:

— Ýok, biz ýylky sürüsini saklaýan adamlaryň niredede mekan tutandygyny bilemizok, biz daýhan adamlar, olar bilen

hiç hili gatnaşygymyz ýok — diýen jogaby beripdirler.

Şazada piriminiň paşmadygyna dergazap bolupdyr. Ol çadyrynyň içinde ters öwrülip durka, bir adamyň on y görmekçi

bolýanyyny habar beripdirler. Çadyra gelen adam özüniň

seýisleriň ýaşaýan galasyny bilýändigini, görkezip biljekdigini

aýdypdyr. Begenjinden ähli ýadawlygy, gahar-gazaby gaçan

şazada oturan ýerinden söýgüli müňbaşçysyna:

— Müňbaşy, muňa at beriň! Bejit atlanalyň! — diýip gygyrypdyr.

109

Olar geýimlerini çykaryp, silkme telpek, gyrmyzy don geýip, tümlüge siňip gidipdirler. Gide-gide olar bir gala

ýetipdirler. Olar ullakan derwezäniň öňünde atdan düşüpdirler.

Olary galadaky köşge eltipdirler. Bu köşk şol galanyň häkiminiň köşgi eken.

— Men belent mertebeli şazadanyň çapary — diýip, sada

geým geýen şazada matlabyny aýdyp başlapdyr.

— Şazada leşgeri bilen şu töwerekde düşledi. Siziň tohum bedewleriňiziň sürüsi barmyş. Belent mertebeli şazada siziň

öňüňizde ýalňyz şert goýýar: «Ýa siz elli bedew, elli baýtaly

ýanynyň seýisleri bilen şazadanyň ygtyýaryna berýäňiz, ýogsa-da ýurduňyzda ýumurtga togalabermeli ediler». Erte daň bilen

habaryny ýetirersiňiz — diýip, şazada ýerinden turup gidipdir.

Şol wagt şazada jaýyň garaňky töründen söýgi ataşyndan, alawly goşa gara göz intizar bolup garaýar eken. Ol häkimiň gyzy eken.

Ertesi şazada leşgerini sürüp, gala golaý gelip ýetipdir.

Görseler, bu gala üstlerine abanyp dur. Şazadanyň
leşgerleri

gala dyrmaşmaga synanyşypdyrlar, ýöne galanyň
töweregine

barar ýaly dälmiş. Gözsüz batyrlaryň gala çykmak
synanyşyklary puç bolup, golaýladyklary maňlaýlaryna
daş

degip, aşak gaýdypdyr. Gala adamlary onlarça gezek
şeýdip

duşmanlardan gorapdyr. Şazada bolsa gala golaý gelip,
özünüň

barha ýumşaýan şertini beýan edip ugrapdyr.
Ýokardan bolsa

her gezek kinaýaly gülki eşidilipdir. Şazada galanyň
töweregini

halkalaýyn gabap, olary aç-suwsuz gymagyň kül-
külüne

düşüpdür.

Ine, bir gün gabaw halys ýüreklerine düşüp, sabyr käseleri
dolan leşgerler, galadan garny telär ýaly bolup çişen
öküzçäniň

çykyp gelýändigini görüpdirler. Içleri eljuk diýip duran

leşgerler derrew öküzçäni soýup, läşini kaklapdyrlar.
Ýöne

110

öküzçäniň garnynyň galladan doludygyny görüp, olar
haýran

galypdyrlar.

Galanyň häkimi galada azyk-suwluk gutaransoň,
hemişeki hilesine ýüz urupdyr. Iň soňky öküzçäni, iň
soňky

bugdaýdan doýrup, gijäniň garaňkysynda kowup
goýberipdirler. Şu hile hemişe şowly bolupdyr.

Duşman

mydama galada entek-entek tetärikleri egsilerli däl
öýdýän

diýip, gabaw halkasyny aýyrar eken.

Bu gelen leşger bu gezegem şu hilä ynanypdyr. Leşgerler:

— Eger mallaryna galla berýän bolsalar, olara gudraty
güýçli hemaýat berýändir — diýip, gowga göteripdirler.

Şazada gabawy aýyrmaly diýen karara gelipdir. Şazada iň
soňky gezek gala golaý gelip, ätiýaçdan haýbat
atypdyr. Şol

kinaýaly gülki owazlaryny eşidip, yzyna gaýtmakçy
bolan

wagty aýagynyň aşagyna, «guýrugyna» kagyz
gysdyrylan

peýkam oky düşüpdür. Hatda şeýle sözler ýazylypdyr:

«Şazada,

gabawyňy aýyrma, bizde bir owuntygam çörek
galmady.

Çagalardyr garrylar ölüp başladylar. Emeldarlar näme
bolsa-da, ertir aşak düşmegi müwessa bildiler». Hatyň
aşagynda

«Seni söýýän gyz» diýen sözler bar eken.

Şazada derrew täze buýrugyny leşgerine ýetiripdir.

Daňdanyň ümüş-tamyşynda galadaky birnäçe ýigitler
garawullary öldürip, ses-sedasyz çöle garşy geçip
gidipdirler.

Ir bilen şazadanyň esgerleri örän elhenç wakanyň şaýady
bolupdyrlar. Galadan ysgyndan düşen, geýimleri sal-sal
garrylar, aýallar, çagalar bosuşyp gelýär eken. Şazada
ýigitleriň

aryny çagalardan çykarmak kararyna gelip, aýagy
ýöreýän

erkek göbeklini gylyçdan geçirmek isläpdir. Emma
şazada

biraz wagt saklanyp:

— Bize hat ýollan kimkä? — diýip soranda,
märekäniň

arasyndan gala häkiminiň owadan gyzy saýlanyp:

111

— Men şol, mertebeli şazada! Men seni hol
köşgümize

çapar bolup geleniňde söýüpdim — diýipdir.

Gyzyň bu sözlerine onuň kowumdaşlar-a däl, ýagy bolup
gelen esgerlerem haýran galypdyr.

Gyz bolsa:

— Meniň hökümdarym, meniň saňa bolan söýgüm
üçin

ömrümi kül etmägerazy. Gyrnagyň bolmagarazy —
diýip,

şazadanyň aýagyna ýykylypdyr.

Mirasdüşer şazada emirleri bilen maslahatlaşandan
soň

şeýle höküm çykaryp:

— Hormatly häkim, biz size agyr jeza berdik. Öňki
ýurduňyza baryp işli işiňiz bilen boluberiň. Saňa bolsa
gyz, biz

ynha şuny aýtjak, enesine, atasyna, kowumdaşlaryna,
goý, ol

söýgüniň hatyrasy üçin bolsa bolsun, ikilik eden
dönügiň

adamlaryň arasynda ýaşamaga haky ýokdur. Eşege
mündüriň-de çöle kowuň betbagty. Eger ölmese, belki,
bir wagt adamlar

munuň günäsini öterler — diýipdir.

Şondan soň bu gala «Margyz» galasy diýipdirler.

112

GYZLAR GALASY

36

Köne zamanda bir emeldar bolup, onuň hem bir owadan
gyzy bar eken. Gyzyň atasy Arçabilden bärde, dag
üstünde bir

gala saldyryp, şol ýerde döwran sürüpdür. Gyzy
ýetişipdir. Ol

gyz üçin gelýän sawçylaryň yzy üzülmändir. Bir
begzada ol

gyzy aljak bolup, ençeme gezek sawçy iberipdir. Gyzyň
atasy

onuň sawçylaryndan ýadap, Arçabiliň gutaran ýerinde bir
berk

gala saldyryp, oňa «Gyzlar galasy» adyny dakypdyr.
Onuň bu

galdyran Gyzlar galasy dagdan gelyän serçeşmeden
suw

alypdyr.

Begzada ýene sawçy iberipdir. Sawçylara kesgitli
gaýtawul berlipdir. Begzada gyzyň talabynda leşger
toplap, bu

gala ýöriş edýär. Agyr leşger hernäçe çozuş etseler hem
galany

boýun egdirmek başartmandyr. Bir gezek gyz gala
depesinden

aşak seredipdir. Gözi begzada düşüp, onuň syrdam
boýuny,

pälwanlygyny görüp, magşuk bolupdyr. Ol gyz soňky
gezek bir

ýaý okuna hat daňyp aşak atyp goýberipdir.

Leşgerler haty begzada getirip beripdirler. Begzada
haty

açyp okapdyr. Hatda: «Siz eger ýüz ýyllap bizi gabap
ýatsaňyz

hem gala sarsmaz. Eý begzada, sen şu serçeşmäni
aýaklap git!

Soňra suwuň başynda bir halta samany akdyryp
goýbergin.

Türkmenbaşy adyndaky Türkmenistan Milli
golýazmalar institutynyň

golýazmalar hazynasy. 557

(f)

-nji bukja. Aýdan: Gylyç Mergen Alybekow. Ahal
welaýatynyň Ruhabat etrabyňyň Gypjak obasy. Ýazyp
alan: K. Osmanow. 1939-njy ýylyň Türkmenbaşy aýynyň
31-i.

113

Eger şol saman akyp gelip nirede aýlanyp başlasa, şol
ýeri

gömdürgin. Bize suw şol ýerden gelýändir. Patyşanyň
gyzy»

diýlipdir.

Hatda aýdylyşy ýaly edipdirler. Begzada galany suwsuz
goýupdyr. Atasy duşmandan aman sorapdyr. Soňra
gyzyny

bermäge razy bolupdyr. Emma begzada gyzy
dergähine

çagyrdyp ondan:

— Eý gyz, seni ata-eneň nädip bakdy? — diýip sorapdyr.

Onda ol gyz:

— Atam meni käkiligiň döşi, sary ýag, ýumurtga bilen bakdy — diýip, jogap beripdir.

Onda ol begzada:

— Sen ata-eneňe wepa bermediň, bize hem wepadar bolmarsyň — diýip, ony almandyr. Şondan soň Gyzlar galasyndan adamlar göçüp gidipdirler.

* * *

Gyzlar galasynyň galyndylary Aşgabat şäheriniň Arçabil etrabynda ýerleşipdir.

114

ŞASENEM GALASY

37

Gadym zamanlarda özüniň hökümini dürli usullar bilen

ýöreden rehimsiz patyşa bolupdyr. Onuň lakamyna Garahan

patyşa diýer ekenler. Garahan patyşanyň höküm sürýän

şalygynda tertip-düzgün örän dürs bolupdyr. Eger-de, bardy-geldi bir raýat ogurlyk edip, birinji gezek tutulsa barmaklaryny,

ikinci gezek ele salynsa elini keser ekenler. Hut şular ýaly

jezalary göz öňünde tutup, il-gün oňa «Garahan» diýen lakamy

beripdirler.

Garahan patyşanyň otuz aýaly bolupdyr, emma olaryň hiç haýsyndan zürýat bolmandyr. Ol bu ýagdaýa örän hapa

bolupdyr. Ol perzent diläp, köp ahy-nalalar edip, mynajatlar

okapdyr. Ol patyşa bagtymy synap göreýin diýip, ýene-de bir

gezek öýlenipdir. Aýdan aý, günden gün geçip, patyşanyň

soňky alan aýaly hamyla bolupdyr. Wagty, günü, sagady dolup,

onuň bir gyzy bolupdyr.

... Şa bolsa, ol wagt awda ekeni. Ol awdan dolanyp gelende, birehim Garahan patyşanyň ýanyna «Gyzyň boldy,

buşluk» diýip, buşlap barmaga adam tapylmandyr. Ahyry bir

sada, pähimli ýigit kellesini etegine salyp, bu
garamaty öz

37

Türkmenbaşy adyndaky Türkmenistan Milli
golýazmalar institutynyň

golýazmalar hazynasy. 7921

(f)

-nji bukja. Aýdan: B. Ataýewa. Daşoguz

welaýatynyň Saparmyrat Türkmenbaşy etraby. Ýazyp
alan: B. Gurbanowa.

115

üstüne alypdyr. Ol patyşanyň ýanyna tagzym edip,
hormat-sylaglar bilen barypdyr. Ol dana ýigit:

— Şahy-älem, men bir hoş habar bilen geldim. Eger bir
çemçe ganymy geçseňiz aýan edeýin — diýip ýüzlenipdir.

Garahan patyşa onuň nähili günä işleri eden hem
bolsa

bagyşlajakdygyny aýdanda, ol:

— Siziň bir gyz perzendiňiz boldy — diýip diýmänkä
patyşa:

— Ogul perzendiň boldy diýip gelen bolsadyň agramyňa

barabar altyn-zer bererdim. Şeýle-de bolsa çäre ýok,
ynha,

buşlugyňa — diýip, bir goşawuç altyny dana ýigide
buşluk

haky hökmünde sowgat beripdir.

Şol günüň özünde Garahan ykbalyndanrazy bolup, üç
gije-gündizläp aýdym-saz aýtdyryp, altyn gabak
atdyryp, at

çapdyryp, toý-meýlisler gurapdyr. Ol aksakgallaryň
geňeşi

bilen gyzyna Senem diýip at goýupdyr.

Emma rehimsiz patyşa gyz perzendiniň bolanyňa
gynanjyny daşyna çykarmasa-da, köňlünde: «Gyzdan
yzyma

mirasdar bolma ýok, her näme-de bolsa bu dünýäde
yzymyň

ýitmezliginiň aladasyny edeýin, ýaşymam ahyrlap
barýar!»

diýip, gije-gündiz içini hümledigizip ýörüpdir.

Günlerde bir gün Garahan şa üç-dört sany özüniň
wepadar serkerdelerini ýanyňa çagyryp, uly maslahat
edipdir.

Ol:

— Meniň ogul zürýatsyz ötüp barýanymy özüňiz gowy

bilýärsiňiz. Hut şonuň üçin hem sizden yzymyň ýitmezligi,

döwletiň dargamazlygy üçin näme etmeli? — diýip, olardan

maslahat sorapdyr.

Serkerdeleriň biri:

— Sen ilerki çölüň içinden heniz at-owazasy eşidilmedik bir gala saldyrsaň, şol gala hem seniň adyňy daksak, şan-

116

şöhratyň ençe ýyllaryň dowamynda ýitmez — diýip maslahat

beripdir.

Garahan patyşa biraz içini hümläp oýlanyp oturypdyr-da:

— Ýedi ýaşyndan tä yetmiş ýaşyna çenli bolan raýatlar

galanyň gurluşygyna gatnaşmaly — diýip, maslahaty makul

tapyp höküm edipdir.

Patyşanyň ur diýseň gözünü çykarýan serkerdeleri şol

günüň özünden başlap, raýatlary çöle tarap sürüp
ugrapdyrlar.

Adamlar bolsa Garahan patyşanyň näme niýetiniň
bardygyna

birbada düşünmändirler. Ilki jykyr gurup, soňra ýap
gazdyryp

çöl ýere suw eltipdirler.

... Birnäçe aýlaryň geçmegi bilen adamlar çölde gala
guruljagyny bilip galypdyrlar. Patyşa «Seniň edýäniň
telek»

diýmäge bir adamyň hem dili barmandyr. Çuňlугy
dokuz-on

adam boýuna ýetýän ýap gazmak adamlara örän
hupbatly

bolupdyr. Nätjek, özge alajyň ýok. Çöl ýere suw
etilenden soň

raýatlaryň günü öňküden-de agyrlaşypdyr. Galany
salmaga

ökde ussalar berkidilipdir. Agyr iş, üstesine-de hor-
homsy

durmuş raýatlaryň başlaryny aşak egdiripdir. Emma
Garahanyň

bir diýenini iki gezek gaýtalatmaýan guduzlan itlere
dönen

serkerdeleri ýarawsyzlary pagsanyň arasyna goýup,
olaryň

gözleriniň oduny alypdyrlar, galanyň belentligi bolsa
al-asmana howalanyp ugrapdyr. Gepiň gerdişine görä,
nalaly, göz

görkezilip gurulýan galanyň boýy iki ýylda bitipdir.
Emma

raýatlaryň gargyşyndanmy ýa-da göz görkezilen
zerarlymy,

garaz gala gurlup bolan badyna sözünü gögertmegi
başaran

Garahan patyşa aradan çykypdyr.

Ýagşylyk ýüzüni görmedik il-gün haý diýmän, ýaňy on
sekiz ýaşyna gadam uran hanyň ýalňyz gyz perzendi
Senemi şa

edip saýlaýarlar. Senem atasy ýaly rehimsiz bolmandyr,
eýsem

ol atyny ýeke çapman, il-günüň aladasy bilen karar
tapypdyr.

117

Ol gyz kyn günlerde gurlan galanyň töwregini bagy-
bossanlyga, gülzarlyga öwürükdir. Hor, galla açlaryna
elinden

gelen kömegini beripdir, her bir işde ýedi ölçäp bir kesipdir.

Atasynyň aýallaryny garyndaşlaryna we hossarlaryna gaýtaryp

goýberipdir. Bu galanyň at-owazasy, gözüň ak ýagyny iýip

barýan owadanlygy ýedi yklymy haýran galdyrypdyr. Şa gyzy

Senem jan bolsa, myhmanparaz, arz bilen gelenleriň maňlaýlaryny daşa degirtmändir, her bir işde adalatlydygyny, rehimlidigini görkezipdir.

Dura-bara, ýedi ýoluň üstünde gurlan galanyň ilaty artyp, göçüp gelyänleriň sany-sajagy bolmandyr. Çölüň içinde owadan ýurt emele gelipdir. Il-halk bu gala «Şa gyzy Senemiň

galasy» diýip, at beripdirler. Galanyň gelim-gidimi kem-kemden köpelipdir. Goňşy ýurtlar bilen kerwenli söwda

gatnawy artýar, ilat bolsa arabalaryny arkaýyn tigirläp bilipdir.

Günlerde bir gün, gybat gözläp ýören şugulçylaryň biri

goňşy ýurduň şasyna şa gyzy Senemi tilki guýruk
bolup

ýamanlaýar. Ol:

— Ol şa gyzy seni äsgermeýär, temegini ýokary
tutup,

dürli ýerlerden adamlary göçürip, özüne çekýär,
pylan-pismidan edýär — diýip, şanyň ýüregini agyrdýar.

Ol patyşa şeýle naçar şa gyzynyň bardygyny ilkinji gezek
gulaklary bilen eşidipdir, ýüzüne ölüniň reňki urupdyr.
Şeýle

agzybir, gözel ýurtda naçaryň şalyk sürüp oturyşyna
ynamsyzlyk edipdir. Şonuň üçin hem ol şa gyzyny gözi
bilen

görmek höwesine düşüpdir. Ol köne-küşül geýimleri
geýip,

birnäçe adamlary bilen uzak ýola sapara düşýär.
Derwüş

sypatyna giren şa we onuň egindeşleri Senemiň galasyna
ýetip,

aýak basýarlar. Olary ýurduň endigine görä hezzet-
hormat

bilen garşy alýarlar. Agzybirligine, myhmanparazlygyna,

halkyna, gözel gyzlaryna goňşy ýurduň şasy içinden
guwanýar.

118

Duýdansyz, Senem gyza gözi eglenende bolsa, oňa jan-
dilden

aşyk bolup, ýuwdunyp galypdyr.

Birnäçe gün geçenden soňra, Senem şa bu gelenleri kabul
edip, näme niýet bilen gelendiklerini soraýar. Emma
niýetleri

düzüw däl «derwüş» myhmanlar ýurtlara syýahat
edýändiklerini aýdýarlar. Soňra ýaman niýetlerini
aňdyrmajak

bolşup, Senemden rugsat soraýarlar. Senem üstleri
sal-sal

geýimli bolanlary üçin, hor-homasy biçärelerdir öýdüp,
her

birine bir laý geýim, bir goşawuç altyny sowgat
berýär.

Derwüşsypat şa bolsa ýoldaşlaryny alyp, ýola rowana
bolýar.

Olar ýurda dolanyp gelenlerinden soňra, iň söze
ussat,

başarjaň adamlary saýlap alyp, gyz üçin gudaçylyga iberýär.

Gepiň keltesi, sawçylar gelip, habarlaryny aýdýarlar. Eger ýagşy niýet bilen razy bolmasa, soňunyň gowulyga eltmejegini,

gan ysynyň gelýändigini dil ujyndan duýdurýarlar.

Şa gyzy Senem jan parasatlylyk bilen ýeser, ýedi derýanyň suwuny içen sawçylara şeýle jogaby beripdir:

— Dälden dogry habar, maňa öz ýurdumda garamatyma eýelik eder ýaly ýigit ýitipmi? Onsoňam ata-babamyzdan: «Ýat

ýurduň şasyndan, öz ilimiň gedaýy ýagşy» diýen pähim bar.

Goý, siziň şaňyz elinden gelenini etsin, asmany ýere çeksin —

diýip, özüni giňlige salypdyr.

Şa gyzy Senem ol şanyň dek ýatmajakdygyny bilipdir.

Derrew, has geň ýeri hem, gara bulut ýaly bolup, goňşy ýurduň

şasy tarapyndan gelen goşunyň yzy görnüp ugrapdyr. Iki goşun

garpyşyp, galanyň töwereginde aldym-berdimli söweşler

bolupdyr. Şa leşgeriniň aldyrany bar ýaly bolup gelse-de,
iki-üç

gün geçenden soň, gaýa ýaly galany alyp
bilmejekdiklerine

gözleri ýetipdir. Gün-günden adam sany azalyp, leşgeriň
aýagy

ýer tutman ugrapdyr. Senem leşgerine galanyň içine
çekilmäge

buýruk beripdir.

119

... Muňa laplary keç bolup ugran şanyň leşgeri Sene
miň

goşuny ýeňlip gaçyp başlandyr öýdüp düşüniplerler.
Şanyň

leşgeri gala golaýlanlarynda, Senem bakyp goýan mes
öküzlerini duşmana garşy goýberipdir. Beýle zadyň
ýüz

berjegini bilmedik duşmanlar öküz goşunynyň öňünde
tap

getirip bilmändir. Öküzler duşmany parçalapdyr. Galanyň
ilaty

bolsa Senemiň näme üçin öküzleri bakdyryp goýanyyny
şondan

soňra bilip galypdyrlar. Basa-baslykdan peýdalanyp,
Senemiň

leşgeri galan duşmany derbi-dagyn edýär.

Ýeňişden soňra Senem uly ýeňiş meýlisini tutupdyr.

... Bir gün Senem süýji ukuda ýatyrka, düýşünde Jebraýyl
pygamber gelip şeýle diýipdir: «Sen çöle, awa şikare çyk,
şol

ýerde bagtyňa taý geljek ýigidi taparsyň».

Ertesi Senem nökerlerini alyp, awa çykypdyr.

Birdenkä,

onuň öňünden keýik çykyp bökjekläpdir. Senem ok-ýaý
bilen

näçe atsa-da, keýige degmändir. Keýigi ine aldym, şindi
aldym

diýip kowalap gelşine bir çopan goşunyň golaýynda
saklanypdyr. Şol ýerde keýik owadan ýigit keşbine
öwrülipdir,

oňa gözi düşen Senem ýigide, ýigit bolsa gyza aşyk
bolýar.

Senem ol çopan ýigit bilen galasyna dolanyp gelip, ýedi
gije-gündiz toý tutupdyrlar. Soňra ajal gelip ýetinçä,
şady-horramlykda ýurdy bile dolandyrypdyrlar.

* * *

Şasenem galasy Daşoguz welaýatynyň Was
töwereginde

XII-XIII asyrlarda düýbi tutulan gala bolup, onuň gadymy
ady
näbellidir.

120

ŞIRIN-PERHAT GALASY

38

Daşyndan haýbatly görüňän bu galany Perhat atly
başyna bagt guşy gonmadyk bir şazada ýigit
guranmyşyn.

Şazada Perhat dünýäni seýr etmegi halar ekeni. Bir gezek
onuň

ýoly Köneürgenç patyşalygynyň üstünden düşýär.
Şazadany

köneürgençliler gowy garşylapdyrlar. Şonda ol şanyň
gyzy

Şirine gözi düşüp, oňa jan-dilden aşyk bolýar. Ol
atasynyň

ýurduna dolanyp gelip, Şirin üçin sawçy iberipdir.

... Sawçylaryň gelmegi Köneürgenç şasynyň otly köýnek
geýmegine sebäp bolupdyr. Gyzyňy Perhada bermegi

islemedik patyşa «ýok» diýen jogaby bermekden
çekinip, ýedi

derýanyň suwuny içen bir jadygöý kempirden
maslahat

sorapdyr. Jadygöý kempir Göroglynyň Gyratyny
ogurlan,

adamy suwsuz äkidip, suwsuz getirýän hilegär eken.
Ol şany

diňläp, jady-tilsimi işledip, şeýle diýipdir:

— Hökümi zor şahym, Garagum çöllük ýer. Şazada
Perhat Garagumuň ortarasynda gara daşdan gala
galdyrsyn.

Möhletini özüň belle. Onda ne altyn bar, ne kümüş
bar.

Garagumda gala ertekilerde salnandyr. Perhat galany
salyp

bilmez.

Kempiriň maslahaty şanyň ýüregine jaý bolanmyş. Ýigidi
çaagyryp:

38

Türkmenbaşy adyndaky Türkmenistan Milli
golýazmalar institutynyň

golýazmalar hazynasy. 318

(f)

, 742

(f)

, 911

(e)

, 7921

(f)

-nji bukjarlar.

121

— Pylan wagtda, pylan sagatda Garagumuň
ortarasynda

gara daşdan gala dikle, dikleseň gyz seniňki, diklemeseň
başyň

ölümlü, malyň talaňly — diýipdir.

Şeýlelikde, şazada Perhat uzak ýerlerdäki daglardan,
derelerden daşlary göterip gelip, galany galdyrmaga
başlanmyş. Şa görse gala galyp barýarmyş.

... Gala şu gün, erte biter diýlende, Perhadyň
hereketlerinden habarly patyşa ýene-de şol jadygöý
kempiri

köşge çagyryp ondan maslahat soranmyş. Jadygöý
kempir

patyşanyň bellän sähetli gününde dokuz ýüz müň taýy,
guzyny,

owlagy, göläni soýmaklygy maslahat beripdir. Galan
garamaty

ol öz üstüne alypdyr.

Şazada Perhat galany gurup, bellenilen wagtda patyşanyň
huzuryňa ugrapdyr. Şol wagt, ýolda gelýärkä Perhadyň
gulagyna Köneürgenç tarapyndan uly zenzele, ahy-
nala

eşidilipdir. Ol sesler jadygöý kempiriň buýrugy bilen
soýlan

ýaş mallara çydamadyk ene mallaryň çykarýan owazlary
eken.

Şirin üçin diwana bolan Perhat kempire duşup:

— Bu nämäniň ahy-nalasy? — diýen sowalyňa,
hilegär

kempir:

— Häzir, şa gyzy Şirin wepat boldy, bütin Köneürgenç
ilaty Şiriniň ýasyny tutýar. Bu şonuň ahy-nalasy,
matamy —

diýip, jogap beripdir.

Magşugynyň ölümi hakyndaky habary içine sygdyryp

bilmedik şazada Şirinsiz bu dünýäniň ýaşaýşyny
islemändir. Ol

gala üçin niýetläp goýan bir uly daşy al-asmana zyňypdyr.
Daş

asmandan gaýdyp gelip, şazadanyň başyny çym-pytrak
edipdir.

... Şa gyzy Şirin hem Perhady jan-dilden söýen eken. Ol
hile bilen aşygyny öldürendiklerini eşidenden gaýgy-
gama

batyp, täze gurlan gala tarap çykyp gidýär. Ol
Garagum

çölünde, Perhadyň mazaryna gowşup, zer çaýylan
hanjary

kükregine urup, şol ýerde heläk bolupdyr.

122

Häzirki Nalaçbaba gyryndaky gümmezli ymarat, şol

Perhadyň galdyran galasynyň galyndylarymyş.

Türkmenleriň

Perhat-Şirin hakyndaky ýene bir rowaýat şeýle döränmiş.

* * *

Şirin-Perhat galasynyň galyndylary Daşoguz welaýatynyň
Nalaçbaba atly gyrynda ýerleşýär.

123

Gadymy Merwdäki Uly Gyzgala.

124

KYRKGYZ GALASY

39

Gadym eýýamda tozgunçylykly söweşler häli-şindi bolup durupdyr. Şol döwürde Mary uly gala ekeni. Günlerde bir gün

Mara ýagy çozupdyr. Maryny gapylykda basan basybalyjylar

ýurda talaň salypdyrlar.

Basybalyjylaryň hany welaýatdaky iň owadan kyrk gyzy ýanyna getirmegi buýrupdyr. Agtaryp-agtaryp iň ajaýyp

gyzlaryň kyrkysyny köşge getiripdirler. Ol döwürde gyzyň

razyçylygy bolmasa güýç bilen gyz alynmandyr. Han kyrk

gyzy ýekeme-ýeke çagyryp, özüne durmuşa çykmagy talap

edipdir.

Emma ýekeje gyz-da muňa razy bolmandyr. Muňa dergazap bolan han kyrk gyzy bir ýere gabap, daşyna hiç hili

çykalgasyz beýik gala salmagy buýrupdyr.

... Buýruk ýerine ýetirilipdir welin, galanyň içindäki
agynyň sesinden ýaňa gyzlaryň gözýaşy diwarlary
deşip,

şondan hem syzyp aşak akyp gaýdanmyşyn. Muňa
haýran

bolan han şol gün leşgerini yzyna tirkäp, öz iline
gidenmişin.

Ine, şol galadan häzir hem suw damyp durmuş.
Damyp

duran suwa «Kyrk gyzyň gözýaşy», gala bolsa «Kyrkgyz
gala»

diýipdirler.

39

Türkmenbaşy adyndaky Türkmenistan Milli
golýazmalar institutynyň

golýazmalar hazynasy. 7921

(f)

-nji bukja. Aýdan: N. Käsımow. Mary welaýatynyň

Sakarçäge etrabynyň Daýhan daýhan birleşigi. Ýazyp alan:
R. Gylyjow.

125

* * *

Kyrkgyz galasynyň galyndylary Mary welaýatynyň
Sakarçäge etrabynda ýerleşýär.

126

GYZGALA, ÝIGITGALA

40

Gadym döwürlerde bir kuwwatly döwletiň patyşasy
ölükdir. Ol patyşanyň döwleti, mal-mülki ýeke-täk
ýalňyz

gyzyna miras galypdyr. Günler, aýlar, ýyllar geçip ol
gyz

kämilik ýaşyna ýetipdir. Gyza men-men diýen
tekepbir

hanlaryň ogullaryndan, begzadalardan, dürli
memleketleriň

şazadalardan sawçylar gelipdir. Gelýän sawçylaryň yzy
üzülmändir.

Ahyry gyz akyldar enekelerine, wezir-wekillerine geňeş
salypdyr:

— Çar tarapdan sawçy geldi. Biri özüme aşyk, beýlekisi
mal-dünýäme aşyk. Siz köpi gören adamlar. Dädemiň
ýoldaşlary, men size maslahat salman kime maslahat
salaýyn.

Aýdyň, men haýsy patyşanyň ogluna durmuşa
çykaýyn? —

diýip sorapdyr.

Wezir-wekilleridir enekeler maslahatlaşyp şeýle
diýipdirler:

— Patyşa gyzy, siz il adamy. Siziň durmuşa çykýan
ýigidiňiz akyly, başarjaň, edermen hem-de ökde
hünärli

bolmalydyr. Ertir sähetli gün. Olaryň öňünde iki şert
goý.

«Kim bir günüň dowamynda altyn çaýylan gala salsa we
dana

hereket edip, meýdan merdi bolsa, şoňa durmuşa çykjak»
diý.

40

Türkmenbaşy adyndaky Türkmenistan Milli
golýazmalar institutynyň

golýazmalar hazynasy. 1317

(f)

, 557

(f)

-nji bukjalar.

Bularyň maslahaty gyza ýarapdyr. Ertesi jar çekdirip, şertini sawçylara mälüm edipdir.

Aşyk ýigitler gyzyň ikinji şertini ýerine ýetiripdirler.

Men-men diýen ýigitler meýdana çykyp ýaryşypdyrlar.

Naýzabazlyk, gylyçbazlyk edipdirler. Köşgüň depesindäki

almany atyp, ökde mergendigini görkezipdirler. Emma bir

günde altyn çaýylan galany salyp bilen adam tapylmandyr.

Aýlar, ýyllar geçipdir. Gyz şertini üýtgedip, ýigit bilen deň derejede gala saljakdygyny aýdypdyr.

... Bir garyp ýigit bar eken. Ol gyza çyn aşyk eken. Ýigit bir ýerde, gyz hem ondan ara açyk ýerde gala salmaga

başlapdyrlar. Ykbal işi, gyz galany bitirip barýarka gün ýaşypdyr. Gyzyň muňa gaty gahary gelipdir. Ýigit gyzdan

ýeňilendigini namys edip, salyp gutarmadyk galasyndan özüni

taşlap, hak jaýyna gowşupdyr.

Gyz hem çydaman:

— Şertimi hiç kim ýerine ýetirip bilmedi — diýip, özüni akar derýa oklapdyr.

Adamlar gyzyň salyp gutaryberen galasyna «Gyzgala», ýigidiň salyp ýetişmedik galasyna bolsa «Ýigitgala» diýipdirler.

* * *

Bu gala Lebap welaýatynyň Garaşsyzlyk etrabynda ýerleşýär. Şeýle atly galalar Ahal welaýatynyň Ruhabat we

Mary welaýatynyň Baýramaly etraplarynda bardyr.

128

AŞYKLAR GALASY

41

Gadym zamanlarda, iki sany ýaş juwan Mejnun bilen Leýliniň, Perhat bilen Şiriniň yşga düşüşi kimin, biri-biriniň

aşyk-magşugy ekeni.

Yşga her kim her hili düşünýär. Günlerde bir gün aşyk-magşuklaryň pynhan syry ata-enelerine aýan bolupdyr. Aşyk

ýigidiň ata-enesi barjamly, magşugyň ata-enesi zordan
gününi

görüň pukara eken. Bular aşyk-magşuga garşy çykyp,
duşuşdyrmajak, didarlaşdyrmajak bolupdyrlar. Aşyk-
magşuklar bolsa «Deň etmän, duş etmez» diýlişi ýaly,
terbiýesiz önüp-ösen ekenler. Olar hetden aşyp, ile göz-
gülban

bolupdyrlar. Aşyk-magşuklykdan ötüşip, wejara bolan
iki

juwana ata-enesi: «Hudaý jan, utanç-haýany taşlan bu
iki

sergezdana her kim bir daş atyp, saňsar bolup öläýedi-
dä» diýip

gargapdyrlar. Ata-enäniň gargyşy ýerde ýatmazmyş.
Alla

tarapyn, bir günü küren obanyň adamlary wejara
bolup duran

aşyk-magşugy daşlanmyşlar.

Şeýdip, iki tümmek emele gelenmiş. Tümmekleriň
ýanynda salnan gala «Aşyklar galasy» diýipdirler. «Aşyk
bol,

çygrydan çykma» diýen söz şondan galypdyr.

Türkmenbaşy adyndaky Türkmenistan Milli
golýazmalar institutynyň

golýazmalar hazynasy. 1317

(f)

, 557

(f)

-nji bukjalar. Ýazyp alan: M. Çaryýewa.

Mary welaýatynyň Mary etraby.

129

* * *

Aşyklar galasynyň galyndylary Mary welaýatynda
ýerleşýär.

130

AÝNABAT

42

Gadymy Durunyň Isgender han atly patyşasy bar
eken.

Onuň ýeke gyzy bolanmyş. Ol Aýnabat atly ýeke dikrary
üçin

käriz boýunda Erem bagy mysaly çarbagly bag ekdirip,
içinde

belent köşk saldyrypdyr. Ol bagyň içinden bir ýap akar
eken.

Şol çarbagly köşge hem suwuň ýetýän ýerindäki
meýdana

gyzynyň ady dakylpdyr. «Aýnabat» ady şondan galan.
Häzir

hem şol at bilen atlandyrylýar.

* * *

Aýnabat galasynyň galyndylary Ahal welaýatynyň
Baharly etrabynda ýerleşýär. Baharlyda bir obanyň
ady

Aýnabatdyr.

42

Türkmenbaşy adyndaky Türkmenistan Milli
golýazmalar institutynyň

golýazmalar hazynasy. 865

(f)

-nji bukja. Aýdan: Aýly Gul ogly. Ahal welaýatynyň

Baharly etrabyň Durun obasy. Ýazyp alan: A. Gurdow.
1950-nji ýyl.

131

ŞÄHRIYSLAM WE ŞÄHRI HAÝBAR GALASY

Bir gezek Şähriyslam galasynyň hany Şähri Haýbar
hanynyň gyzyna öz ogly üçin gudaçylyga gelipdir.

Haýbar

şäheriniň hany bolsa Şähriyslam galasynyň hanyna
ýeriň

aşagyndan beýikligi takmynan otuz-kyrk gez bolan
bişen

kerpiçlerden Haýbar şäherine çenli ötük ýasap, şol
ötük bilen

suw deregine süýt akdyrmagy talap edýär.

Şähriyslam galasynyň hany bu öňde goýlan şerti
ýerine

ýetiripdir hem-de Haýbar şäheriniň hanynyň gyzyna
ogluny

öylendiripdir.

* * *

Şähriyslam we Şähri Haýbar Ahal welaýatynda ýerleşýär.

Şähri Haýbar Gökdepe galasynyň töwereklerinde
bolupdyr.

golýazmalar hazynasy. 7920

(f)

-nji bukja. Ýazyp alan: T. Bekjäýew. Balkan
welaýatynyň Garrygala etraby.

132

ŞÄHRI HAÝBAR GALASY

44

Şähri Haýbar galasy uly hem-de örän owadan eken. Onuň
sekiz girelgesi, sekiz sany kaşañ derwezesi bolup, gala
adamlary örän baý ýaşapdyrlar. Bu galanyň içinde
dünýäniň

ýedi künjegine gidilýän ýerasty çykalgalary bolupdyr.

Bir gezek galanyň üstüne duşman çozupdyr. Sekiz
derwezeden giren duşman çaga-çuga diýmän, gala
halkynyň

göze ilenini gyrypdyr. Alla tarapyn, şol wagtda
galanyň

derwezeleri ýapylyp, öz-özünden ýitirim bolupdyr.
Galanyň

dört künji ýöne diwar bolup durmuş. Diňe bir derweze
ýarym

açykmyş. Onuň hem gapysynda äpet aždarha,
agzyndan ot

saçyp, geleni köýdürüp durmuş.

Şähri Haýbar galasynyň ilaty dünýäniň ýedi künjüne
gidilýän ýerasty çykalgadan çykyp gidipdir. Duşman
ýerasty

çykalgadan bihabar eken. Olar çar diwaryň arasynda
gyrlypdyr.

Wagta çäk ýok. Günlerde bir gün derýa joşup,
mazarystana öwrülen Şähri Haýbaryň üçden iki
bölegini suw

basýar. Galan bir böleginiň derwezesi derýa akyp, ýeri
köwlüp

galýar. Alla tarapyn, Şähri Haýbaryň içinde käte gijesine
ýagty

nur peýda bolýarmyş. Adamlar: «Bu heläk bolan
şehitleriň

ýagty nury» diýýärler. Daş-töwereginde pytrap ýatan

44

Türkmenbaşy adyndaky Türkmenistan Milli
golýazmalar institutynyň

golýazmalar hazynasy. 7921

(f)

-nji bukja. Aýdan: A. Almazowa. Lebap
welaýatynyň Köýtendag etrabyňyň Garnos obasy. Ýazyp
alan: G. Almazowa.

133

kesekleriň üstündäki bu gala hakdaky rowaýat geçmiş
taryhyň

buşlukçysy hökmünde dilden-dile geçýär.

* * *

Şähri Haýbaryň galyndylary Lebap welaýatynyň
Köýtendag etrabynda ýerleşýär. Şeýle atly galalar Ahal
welaýatynyň Ruhabat, Gökdepe we Sarahs
etraplarynda hem
bardyr.

134

HYSROWGALA

45

Hysrow patyşanyň baş sany ogly hem-de bir gyzy bar
ekeni. Ajamyň şasy Hysrow patyşanyň gyzyna söz
aýtdyrýar.

Emma patyşa gyzyny bermäge razy bolmaýar. Ondan
soň

ajamly şanyň leşgeri galany gabaýar. Ýöne nähili merdana

söweşseler-de, bu gala ýan bererli dälmiş.

Olar: «Galany nädip alyp bolarka?!» diýip durkalar, Hysrow patyşanyň ýeke gyzy bu işi aňsat edýär oturyberýär.

... Hysrow patyşanyň gyzy galanyň üst ganatyna çykyp,

duşman leşgerine seredýär. Gözi ajam şazadasyna düşüp, oňa

jan-dilden magşuk bolýar. Ol gyz şeýle mazmunda bir haty

ýazyp, duşman tarapyna atyp goýberýär:

«Meni özüňe söýgüli aýal edinseň, saňa şu galany nädip almalydygyny aýdaýyn!».

Ajam şazadasy razy bolýar.

Gyz ikinji hatynda:

«Birki halta samany akyp ýatan ýaba goýber. Ol akyp nirede aýlanyp ugrasa, şol ýeri gömdür! Bize şol ýerden suw

gelýändir» diýip ýazýar.

... Şeýlelikde, suw kesilýär. Gala adamlaryny suwsuzlyk

derdi basmarlaýar.

45

Türkmenbaşy adyndaky Türkmenistan Milli
golýazmalar institutynyň
golýazmalar hazynasy. 7921

(f)

-nji bukja. Aýdan: M. Seýitnyýazowa. Ahal
welaýatynyň Kaka etraby. Ýazyp alan: G. Geldiýew.

135

Hysrow patyşa gala adamlarynyň düşen agyr gününe
gynanyp, ölümi boýnuna alyp, gala derwezelerini
açmaga
perman berenmiş.

Ajamly şazada gala girýär, ýöne bir adama hem kast
etmeýär. Hysrow patyşany, onuň baş ogluny we bir
ýerlere

gaçan gyzyny tapyp getirdýär. Şazada gylyç bilen şa
gyzynyň

başyny alyp:

— Dünýä inderen atasyna, ak süýt beren enesine,
küren

iline dönüklük edip, wepa bermedik kyn günde ap-aňsat döner

— diýýär.

Şeýlelikde, Hysrow patyşa, ogullary, adamlar bu galany

taşlap gidýärler. Gala bolsa wagtyň geçmegi bilen weýran

bolsa-da, «Hysrowgala» ady il arasynda galypdyr.

* * *

Hysrowgalanyň galyndylary Ahal welaýatynyň Kaka etrabyňyň Mehinli obasynyň golaýynda ýerleşip, gadymy ady

«Apawarktıkadyr».

136

GALAÝMOR

46

Häzirki «Galaýmor» diýen harabaçylygyň ýerinde öňler bir belent çar diwarly, uly gala bar ekeni. Şol ýerde rahat

durmuşda, abadan galanyň adamlary ýaşapdyr. Atababalarymyzyň «Mur hem malahyň gelşi dek»

47

diýişleri ýaly,

bu galanyň töwerek-daşynda, öňüňde ot-çöp, janly-jandar

goýmaýan gazaply murlar-garynjalar köpelip ugrapdyr. Aý-günüň, ýyllaryň geçmegi bilen olar topar-topar bolupdyrlar.

Murlar şeýle bir köpelipdir welin, hatda olaryň toparlaryny

sanap ýetişmäge hem mümkinçilik bolmandyr.

Soňabaka murlaryň her toparynyň ululygy adam boýy bilen deňeçerräk bolupmyş. Olardan ýaňa töwerekdäki bagy-bossanlyga hazan ýeli urupdyr, hatda olar beýewandaky,

ýerüsti hem ýerasty janly-jandarlary diri sypdyrmandyrlar.

Ahyry olar iýmäge zat tapman, bu gala ýöriş edipdirler.

Murlaryň bu ýörişi ýeňiş bilen gutarypdyr. Galada galan

adamlar söweşde ejiz gelipdir. Dumly-duşdan bosan garynjalary öldürip gutaryp bilmändirler. Garynjalar bosup,

çogup çykyp durmuş. Sanlyja wagtyň geçmegi bilen ýere

ýykylan adamlardan nam-nyşan tapylmandyr. Murlar
şeýdip,

46

Türkmenbaşy adyndaky Türkmenistan Milli
golýazmalar institutynyň

golýazmalar hazynasy. 7920

(f)

-nji bukja. Aýdan: M. Genjibegowa. Mary
welaýatynyň Serhetabat etraby.

47

—Mur hem malahyň gelşi dek|| — gadymy söz düzümi
bolup, ol garynjalaryň

hem-de malahlaryň, ýagny çekirtgeleriň belasy esasynda
döräpdir.

137

bu galany eýeläpdirler. Eýelenen gala «Galaýymur»,
«Galaýmor» ýagny «Mur-garynjalar galasy» adyny
alypdyr. Ol

gala girmäge, hatda golaý gelmäge ýa-da garşylyk
görkezmäge

hiç bir ynsanyň ýüregi çatmandyr. Murlar bu galada
ençeme

ýyllar döwran sürüpdirler.

Ine, günlerde bir gün, olar Hudaýyň gazabyna
uçrapdyrlar. Galaýmora, ýagny «Garynjalar galasyna»
betbagtçylyk aralaşypdyr. Galaýmoryň üstüne ýiti
ýyldyrym

çakypdyr. Çelekten dökülen dek ýagmyr ýagyp, sil
gelipdir.

Sansyz garynja toparlary sile gark bolup, ýitip gidipdir.

Şeýdip, bu galada garynjalaryň ýaşaýşy gutarypdyr.

Ýyllar geçipdir, adamlar ýene-de bu galada mesgen
tutupdyrlar. Ýöne bu galanyň «Galaýmor» ady
rowaýata

öwrülipdir.

* * *

Galaýmoryň galyndylary Mary welaýatynyň Serhetabat
etrabynda ýerleşýär.

138

AKGALA

48

Gyz oňa göçülen ýurtda sataşdy...

Aglap, gözünden merjen ýaly ýaşlary döküp oturan
bu

gyz geçip barýan ýigidiň nazaryna ildi. Haly perişan,
nowbahar

gyzyň deňinden ýigit geçip bilmedi. Sowuldy.

— Eý, gyz, ne beýle ahu-efgan eder sen? — diýip sorady.

— Enem-atam men naçary, şu köne ýurtda taşlap, göçüp
rowana bolupdyrlar. Söýenere hossarym, guwanara
garyndaşym ýok. Men neýläýin?! — diýdi.

Juwan ýigit:

— Aglama, gözel gyz, men saňa hossar bolaýyn — diýip
özelendi.

Naçar gyz bu ýigidiň aýdýan şirin sözleriniň çyndygyny,
ýalandygyny bilmek isleýän ýaly, onuň nurana ýüzüne
dikanlap seretdi. Sähraýy ýigidiň köňül arzuwyny hiç-hili
kir-kimirsiz, hile-alsyz, ýürekden aýdýanyna göz ýetirip,
ýerinden

galdy, onuň golaý ýanyna geldi. Ýigit bu nätanyş,
sährada

duşan gyzy atynyň ardyna mündürip, alyp gaýtdy.
Galasyna

getirip, soňam gyzyň razylygy bilen uly toý tutup,
nikalap

öýlendi.

Türkmenbaşy adyndaky Türkmenistan Milli
golýazmalar institutynyň

golýazmalar hazynasy. 7921

(f)

-nji bukja. Aýdan: A. Allabaýew. Ahal welaýatynyň
Kaka etraby. Ýazyp alan: Ş. Gandymow.

139

Aradan birki aý geçmän gala betbagtçylyk aralaşdy,
mallar ýer ýuwdan ýaly gürüm-jürüm bolup
başlanmyş. Gala

adamlaryna mallarynyň süýeginden nyşan tapmak
hem

başartmandyr. Ýagdaý çenden çykma boluberensoň,
ýurduň

şasy ähli akyldarlary, bilimdarlary, hekimleri,
müneçjimleri,

gurrandazlary köşgüne ýygnapdyr. Bu gelen
betbagtçylykly

ýagdaýyň sebäbini bilmek üçin maslahat edipdir. Olar
kitaba

garap, ýyldyz sanap, gumalak atyp, ýurda bir ýowuz
ýuwhanyň

aralaşandygyny bilipdirler. Ýuwha diýilýäni ýylanlar
nesline

degişli bolup, aňdarhadan hem beterräk mahlukmyşyn.
Ýylan

kyrk ýyl adam sesini eşitmese, aňdarha bolýarmyş,
aňdarha

ýene kirk ýyl adam sesini eşitmese ýuwardarha bolýarmyş.
Ol üç

ýüz ýyl gyz sypatynda bolsa perä öwrülýärmiş. Bu
ýuwardarha

hem peri bolmak tamasy bilen gyz sypatynda ýören eken.

Muny bilmedik şa ýurduň ähli erkek göbeklisini ýygnap:

— Kim-de kim, aýalynyň aslyna doly ýetik bolmasa
galsyn, galanlary gaýdybersin — diýýär.

Häлки juwan ýigit galmaly bolýar.

— Ýigit, gelniňi aslyny tanaýarmyň?

— Ýok.

— Nireden, haçan öýlendiň?

Ýigit gelnine sataşandaky wakany gürrüň berýär. Pähimli
danalar oňa gije gaflat ukusynda ýatman, gelnini
garawullamagy maslahat berýärler.

Emma ol ýigit her gije bihuş bolan ýaly, özüni bilmän

uklap galýarmyş. Aýaly her gün agşam ýüzüne
tüýkürip, ony
ukladyp, çykyp gidýän ekeni. Başa barmansoň, ýigit
ýene
danalaryň ýanyna maslahata gelýär. Olar oňa uklamaz
ýaly
garşylyk dogasyny berýärler.

140

Şondan soň ýigidiň gözüne uky gelmeýär, sebäbi ol
ýatmazynyň öňünçäsi danalaryň beren dogasyny içýär.
Ol
gözünü ýumup, uklan kişi ýaly bolup, gelnini garawullaýar.
Ine-de, birdenkä ýary gije ýigidiň gelni ýylan ýaly
süýnüp, ýorganyndan çykýar. Adamsynyň ýüzüne şeýle
bir
tüýküripdir weli, ýigit dogaly içginiň ýardamy bilen
zordan
bihuşlykdan saklanypdyr. Soňra gelni bir silkinipdir-de,
kündügiň agzyndan girip, suwulgan bolup çykypdyr.
Her hili
oýunlar edipdir-de, ak ýuwha öwrülipdir. Soň galanyň
bir

etrabyňa tarap ugrapdyr. Ýigit bolsa, onuň yzyndan
garaba-gara garawullap gidipdir. Galanyň bir burçunda
ýene-de bir

gara ýuwha oňa garaşyp duran ekeni. Gara ýuwha ak
ýuwha

bilen ikisi dogan eken. Iki ýuwha açlyga çydaman dilleşip,
ak

ýuwha gyz sypatynda ýigide sataşan ekeni. Şondan
bäri ak

ýuwha her gün agşam il ýatyp, it uklanda, galanyň
mallaryndan

oňa eltip berýän ekeni...

Ýigit ertesi gelip, patyşa gören ahwalyny birin-birin
gürrüň beripdir.

Patyşa bu ýuwhadan dynmagyň maslahatyny edipdir.

Ahyry akyldarlar, bilimdarlar, hekimler kitaba garap,
kyrk

polat işikli zyndan gurmagy, ýuwhany hile bilen şoňa
girizmegi karar edýärler. Patyşa bilimdarlaryň aýdyşy
ýaly

zyndany gurmaga perman berýär.

... Zyndan sanly günde gurulýar. Özem kyrk gulaç ýeriň
aşagynda. Barjak bolsaň, kyrk sany polat işikden geçip

barmaly. Ýigit hile bilen gelnini ýer aşagyndaky
zyndana

getirýär. Ony iň soňky işikden içeri salýar-da, özi göz
açyp-ýumasy salymda daşary çykyp, çalasyňlyk bilen
ýigit demir

işikleri yzly-yzyna mäkämleýär.

141

* * *

Ahal welaýatynyň Kaka etrabyndaky «Akgala»
atlandyrylýan harabalyk şol kyrk polat işikli zyndanyň
üstünden salnan galadyr.

142

ERKDEPE

49

Rowaýatlarda aýdylyşyna görä, Isgender Zülkarneýn
goşunynyň örän köpdüginini görkezmek üçin leşgeriniň
her bir

nökerine bir torba gummy bir ýere dökmekligi
buýrupdyr.

Şeýdip belent depe emele gelipmiş. Şondan
«Erkdepe» ady

galypdyr.

* * *

Käbir rowaýatlara görä, bu berk gala bolupdyr. Bu galanyň alty derwezesi bolupdyr. Halkyň hakydasynda diňe üç

sany gala derwezesiniň ady galypdyr. Olar: Mehin derwezesi,

Mürçe derwezesi hem-de Ýarwaz derwezesidir.

* * *

Erkdepe Mary hem Ahal welaýatynda ýerleşen galalaryň galyndylarydyr. Marydaky galanyň gadymy ady «Margiana

Isgendergalasydyr».

49

Türkmenbaşy adyndaky Türkmenistan Milli golýazmalar institutynyň

golýazmalar hazynasy. 865

(f)

-nji bukja. Aýdan: Aýly Gul ogly. Ahal welaýatynyň

Baharly etrabyň Durun obasy. Ýazyp alan: A. Gurdow. 1950-nji ýyl.

143

GYZYLJAGALA

Kimligini anyk aýdyp biljeg-ä däl welin, demi degirmen
ýöredýän häkimleriň biri bu ýerde gala saldyrman
bolupdyr.

Ussalar, hakyna tutulanlaryň bary bu işe sürülenmiş.
Ussalar

galanyň haýsy ýerini laýdan galdyrmaly, haýsy ýerini
kerpiçden örmeli — her birini peýläpdirlər. Kerpiç
bişirýän

hummuzlar gije-gündiz ýanyp, tüssesiniň yzy kesilmändir.
Şol

ýerli atly galtamanlaryň biri häkimiň ýanyna gelip, bu
gurluşyga özüniň ýardam beresiniň gelýändigini
aýdypdyr.

Indiki goluna düşjek kerweniň ähli zadyny bu gala
gurluşygyna

bagyşlajakdygyna söz berenmiş.

Kellekeserlerini yzyna tirkäp galtaman «awa»
çykypdyr.

Şöwür çekip, birnäçe gün garaşypdyrlar. Ahyrsoňy
kerwen

ýolunda jaň sesi eşidilipdir. Gözleri gyzaryp, saçlary
syh-syh

bolan, ýaragy düz galtamanlar kerwene tarap aç böri
kimin

okdurylanmyşlar. Hä diýmän, oljalanan kerweniň başy
gala

tarap öwrülipdir.

Galtaman wadasynda tapylyp, kerweniň gylyny
gyşartman, häkimiň huzuryna getiripdir. Gözleri
jöwherlenen

häkim agyr ýükli kerweni görüp, ýyrşaryp:

— Kerweniň ýüki näme? — diýip sorapdyr.

50

Türkmenbaşy adyndaky Türkmenistan Milli
golýazmalar institutynyň

golýazmalar hazynasy. 7920

(f)

-nji bukja. Aýdan: A. Allabaýew. Ýazyp alan: G.
Geldiýew.

144

Galtamanlar:

— Barlap görmedik — diýipdirler.

Häkim:

— Barlaň! — diýip buýrupdyr.

Tizden kerweniň ýüküni barlapdyrlar. Ol durşuna boýag

bolup çykanmyş. Başga bir gymmatly zatdyr diýip güman eden

häkimiň lapy keç bolupdyr. Gaharyna hyzmatkärlerine:

— Kerweniň ähli ýüküni düşüriň, boýaglary kerpiç guýýan ussalar laýa goşsunlar — diýenmiş.

Aýdylyşy ýaly edipdirler, boýag goşulan kerpiçler gyp-gyzyl, birenaýy bolupdyr. Gyzyl kerpiçden örülen diwarlar

uzakdan gyzaryp görnüpdür. Galanyň «Gyzyljagala» ady

şondan galypdyr diýýärler.

* * *

Gyzyljagalanyň galyndylary Ahal welaýatynyň Kaka etrabynda ýerleşýär. Gadymy ady «ad-Diwab», «al-Hadiddir».

Gyzyljagala ady bilen galanyň galyndylary Daşoguz welaýatynyň Saparmyrat Türkmenbaşy etrabynda hem bar.

145

FARAWA

Ýakut Hamawy «Kitap mugjam-ul-buldan» («Ýurtlar

sözlügi») diýen kitabynda Farawa şäheri barada şeýle maglumatlary beripdir:

«Nesa, Dehistan we Horezmiň arasynda ýerleşýän Nesanyň etraby bolan bir şäherçe bolup, ol Nesanyň bir

etrabydyr. Bu şäherden birnäçe alymlar çykypdyr. Şäheri

Abdylla bin Tahyr halypa Mamunyň hökümdarlyk süren

döwründe gurdurypdyr. Oňa —Rabat Farawa||, ýagny —Farawa

galasy|| hem diýlipdir».

* * *

Farawa – Balkan welaýatynyň Serdar etrabyňyň Parawbibi obasynyň çäklerinde ýerleşen gadymy şäherçe.

146

MERWERRUT

Ýakut Hamawy «Kitap mugjam-ul-buldan» («Ýurtlar sözlügi») diýen kitabynda Merwerrut şäheri barada şeýle

maglumatlary beripdir:

«Merwerrut — ot alynýan ak çakmak daşy manysyny

berýär. Merwerrut — Merw derýasy diýen manyňy
berýär. Bu

şäher Merwe ýakyn şäherdir. Bu iki şäheriň arasy baş
günlük

ýoldur. Merwerrut şäheri uly derýanyň kenarynda
ýerleşendigi

üçin şeýle at berlipdir. Ol Merw bilen deňeşdireniňde
kiçidir».

Merwerrut şäheriniň galyndylary Mary welaýatynyň
Tagtabazar etrabyňyň Marçak obasynda ýerleşýär.

147

DANDANAKAN

Ýakut Hamawy «Kitap mugjam-ul-buldan» («Ýurtlar
sözlügi») diýen kitabynda Dandanakan galasy barada
şeýle

maglumatlary beripdir:

«Merw Şahyjandan guma tarap on baş parsah uzaklykda
ýerleşen gala. Häzir bu gala harabadyr. Galanyň
diwarlaryndan, minarasyndan başga zat galmandyr. Ol
Sarahs

bilen Merwiň aralygynda ýerleşýär. Men ony gördüm.

Şäherden gala diwarlaryndan we şäheriň yzlaryndan özge göze

iljek zat ýok. Galanyň üstünden çöl tarapdan ýel öwsüp dur.

Şäher harap edilipdir, halaýyk bu ýerden göçüp gidipdir».

148

LÖWKER

Ýakut Hamawy «Kitap mugjam-ul-buldan» («Ýurtlar sözlügi») diýen kitabynda Löwker galasy barada şeýle maglumatlary beripdir:

«Merw derýasynyň ýakasynda Penjdehiň garşysynda ýerleşen uly gala. Löwkere —Berkediz Löwker|| hem diýlipdir.

Ol derýanyň sag kenaryndadyr. Häzirki wagtda bir minaradan

we onuň harabaçylygyndan özge zat galmandyr.

Löwker

derýanyň gündogar kenarynda, Berkediz günbatar kenarynda

ýerleşýär. Onuň harabalygynyň ululygy bu ýerde uly şäheriň

bolandygyna delil berýär. Bu ýerden Merwden Hyrada tarap

ýol geçýär».

149

SARAHS GALASY

51

Sarahs ýer ýüzündäki ýurtlardan özüniň hoş howasy bilen

tapawutlanypdyr. Ony Turan şasy Afrasyýap bina edipdir.

Afrasyýap şa parasatly we akyldar bolupdyr. Halaýygyň her bir

müşgil işi Afrasyýap şanyň adyllygy bilen çözüler eken. Öňki

wagtlarda Sarahsyň adyna —Galaýy Afrasyýap|| hem diýipdirler. Ol ýedi derwezeli gala bolupdyr.

Erk galasynyň içinde nagym bolupdyr. Duşmanlar gelip

şäheri gaban wagtynda, şol nagyma suw goýberer ekenler.

Nagymdan eger atly esger naýzasy bilen atyny çapsa hem

arkaýyn ýörär eken. Nagymyň günbatar tarapynda juma metjidi

bolupdyr. Onuň giňligi baş ýüz gez, uzynlygy müň gez eken.

Onuň mermer daşyndan örülen sütüni bolupdyr.

Sarahsyň

derwezesiniň iki tarapynda iki meýdan bolup, ýer ýüzünde

deňi-taýy ýok eken.

Çingiz han äleme gorky we pitne salyp gelensoň,

Sarahs

galasy ýer bilen ýegsan bolupdyr.

51

Türkmenbaşy adyndaky Türkmenistan Milli golýazmalar institutynyň

golýazmalar hazynasy. 557

(f)

-nji bukja. Aýdan: Gylyç Mergen Alybekow. Ahal

welaýatynyň Ruhabat etrabyňyň Gypjak obasyndan.

Ýazyp alan: K. Osmanow.

150

* * *

Ýakut Hamawy «Kitap mugjam-ul-buldan» («Ýurtlar sözlügi») diýen kitabynda Sarahs şäheri barada şeýle

maglumatlary beripdir:

«Uly we giňişleýin Horasanyň bir gyrasynda ýerleşen gadymy şäher. Ol Merw bilen Nişapuryň arasyndaky ýoluň

üstünde ýerleşýär. Sarahsdan Nişapura çenli, Sarahsdan Merwe

çenli ikisiniň her biriniň arasynda alty menzillik ýol bardyr. Bu

şähere Keý Kowus şanyň zamanynda ýaşan Zuggar Sarahs bin

Huzers diýen adamyň ady goýlupdyr. Ol bu ýerde ýaşapdyr,

şäheri gurupdyr, häkimlik sürüpdir. Soňra onuň gurluşygyny

Isgender Zülkarneýn dowam edipdir we ol bu işi tamamlapdyr.

Parslar Keý Kowus şa bu ýeri Sarahs bin Huzerse bölüp

beripdir, ol bu şäheri gurupdyr, şähere onuň ady dakylpdyr

diýýärler. Sarahs dördünji yklymda ýerleşýär. Şäheriň mes

topragy bardyr. Onuň töwerekleri köplenç öri meýdany

hökmünde ulanylýar».

151

ABYWERT

Ýakut Hamawy «Kitap mugjam-ul-buldan» («Ýurtlar sözlügi») diýen kitabynda Abywert şäheri barada şeýle maglumatlary beripdir:

«Parslaryň taryhy kitaplarynda ýatlanyp geçilişine görä,

Keý Kowus şa Horasandan Bawert bin Juderzä ýer bölüp

beripdir. Şol ýer Abywertdir. Ol bu ýere öz adyny dakypdyr.

Abywert Horasanda Nesa (Nusaý) bilen Sarahsyň aralygynda

ýerleşen şäherdir».

* * *

Abywert Ahal welaýatynyň Kaka etrabyndaky Peştag galasynyň gadymy adydyr.

152

MAŇGYŞLAK

Ýakut Hamawy «Kitap mugjam-ul-buldan» («Ýurtlar

sözlügi») diýen kitabynda Maňgyşlak şäheri barada şeýle

maglumatlary beripdir:

«Horezmiň çetinde ýerleşen gala we şäher. Ol Horezmiň, Saksyň we Rusyň serhetlerinde, Jeýhunyň deňze guýýan

ýerinde, deňze ýakyn ýerde ýerleşýär. Ol deňiz —Tabarystan||

deňzidir».

* * *

Hazar deňziniň gündogar kenarynda ýerleşen gadymy gala. Bu galanyň gadymy ady X asyrda Banhyşlak bolupdyr.

153

HOREZM

Ýakut Hamawy «Kitap mugjam-ul-buldan» («Ýurtlar sözlügi») diýen kitabynda Horezm barada şeýle maglumatlary

beripdir:

«Gadym zamanlarda ýaşap geçen patyşalarynyň biri ýurdunyň dört ýüz sany raýatyna gaharlanypdyr. Patyşa olary

bu ýerden ýüz parsah uzaklykda bolan dirilik nyşany ýok
ýere

zyňmaklygy buýrupdyr. Nökerler şeýle ýeriň Käs
şäheriniň

ornundan başga ýerden tapmandyrlar. Olary şol ýere
taşlap,

yzlaryna gaýdypdyrlar. Aradan birnäçe wagt geçensoň,
patyşanyň ýadyna şol raýatlar düşüpdur. Patyşa
olardan habar

almagy buýrupdyr. Nökerler gelip görseler, olaryň
çatmalary

dikendiklerini we balyk tutup iýýändiklerini
görüpdirler.

Çatmalarynyň töwereginde köp odun basylypdur.
Olardan:

—Siziň halyňyz niçik?|| diýip sorapdyrlar. Olar: —Biziň
iýýän

zadymyz balygyň etidir|| diýip, balygy görkezipdirler.
Olar

ýene sözlerini dowam etdirip: —Biz odun ýakyp
balyklary

bişirýäris, şeýdip nahar edinýäris!|| diýipdirler.
Nökerler

yzlaryna gaýdyp, gören zatlaryny patyşa habar beripdirler.

Şondan soň olaryň ýaşaýan ýerleri —Horezm|| adyny alypdyr.

Horezm dilinde —et|| —hor||, —odun|| bolsa —rezm|| sözüdir. Ilki

ol ýere adamlar Horrezm diýipdirler. Soň ýeňilleşdirip bir —r||

harpyny aýtmandyrlar. Şeýdip ol ýeriň ady Horezm bolupdyr.

Patyşa şol dört ýüz raýatyna dört ýüz keniz iberipdir. Olara bugdaý, arpa beripdir. Olara ekin ekmekligi buýrupdyr.

154

... Men Abu Reýhan Biruniniň ýazan —Horezm barada habarlar|| atly kitabynda Horezmiň gadym wagtlarda Pil diýlip atlandyrylandygyny okadym».

155

TURAN

52

Gadym zamanlarda Peridun atly bir patyşa bolupdyr.

Asman bilen zemin Hudaýy Peridun patyşa üç ogul
bagyş

edipdir. Peridun patyşanyň ogullary kämillik ýaşlaryna
ýetipdirler. Peridun patyşa ogullaryny kethuda etmek
isläpdir.

Peridun patyşanyň Jezel atly bir weziri bar eken.
Peridun

patyşa oňa:

— Sen älemiň köp ýerlerini gezensiň. Sen aýt, heý
bir

ýerde patyşanyň bir ata-eneden bolan üç gyzyna duş
geldiňmi?!

Eger duş gelen bolsa, men şol gyzlaryň ata-enesi
bilen guda

bolaryn. Indi sen gözlege çyk — diýip tabşyrypdyr.

Jezel wezir ýola düşüpdur. Ol ýol ugrunda birnäçe
şäher,

gala, patyşa ýa wezir-wekil bar bolsa olardan habar
alyp

gidipdir. Emma şazadalara mynasyp gyzlary tapman
köp

gezipdir. Ol şol gezip ýörşüne Ýemen şäheriniň
patyşasynyň

köşgüne ýetipdir. Ol bir adamdan habar sorapdyr. Jezel wezir

onuň takyk habar bermeginden soňra, Ýemen patyşasynyň

deňsiz-taýsyz üç gyzynyň bardygyny bilipdir.

52

Türkmenbaşy adyndaky Türkmenistan Milli golýazmalar institutynyň

golýazmalar hazynasy. 557

(f)

-nji bukja. Aýdan: Gylyç Mergen Alybekow. Ahal welaýatynyň Ruhabat etrabyynyň Gypjak obasyndan. Ýazyp alan: K. Osmanow.

1939-njy ýylyň Türkmenbaşy aýynyň 31-i.

156

Emma aý ýüzli perilere atasy bir at beripdir. Jezel wezir gyzlaryň edep-tertibinden örän şat bolup, Allatagala şükür

edipdir.

Jezel wezir Ýemen patyşasynyň gaşyna gelip, onuň bilen görüşýär. Soňra Peridun patyşanyň sargydyňy aýdypdyr.

Ýemen patyşasy örän gamgyn bolupdyr, çünki üç

gyzyndan özge perzendi ýok eken. Ol gije-gündiz
gyzlarynyň

ýanynda bolup, köňlüni rahatlandyryp gezipdir.

Ýemen patyşasy Jezel weziriň getiren sargytlaryna
jogap

bermek üçin maslahat geçiripdir. Ol köşgüne girip,
wezirlerini

ýygnapdyr. Ahyry wezir-wekilleri bir karara gelip:

— Eý şa! Sen perman eýesisiň, emma Peridun jahan
şasydyr. Onuň birnäçe pälwanlary hem bardyr. Ýer
ýüzünde ol

pälwanlardan üstün çykjak ne döw, ne-de adam
bardyr —

diýipdirler.

Ýemen patyşasy Peridun patyşa bilen jeň edip,
hötdesinden gelip bilmejegini görüpdir. Nalaç Jezel
weziri

çaгыryp, şeýle jogap beripdir:

— Peridun patyşa bize höküm edipdir, biz onuň hökümini
kabul edýäris. Emma meniň bir arzym bardyr. Şa üç
ogluny bu

ýere iberip, meniň ömrüme merhemet etsinler. Çünki,
üç

gyzyny görmesem gözümiň öňüni tümlük tutar!

Jezel wezir Ýemen patyşasynyň arzyny Peridun patyşa ýetiripdir. Peridun patyşa ogullaryny gaşyna çagyryp, olary

Ýemen mülküne ibermek isläpdir. Ol ogullaryna ýüzlenip:
— Eý perzentlerim! Sizi synamak üçin Ýemen patyşasy

üç gyzyny size görkezەر. Ortanjy gyzyny ýokarda, kiçisini

ortada, ulusyny düýpde oturdar. Siz hem şol tertipde oturyň.

Şonda siziň paýhasyňyz ýüze çykar — diýip, nesihat beripdir.

Soňra oglanlar atalary bilen hoşlaşyp, Ýemen mülküne barypdyrlar. Ýemen patyşasy şazadalaryň gelendigini eşidip,

olaryň öňünden çykyp, hormat-sylag bilen şähere girizipdir.

157

Ýemen patyşasy bulary synag etmek pikirine düşüpdür. Olar öz

gezeginde Ýemen patyşasyna öz hünärlerini görkezipdirler.

Ýemen patyşasy nalaç gyzlaryny nikalap, şazadalara beripdir.

Peridun patyşanyň ogullary Ýemen patyşasyndan rugsat alyp,

atalarynyň ýurduna tarap ýola rowana bolupdyrlar.

Peridun patyşa şazadalaryň gelýändigini eşidipdir. Ol perzentlerini garşylamaga çykypdyr Ýolda leşgerlerini bir

menzillik ýerde goýup, dem urup, aždarha keşbine giripdir. Uly

ogly gelip ýetipdir. —Aždarha|| haýbat atyp topulypdyr. şazada

—aždarhanyň|| haýbatyndan gorkup, gaçypdyr. Şol wagt ortanjy

ogly gelip ýetipdir. —Aždarha|| bu gezek hem dergazap bolup

şazada topulypdyr. Şazada howp etmän, derrew —aždarhany||

öldürmek isläpdir. Şol wagt Peridun patyşanyň kiçi ogly gelip

ýetipdir. Ol belent owaz bilen:

— Eý aždarha! Biz Peridun patyşanyň ogullarydyrys. Ýol

üstünden daşda dur, ýogsa gylyjymyň zarbasy bilen
para-para

ederin — diýipdir.

—Aždarha|| juwanlardan şeýle sözleri eşidip, yzyna
dolanyppdyr.

—Aždarha|| asyl keşbine girip, leşgeriniň arasyna gelipdir.
Soňra perzentleriniň ýanyna gelip, olar bilen görşüpdür.

Peridun patyşa perzentlerini gaşyna çagyryp,

—aždarhaly||

kyssany birin-birin beýan edip:

— Sizi synamak üçin bu işleri etdim. Tä şu wagta
çenli

sizi bir at bilen atlandyrdym. Indi heriňize bir at
goýaryn —

diýipdir.

Uly ogluna ýüzlenip:

— Sen asudalygy islediň. Seniň adyň, goý Selm
bolsun!

— diýipdir.

Ortanjy ogluna ýüzlenip:

— Sen merdanalyk görkezdiň, seniň adyň, goý Tur
bolsun! — diýipdir.

158

Körpe ogluna:

— Sen gahrymanlyk görkezdiň, seniň adyň Ireç bolsun!

— diýipdir.

Soň Peridun patyşa ýurduny üç kysyma bölüp, her bölegini bir ogluna paýlamak isläpdir. Ol akyldarlaryny gaşyna

ýygnap, maslahat edipdir. Rum diýaryny Jeýhun derýasyndan

tä Hytaýa çenli bölüpdür. Ýene Jeýhun derýasyndan tutuş

Eýran diýaryny bir kysyma bölüpdür. Rum diýaryny Selme

beripdir. Turan diýaryny Tura tabyn edipdir. Eýran diýaryny

Ireje beripdir. Turan ady şeýdip galypdyr.

159

AKDEPE

53

Günlerde bi gün Akdepä ýagy çozupdyr. Akdepeliler gylyç syryp jeň meýdanyna giripdirler. «Uruş ýitgisiz bolmaz»

diýenleri. Uruş iki tarapdan hem köp adamyň başyna ýetipdir.

Birnäçe güne çeken söweşde Akdepäniň halky asgynlap, şähre

giripdir. Emma ýagy beýik diwarly gala girip bilmändir. Olar

Akdepäniň daş-töweregini gurşap ýatyberipdirler.

Gala adamlary suwsuzlyga, açlyga, hor-zarlyga birnäçe aý çydapdyr. Ahyry galada azyk-owkat galmandyr.

Akdepäniň

patyşasy akyldarlaryny köşgüne çagyryp:

— Duşman giderli däl. Galada azyk galmady. Bir çykalga tapmasak, birküç günden adamlar heläk boljak — diýip,

maslahat sorapdyr.

Onda akyldarlaryň biri:

— Galanyň derwezesini açaly! — diýipdir.

Beýlekileri bu pikire garşy bolupdyr. Köşkde ençeme ýaşy arka atan bir akyldar hem bar eken. Ol patyşa şeýle

maslahat beripdir:

— Eý älem patyşasy! Indi duşman hem ejizlän bolsa

gerek. Ata-babalarymyzdan galan bir tilsim bar, şony
ulanyp

görelä. Belki, kömek eder.

53

Türkmenbaşy adyndaky Türkmenistan Milli golýazmalar
institutynyň

golýazmalar hazynasy. 7921

(f)

-nji bukja. Aýdan: G. Ýagmyrow. Daşoguz

welaýatynyň Akdepe etraby. Ýazyp alan: G. Saryýewa.

160

Patyşa:

— Ol nähili tilsim? — diýip sorapdyr.

Garry akyldar:

— Ata-babalarymyz köne döwürde her öýden bir
goşawuç däne ýygnap, iküç öküze iýdirer eken. Soň
doýan

öküzleri derwezededen daşary çykaryp kowar ekenler.

Duşman

tarap öküzi soýanda, gözi dänä düşüp: «Bu galany
biz alyp

bilmeris» diýip, yzlaryna gaýdar ekenler. Indi biz hem şeýle

tilsime baş uraly. Duşman: «Bu galanyň adamlary öküzlerine

hem galla berýän ekenler. Gabamakdan peýda ýok» diýip

gitmek bilen bolar — diýipdir.

Akyldaryň aýdan bu sözleri hemmä makul bolupdyr.

Akdepeliler barja dänelerini ýygnap, üç sany öküze iýdiripdirler. Garaňky gatlyşyberende gala derwezesini açyp,

öküzleri daşary kowupdyrlar.

Ýagy hem tapdan düşen eken. Olar öküzi tutup soýupdyrlar. Görseler, üç öküziň üçüsiniň içinden hem däne

çykypdyr. Ýagy akyldaryň aýdyşy ýaly, gitmäge döwtalap

bolupdyr. Emma şol wagt garaşylmadyk bir iş bolupdyr.

Akdepe patyşasynyň iýmän-içmän seredip oturybermeli

owadan gyzy bar eken. Ol bir gün galanyň diwarynyň içinde

ýaga tomaşa edip ýörkä, duşman şasynyň ogluny görüpdir.

Syratly, görmegeý ýigit gyza ýarapdyr. Ol dädeleriniň ulanan

tilsiminiň syryny bir bölek kagyz parçasyna ýazyp, ony ýaýyň

peýkamyna sarap, galadan daşary atyp goýberipdir. Ýaýyň

okuna dolanan bu hat duşmanyň gitmek pikirini üýtgedipdir.

Olar ýene galany gabap ýatyberipdirler.

Akdepeliler açlyga iki gün çydapdyrlar, bir hepde döz gelipdirler. Ahyry galanyň derwezesini açypdyrlar. Horluk

gören ýagy özüňe belli! Galanyň erkek göbeklisini gyryp, aýal-gyzlary ýesir alypdyrlar. Akdepäniň patyşasynyň kellesini

naýzanyň ujuna sanjyp, derwezeden asyp goýupdyrlar. Soňra

161

Akdepe patyşasynyň gyzyny getiripdirler. Duşman şasy gyzy

ata süýredip öldürmegi buýrupdyr. Onda serkerdeleriň biri:

— Eý patyşahym! Bu biçäre gyz siziň ogluňyz üçin ata-
enesinden, mal-mülkünden, il-ýurdundan geçdi ahry
—

diýipdir.

Onda duşman şasy gyzdán:

— Ataň-eneň seni näme bilen bakdy? — diýip sorapdyr.

Şa gyzy:

— Ýilik bilen bakdy — diýip, jogap beipdir.

Duşman şasy daş-töweregini guşap duran
emeldarlaryna

göz aýlap:

— Ýilik bilen bakan ata-enesine, il-gününe, dogduk
mekanyňa gara günde dönüklük eden gyz başymyza iş
düşse

bize-de ikilik eder. Dönük duşmandan ýamandyr. Dönük
gyzy

ata süýredip öldüriň. Goý, şeýle dönük hiç haçan
öňümüzden

çykmasyn — diýip, höküm edipdir ...

162

TOGALAKDEPE

54

Çingiz han öňünden çykan galalary, şäherleri kül-
peýekun edip, owadan-owadan ymaratlary ýer bilen
ýegsan

edipdir. Yzmykşiriň häkimini öldürip, galasynda
ýumurtga

togalabermeli eden Çingiz han Yzmykşiriň lelim ösen
gyzyny

ýanyna alypdyr.

Yzmykşiriň gyzy atasyna, il-halkyna dönüklük edipdir. Ol
çala zada öýkeläp, duşmanyň gala derwezesini
açmagyna

ýardam beripdir. Galany gyrgynçylyga beren han atlylary
gyzy

öldürmän Çingiz hana beren ekenler.

Hanyň gyzyny düýä mündüripdirler. Bir gün ýol
ýöräpdirler. Gyz ýadapdyr. Ýadawlygyny bildirmejek
bolan

gyz ikinji güne hem çydapdyr. Üçünji günü Çingiz han
Ürgenjiň orta ýolunda düşläpdir. Yzmykşiriň gyzynyň
aşagyna

çymylgan taşlap, aýratyn ýerde ýatyrypdyrlar. Ertesi
Çingiz

han gyздan:

— Gije rahat ýatdyňmy? — diýip sorapdyr.

Ýadawlykdan çykan gyz gaýgy-gamy ýadyndan çykaryp:

— Wah, gowy ýatdym-la. Ýöne aşagynda bir digir galypdyr. Şonuň batan ýeri agyryp dur — diýip, jogap beripdir.

Çingiz han serkerdeleriniň birine:

54

Türkmenbaşy adyndaky Türkmenistan Milli golýazmalar institutynyň

golýazmalar hazynasy. 7921

(f)

-nji bukja. Aýdan: D. Ataýew. Daşoguz

welaýatynyň Köneürgenç etraby. Ýazyp alan: B. Nazarow.

163

— Gitde, barla! — diýip, höküm beripdir.

Barlap görseler dokuz gat keçäniň sekizinji gatynda ýekeje bürmek galan eken. Çingiz han pikirlenip durup, şeýle

diýipdir:

— Bu gyz ýeňilkelleligi bilen zagara ýerine bal beren atasyna, ak süýt beren enesine, il-ýurduna hyýanat etdi. Lälük

terbiýelenen gyz maňa-da peýan bermez! Bir günü
bize hem

dönüklük eder! Goý, ol öz jezasyny alsyn — diýip,
leşgerlerine:

— Gyzy dik duruzyp, her biriňiz onuň üstüne bir at torba
gum guýuň! — buýruk beripdir.

Leşgerleriň her biri gyzyň üstünden bir at torba gum
guýupdyrlar. Olaryň guýan gumundan uly depe
döräpdir. Şol

depä adamlar soň-soňlar Togalakdepe diýip at
beripdirler.

164

ROWAÝATA ÖWRÜLEN GALALAR

Türkmen halkynyň dünýäniň çar künjüne ýaýran baý
geçmiş taryhy, egsilmez ruhy hem medeni gymmatlyklary
bar.

Türkmenistanyň Ilkinji we Ömürlik Prezidenti Beýik
Saparmyrat Türkmenbaşy türkmen halkynyň ruhy we
medeni

mirasyny toplamak, öwrenmek we neşir etmek
meselelerine

Garaşsyzlygymyzyň ilkinji günlerinden bäri yzygiderli
üns

berip gelýär. Beýik Saparmyrat Türkmenbaşy
Mukaddes

Ruhnama Kitabynda bu mesele babatda: «Biz
türkmen

halkynyň mirasdüşerleri hökmünde ata-babalarymyzyň
taryhyň gatlarynda galan medeni, edebi
gymmatlyklaryny

tapmalydyrys, täzeden jana getirmelidiris. Bu ata-
babalarymyzyň öňünde biziň ogullyk borjumyzdyr»

55

diýýär.

2004-nji ýylyň Baýdak aýynyň 12-sinde
Türkmenistanyň

milli medeniýet «Miras» merkeziniň açylyş dabarasynda
Beýik

Serdarymyz Türkmen halkynyň ruhy hakydasyny
gaýtadan

dikeltmek gerekdigini ýene-de bir gezek nygtapdy.

Türkmen ylmynda Oguz han eýýamynyň, Gorkut ata
eýýamynyň, Görogly eýýamynyň, Magtymguly
eýýamynyň we

Garaşsyzlyk eýýamynyň taryhyny we medeniýetini
öwrenmekde — Beýik Serdarymyzyň şol eýýamlaryň

Saparmyrat Türkmenbaşy, Ruhnama. Aşgabat, 2001, 98 s.

165

pelsepewi pikirlerini, ruhy gymmatlyklaryny
bitewileşdiriji,

ylým dünýäsine ýol-ýörelge görkeziji Mukaddes
Ruhnama

Kitaby, «Türkmen ilim aman bolsun», «Türkmeniň baş
eýýamynyň ruhy» şygrylar diwanlary esasynda birnäçe
işler

alnyp barylýar.

Türkmen galalary hakyndaky kyssalar we rowaýatlar
medeni gymmatlyklarymyzyň bir bölegidir, ol taryhy
öw-renmekde hem gözli çeşmedir. Ata-babalarymyz
başdan

geçiren dürli wakalaryny we hadysalaryny rowaýat
edip,

dilden-dile geçirip biziň döwrümize ýetiripdirler.

Beýik Serdarymyz türkmen halkynyň baş mün ýyllyk
şöhratly taryhynyň bardygyny, göçüp-gonup däl-de,
köşklerde,

belent-belent ymaratlarda, galalarda ýaşandygny
nygtap şeýle

diýýär: «Oguz türkmenleriniň guran ilkinji döwletine baş

müň ýyl wagt geçipdir. Oguzlaryň durmuşyna degişlidigini subut edýän ok-ýaý alamlaryndan başlaýan şol döwre

degişli tapyndylaryň Bagabat, Altyndepe, Täk gala (Durun), Ary jülgesi, Margiana, Köneürgenç taraplarynda üstüniň açylmagy, döwletiň taryhy ýerleşşi hakda düýpli

pikirleriň döremegine esas berýär»

56

.

Türkmeniň baş müň ýyllyk taryhynda ýüzlerçe, müňlerçe

galalar gurlupdyr. Bagabat, Täk gala (Durun), Margiana,

Nusaý, Änew, Amul, Dehistan, Sarahs ýaly şäherleri dünýä

ýüzünde meşhur medeni merkezler bolupdyr. Şeýle galalaryň

köpüsi ýitip gidipdir, ýöne ýitse-de ol galalar hakynda dessanlarymyzda, nusgawy şahyrlarymyzyň şygry setirlerinde

ýatlanyp geçilýär, olar hakda birnäçe rowaýatlar döredilipdir.

Mysal üçin, Gyzgala we Ýigitgala (bu gala Uly Gyzgala, Kiçi 56

Saparmyrat Türkmenbaşy, Ruhnama. Aşgabat, 2001, 210-211 s.

166

Gyzgala hem diýilýär) hakyndaky rowaýaty alyp göreli. Bu

rowaýatda gadym döwürlerde şa gyzynyň bir ýerden, ýigidiň

hem ondan ara açyk meýdanda gala galdyrmaga başlap, onuň

gutarylmandygy nygtalýar. Adamlaryň şondan soňra gyzyň

salyp gutaryberen galasyny «Gyzgala», ýigidiň salyp ýetişmedik galasyny bolsa «Ýigitgala» diýip atlandyrandyklary aýdylýar.

Şeýle atly gala Lebap welaýatynyň Garaşsyzlyk, Ahal welaýatynyň Ruhabat, Mary welaýatynyň Baýramaly etraplarynda bardyr. Taryhçy alymlar Mary welaýatyndaky

galanyň VI-VII asyrlara degişli seýrek duş gelýän
binalaryň

biridigini subut etdiler. Gala Soltangalanyň
günbatarynda,

gadymy Hurmuzfara akabasynyň sag kenarynda,
gadymy

Merwiň eteginde ýerleşipdir. Bu galalaryň boýlary
37x43,

beýikligi 15 metre ýetipdir. Bu gala öz wagtynda
gurply

mülkdarlaryň köşgi bolupdyr.

Ençeme gowgaly we galagoply, şatlykly we bagtyýar
döwürleri, ençeme geň-taň we pajygaly wakalaryň
şaýady

bolan Ürgenç, Nusaý, Merw, Amul ýaly medeni-taryhy
ýadygärlikler hasaplanýan galalar we şäherler
geçmişde il-güni daşky duşmanlardan, her hili gara
güýçlerden goramakda

möhüm ähmiýete eýe bolupdyr. Ol galalar we şäherler
mongol

basybalyjylarynyň ýörişlerinden soň ýykylyp,
ýumrulypdyr. Bu

babatda Beýik Serdarymyz şeýle diýýär: «Mahal-mahal
agyr

oýlara batyp, özümi dert-azara goýýaryn: «Wah,
lagnat

siňmiş Çingiz hanyň wagşy ordasy bolmadyk bolsa,
taryhyň bu apaty pajarlap oturan ýüz müňlerçe ilatly
Köneürgenjiň, Maru-şahu-jahanyň, Şähriyslamyň,
Abywerdiň, Amulyň, Zemmiň, Dehistanyň, şäher-
kentlerini

boýnuna göwher monjuk ýaly düzüp oturan
Oguzboýunyň

167

(Uzboýuň) üstünden sowa geçen bolsa, müňlerçe
kitaply

kitaphanalar — «Ylym öýleri» ýakylp-ýandyrylmadyk
bolsa, häzir Türkmenistan dünýäniň ykdysady, syýasy,
medeni, ylmy mertebesini göterip barýan kuwwatly
döwlet

bolardy»

57

.

Galalar hakyndaky türkmen rowaýatlarynda we
kyssalarynda taryhy hem-de çeper hakykatyň beýany

saklanýar. «Gyzgala», «Hysrowgala», «Şasenemiň galasy»,

«Garaseňňer galasy», «Döwkesen», «Tumarlynyň galasy» we

beýleki birnäçe galalar hakyndaky rowaýatlarda diňe bir gala,

şäherler, kentler hakynda diňe bir halkyň hakydasy däl, eýsem

şol döwrüň taryhy hadysalary, medeni we ruhy derejesi-de

saklanýar. Abdylla hanyň galasy hakynda bir rowaýat bar. Ol

rowaýatda gadym zamanda Merw ilinde Abdylla atly bir

patyşanyň ýaşap geçendigi, sahylykda, adyllyk bilen ýurt

sorandygy, şady-horramlyk sürmek üçin onuň bir gala galdyrandygy aýdylýar. Abdylla han galasynyň galyndylary

Mary welaýatynyň Baýramaly etrabynda ýerleşýär. Täze Merw

galalarynyň ilkinjileriniň biri hem bu Abdylla han galasydyr.

Täze Merw 1396-njy ýylda Şahruh han tarapyndan dikeldilip

başlanýar. Abdylla han galasynyň gurluşyna Alaeddin Gögeldaş atly emir gözegçilik edipdir. Galanyň düýbi 4-5 metr

beýiklikde tutulypdyr. Gala 1418-nji ýylda tamamlanyp, bag-bakjaly, köçeli, metjit-medreseli, hammamly, garawulhanaly,

bazarly, kerwensaraýly, üç derwezeli şähre öwrülipdir. Gala

wagtyň geçmegi bilen Abdylla atly hanyň ady dakylpdyr.

Galalar hakyndaky türkmen rowaýatlary we kyssalar taryhylyk adalgasy bilen hem arabaglanyşyklydyr.

Taryhylyk

57

Saparmyrat Türkmenbaşy, Ruhnama. Aşgabat, 2001, 150-151 s.

168

adalgasy edebiýatyň we halk döredijiligini öwreniş ylmynyň

taryhyna hem edebi taglymata dahyllydyr. Halk döredijiligini

öwreniş ylmyndaky «taryhylyk» adalgasy şeýle
düşünjeleri

özünde jemleýär:

Birinjiden, edebiýatda hem halk döredijiligini öwreniş
ylmynda taryhylyk bar, şeýle-de taryhy görnüş (žanr) bar.
Halk

döredijiligini öwreniş ylmyndaky kyssalarda we
rowaýatlarda

taryhylyk, şonuň ýaly-da çeper pikir ýöretme bardyr.
Mysal

üçin, «Soltanýaz begiň galasy» hakyndaky rowaýatda
Soltanýaz diýen begiň merdanalygy hakynda gürrüň
berilýär.

Seýitnazar Seýdi Soltanýaz beg hakynda «Bize
Soltanýazyň

begligi besdir» diýen setirlerinde onuň adalatly beglik
edendigini belläp geçýär. Rowaýatda Soltanýaz begiň
buýrugy

bilen gala salnandygy, ol galanyň il-güni daşky
duşmanlardan

gorandygy, soň-soňlar onuň beglik galasy «Soltanýaz
begiň

galasy» adyny alandygy çeper sözler bilen nygtalýar.
Şeýle

rowaýatlaryň taryhylygy we çeperçiligi saýgarylmalydyr.
Ikinjiden, taryhylyk giň düşünjäni aňladýar. Görnükli
gündogarşynas H. G. Görogly şahyrana döredijiligiň —
gadymy kyssalaryň taryhylygyny öwrenende taryhylygyň
örän

çylşyrymly meseledigini belläp şeýle ýazýar:

«Gahrymançylykly kyssanyň taryhylygy baradaky
mesele —

onuň çeper mazmunynyň hakykat bilen çylşyrymly
gatnaşygynyň meselesidir»

58

.

Gadymy döwrüň çeper ýadygärligi bolan oguz
dessanlarynda, galalar hakyndaky gadymy kyssalarda
we

rowaýatlarda belli bir derejede taryhy hakykatyň çeper
beýany

58

Короглы Х. Г., Туркменский эпос «Гёроглы» и
особенности его историзма.

Сб: «Специфика фольклорных жанров». Москва, 1973,
135 s.

169

bardyr. Şoňa görä-de, türkmen kyssalarynda we
rowaýatlarynda taryhy maglumatlar, seneler, hadysalar
gös-göni, dogrulaýyn häsiýetde däl-de, halk
döredijiligine mahsus

edebi-çeperçilik türler, çeperçilik serişdeler esasynda
beýan

edilýär.

Üçünjiden, rowaýatlar taryhy wakalaryň takyk mag-
lumatlary däl-de, halkyň çeper aňynyň miwesidir,
taryhyň

şahyrana gaýtalanmalarydyr. Galalar hakyndaky halky
kyssalar

we rowaýatlar taryhy hadysalaryň takyk gaýtalanmalary
däl-de,

ylham üsti bilen döredilen mirasdyr.

Her bir halky kyssanyň çeper-taryhylyk esaslaryna
laýyklykda taryhylygyň çeper beýany bardyr. Ol çeper
beýan

rowaýatçynyň, gürrüňçiniň, hekaýatçynyň ussatlygy,
ýerine

ýetiriş ýollary bilen baglanyşyklydyr. Eseriň haýsy döwri we

medeniýeti öz içine alýandygy möhümdir. Mysal üçin, irki

skiflerde döredilen Tumarly hakyndaky rowaýatlar öz gadymylygyny saklasa, Tumarly hakyndaky soňrakky döredilen eserler döwrüniň taryhy wakalarynyň çeper gaýtalanmasyny özünde jemläpdir. Şeýlelikde, Tumarly hakyndaky eserleriň mowzugy, çeperçilik gymmaty, gozgalýan

meseleleri köpdür. Bu eserlerde gozgalýan meselesine kybapdaş çeperçilik gözlegleri, çeper tärleri, beýan ediş

usullary bolupdyr.

Türkmeniň medeni mirasy hakyndaky ýatlamalar diňe bir

türkmen halkynyň hakydasynda ýa-da ýadygärliklerinde däl-de, eýsem daşary ýurt alymlaryň, syýahatçylaryň ýazgylarynda

hem gabat gelýär. Dürli döwürlerde döredilen kyssalaryň we

rowaýatlaryň, ýer-ýurt atlarynyň üstünde daşary ýurt

alymlaryndan N. M. Karamziniň

59

, N. Ý. Biçuriniň

60

, W. W.

Bartoldyň

61

, I. M. Dýakonowyň

62

, L. N. Gumilýowyň

63

, L. S.

Tolstowyň

64

we beýlekileriň ylmy-barlaglaryny ýatlamak

bolar. Bu işlerde ýazarlar tarapyndan oguz-türkmen
ýer-ýurt,

şäher, gala atlary hakynda dürli pikirler ýöredilipdir. Şu
sanawa

türkmen alymlaryndan S. Atanyýazowyň

65

, Ý.

Atagarryýewiň

66

, H. Ýusubowyň

67

, A. Baýmyradowyň

68

we

beýlekileriň atlaryny agzap geçmelidiris.

Narşahy, Abu Reýhan Biruny, Nasyr Hysrow, Tahyr

Merwezi, Zamahşary, Semgany, Ýakut Hamawy,

Muhammet

Awfy, Gyýaseddin Nakgaş, Hüseyin Kubrawy,

Zahyreddin

Babyr ýaly syýahatçy alymlar, akyldarlar, şahyrlar hem türkmen ýer-ýurt atlary barada söhbet açypdyrlar.

Galalar hakyndaky rowaýatlar ýazylyp alnan döwrüniň

ygtybarlylygy babatynda iki görnüşde bize gelip ýetipdir. Ol

iki görnüş biri-birinden beýan edilişi, mazmuny boýunça

tapawutlanýarlar.

Birinji görnüşe taryhçylaryň, alymlaryň eserlerinde getirilýän, halkyň dilinde peýda bolan döwründe ýazylyp alnan

59

Карамзин Н. М., История государства Российского. Санкт-Петербург, 1893.

60

Бичурин Н. Я., Собрание сведений о народах обитавших в Средней Азии в древные времена. Москва, 1999.

61

Бартольд В. В., История Туркестана. Ташкент, 1922.

62

Дьяконов И. М., История Мидии. Москва-Ленинград, 1956.

63

Гумилев Л. Н., Средняя Азия в древные времена. Москва, 1960.

64

Толстов С. П., По следам древнохорезмийской цивилизации. Москва-Ленинград, 1948.

65

Atanyýazow S., Ýer-ýurt atlarynyň sözlügi. Aşgabat, 1982.

66

Atagarryýew Ý. Şähryslamyň syry. Aşgabat. 1968;
Taryhda galan yzlar.

Aşgabat. 1989; Dehistan goraghanasy. Aşgabat. 1997.

67

Ýusubow H. Gadymy Horezmiň ýüregi. Aşgabat. 1995.

68

Baýmyradow A. Türkmen taryhy prozasynyň
ewolýusiýasy. Aşgabat 1982.

171

rowaýatlar girýär. Olarda beýan edilýän wakalar,
hadysalar şol

döwrüň durmuş şertlerini saklapdyr. Galalar hakyndaky
ilkinji

nusgalar («Tumarlynyň galasy», «Şasenemiň galasy»,
«Isgendergala» we ş.m.) kem-kemden rowaýatlaryň
kämil

nusgalaryna öwrülipdir. Taryhy çeşmelerde gadymy
patyşalaryň, soltanlaryň galalary we şäherleri bina
edişleri,

olary atlandyryşlary munuň delilidir.

Ikinji görnüşe uzak döwrüň geçmeginden soňra dilden ýazylyp alnan rowaýatlar girýär. Ol rowaýatlarda hem takyk

hadysalar çeperleşipdir.